

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟΝ
ΝΕΟΤΕΡΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ»

(Σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού)

Οι "άλλοι" λαοί στον Δούκα (Μιχαήλ): Οθωμανοί
Τούρκοι, Δυτικοί, Βαλκανικοί

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Ιωάννας Ι. Κυρανάκη

Πτυχιούχου του Τμήματος του Τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών
Ρεθύμνου του Πανεπιστημίου Κρήτης (2004)

A.M.: 1013201905007

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μάριος Αθανασόπουλος, ΕΔΙΠ Τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
(επόπτης)

Σοφία Καπετανάκη, Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Φιλολογίας
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (μέλος)

Δημήτριος Βαχαβιώλος, ΕΔΙΠ Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης
Πολιτισμικών Αγαθών Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (μέλος)

Μυστράς, Ιανουάριος 2023

Ευχαριστίες:

Ευχαριστώ θερμά όλους, όσοι στάθηκαν δίπλα μου, σε αυτόν τον δύσκολο, μα συναρπαστικό δρόμο της μεταπτυχιακής ειδίκευσης, πρωτίστως, τον καθηγητή μου κ. Αθανασόπουλο, για την πολύτιμη αρωγή του και κυρίως για το θέμα της εργασίας, που η έμπνευση ανήκει, εξ ολοκλήρου στον ίδιο, και δυνάμει Θεού, θα εξελιχθεί, σε διδακτορική διατριβή.

Εν συνεχεία, οι ευχαριστίες αποδίδονται στην οικογένεια μου, που στέκονται δίπλα μου σε κάθε μου βήμα εξέλιξης και προόδου και στον στενό μου κύκλο, που επικρότησαν και στήριξαν την προσπάθειά μου, σε όλο της το εύρος.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία αποτελεί την τελική διπλωματική μου εργασία που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Βυζαντινός Κόσμος: Η σχέση του με την Αρχαιότητα και τον Νεότερο Ελληνισμό» και υλοποιείται από το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού. Σκοπός μας ήταν να αναδείξουμε τους «άλλους» εθνοτικούς λαούς, δηλαδή τους μη Βυζαντινούς ερευνώντας την πολύ σημαντική ιστορική πραγματεία του Μιχαήλ Δούκα «Βυζαντινοτουρκική Ιστορία», που καλύπτει κυρίως την περίοδο από την εμφάνιση των Οθωμανών Τούρκων στις αρχές του 14ου αιώνα έως και το έτος 1462. Αφού παρατίθεται αρχικά μια εκτενής περίληψη της «Βυζαντινοτουρκικής Ιστορίας», εστίασαμε διαδοχικά στους Οθωμανούς, στα έθνη της Δυτικής Ευρώπης και τα βαλκανικά έθνη όπως οι Σέρβοι, οι Βλάχοι και οι Αλβανοί, αλλά και στις περιπτώσεις ηγετών όπως ο Vlad Τερεξ και ο Ταμερλάνος που δρούσαν σε βυζαντινά και βαλκανικά εδάφη, πέτυχαν μεγάλες νίκες επί των Οθωμανών και χαρακτηρίστηκαν για τις πολεμικές τους ικανότητες αλλά και για τις απάνθρωπες πρακτικές τους. Η μελέτη ανέδειξε θρησκευτικές ιδιαιτερότητες, παραδόσεις και πολιτισμικές διαφορές μεταξύ αυτών των εθνοτικών πληθυσμών.

Λέξεις κλειδιά: Μιχαήλ Δούκας, Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, Βυζαντινοί, Οθωμανοί, Δυτικοί λαοί στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, Σέρβοι, Βλάχοι, Αλβανοί.

ABSTRACT

This study is my final thesis that I prepared in the context of the Postgraduate Study Program “Byzantine World: Its relationship with Antiquity and Modern Hellenism”, which is implemented by the University of Peloponnese in collaboration with the Research Institute of Byzantine Culture. Our purpose was to highlight the “other” ethnic peoples, i.e. the non-Byzantines by researching the very important historical treatise “Byzantine Turkish History” of Michael Doukas, which mainly covers the period from the appearance of the Ottoman Turks at the beginning of the 14th century to the year 1462. After an extensive summary of "Byzantine-Turkish History" is given first, we have successively focused on the Ottomans, Western European and Balkan nations such as the Serbs, Vlachs and Albanians, but also on the cases of leaders such

as Vlad Țepeș and Tamerlane who operated in Byzantine and Balkan lands, achieved great victories over the Ottomans and were characterized for their fighting skills but also for their inhumane practices. The study highlighted religious peculiarities, traditions and cultural differences between these ethnic populations.

Keywords: Michael Ducas, Byzantine-Turkish History, Byzantines, Ottomans, Western peoples in the Byzantine Empire, Serbs, Vlachs, Albanians.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ-ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.....	9
2.1. Βιογραφικά στοιχεία του Δούκα (Μιχαήλ).....	9
2.2. Εκδόσεις-Μεταφράσεις του έργου «Βυζαντινοτουρκική Ιστορία».....	12
2.3. Το συγγραφικό ύφος του Δούκα (Μιχαήλ).....	14
3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΑΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΔΟΥΚΑ (ΜΙΧΑΗΛ) «ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ».....	18
4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΟΙ «ΑΛΛΟΙ» ΛΑΟΙ: ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ - ΔΥΤΙΚΟΙ - ΒΑΛΚΑΝΙΟΙ.....	48
4.1. Οι Οθωμανοί Τούρκοι	48
4.2. Οι Δυτικοί λαοί.....	72
4.3. Οι Βαλκανικοί λαοί	84
4.3.1. Οι Σέρβοι.....	86
4.3.2. Οι Βλάχοι και ο βοεβόδας Vlad Țepeș	87
4.3.3. Οι Αλβανοί	93
4.3.4. Η θρησκεία στους Βαλκανικούς λαούς.....	94
4.4. Ο Ταμερλάνος μέσα από την οπτική του Δούκα (Μιχαήλ)	98
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	103
6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	108

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ-ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Προλογίζοντας την εργασία αυτή, δε θα μπορούσα, να μην εστιάσω στον δικέφαλο αετό, το έμβλημα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίος ο συμβολισμός του δικέφαλου αετού: η Ανατολή και η Δύση, συνδέονται και συναποτελούν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, παρόλες τις όποιες αντιθέσεις και διαμάχες, καθώς και την τελική όπως γνωρίζουμε ρήξη. Οι γαμπώνυχες αετοί, με περηφάνια και πολύ δυνατά στέκονται αγέρωχοι, υπό το άγρυπνο βλέμμα τους και εξουσιάζουν την Ανατολή και τη Δύση.

Διττό το κεφάλι, διττός ο συμβολισμός, διττό το βλέμμα. Η Ρώμη δυτικά, η Κωνσταντινούπολη ανατολικά. Αυτό, άλλωστε, συμβολίζει και τον διττό ρόλο του Αυτοκράτορα, κοσμικός και πνευματικός (Εικ. 1).

Εικόνα 1 Ο βυζαντινός δικέφαλος αετός

Μια αυξομειούμενη, λοιπόν αυτοκρατορία, όπως η Βυζαντινή, με πλείστους αντιπάλους, αλλά και οπαδούς, είναι βέβαιο, πως απασχόλησε, την κοινή γνώμη, αλλά και το ενδιαφέρον πολλών μελετητών, λόγω της ιδιαιτερότητας και της φυσιογνωμίας του. Οι όροι «Βυζάντιο» και «Βυζαντινός», η καθολική Ρώμη, η Κωνσταντινούπολη, οι έννοιες «Ρωμαίος» και «Χριστιανός» συνιστούν τον πυρήνα της αυτοκρατορίας, με πολλές παράπλευρες ενδιαφέρουσες συνιστώσες. Οι Άραβες

και οι Σλάβοι, μάλιστα, που πάντοτε διεκδικούσαν εδάφη, οδήγησαν σε σημαντική μείωση του κράτους. Η εικονομαχία, το Σχίσμα των Εκκλησιών, οι Σκλαβηνίες, οι γενίτσαροι είναι μόνο μερικά από τα γεγονότα κομβικής σημασίας, για την εξέλιξή του. Αναλογιζόμενοι όχι μόνο τη βαρύτητα των γεγονότων, αλλά και την αντίθεσή τους, συχνά οξεία και εκ διαμέτρου αντίθετη, δεν είναι δύσκολο να αναλογιστούμε πως για τούτο τον λόγο, συν πολλών άλλων πλέον, το Βυζάντιο έγινε χοάνη πολιτισμού και ανάπτυξης, αλλά και ερίδων και διαμαχών, με απότοκο τις περισσότερες φορές τη ζημία του, πολυεπίπεδα.

Αυτή λοιπόν η αυτοκρατορία έδωσε ώθηση και οίστρο-ανάγκη συγγραφής σε πολλούς ανθρώπους των Γραμμάτων, με αποκορύφωμα τους Ιστορικούς της Αλώσεως, οι οποίοι, ο καθένας με τον τρόπο, το βλέμμα και την παιδεία του κατέθεσε τον δικό τρόπο σκέψης και απόσταγμα. Οι κύριοι εξ αυτών, ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ο Γεώργιος Σφραντζής ή Φραντζής, ο Μιχαήλ Κριτόβουλος ο Ίμβριος και ο Δούκας(Μιχαήλ), έζησαν κατά τα τραγικά εκείνα γεγονότα. Από τα έργα τους, η Βυζαντινοτουρκική Ιστορία του Δούκα η οποία και μελετάται εδώ, αξιολογείται ως ένα πραγματικά πολύτιμο πόνημα ιστορίας και γεγονότων, με πληθώρα καταγραφών και διηγήσεων, καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα ενεργειών και συμβάντων και τους πρωταγωνιστές αυτών.

Η τελική διπλωματική μας εργασία κατά το κυρίως μέρος της αναπτύσσεται σε τρία βασικά κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο, διακρίνεται σε τρεις υποενότητες, από τις οποίες η πρώτη παραθέτει βασικά βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα Δούκα (Μιχαήλ). Η δεύτερη υποενότητα του πρώτου κεφαλαίου, εστιάζει στην φιλολογική διάσταση του έργου «Βυζαντινοτουρκική Ιστορία» και ειδικότερα το ζήτημα των εκδόσεων και μεταφράσεων τις οποίες γνώρισε το σημαντικό αυτό έργο. Η τρίτη υποενότητα, ασχολείται με το συγγραφικό ύφος του Δούκα (Μιχαήλ). Κατά το δεύτερο κεφάλαιο της κυρίως εργασίας παρέχεται μία εκτεταμένη περίληψη του έργου «Βυζαντινοτουρκική Ιστορία», από το κεφάλαιο Ιτο οποίο φθάνει χρονικά έως το 1204, έως το κεφάλαιο XLV και το έτος 1463 μ.Χ., με το οποίο ολοκληρώνεται το έργο. Το τρίτο κεφάλαιο της κυρίως εργασίας, αναπτύσσει το κατεξοχήν αντικείμενο της εργασίας μας, δηλαδή την οπτική του Δούκα (Μιχαήλ) απέναντι στους άλλους λαούς, δηλαδή τους μη Βυζαντινούς / Ρωμιούς. Έτσι κατά σειρά παρατίθεται η οπτική του για τους Οθωμανούς, τους Δυτικούς λαούς, τους Βαλκανικούς λαούς, με ιδιαίτερη αναφορά στους Βλάχους και τους Αλβανούς, αλλά και ηγέτες που έζησαν στην βυζαντινή περιφέρεια ή επέδραμαν σε αυτήν και χαρακτηρίστηκαν για τις πολεμικές τους ικανότητες αλλά και τις απάνθρωπες πρακτικές τους, όπως ο Βλάντ Τσέπες και ο Ταμερλάνος. Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε και σε θρησκευτικές ιδιαιτερότητες και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις αυτών των λαών.

2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

2.1. Βιογραφικά στοιχεία του Δούκα (Μιχαήλ)

Ο Δούκας συνιστά έναν εκ των τεσσάρων βασικών ιστορικών πηγών της Άλωσης της Κωνσταντινουπόλεως κατά το έτος 1453, αλλά και κύρια πηγή των πρώτων αιώνων της ιστορίας των Οθωμανών. Μέχρι και σήμερα δεν έχει εξακριβωθεί ο τόπος και ο χρόνος της γέννησής του, ωστόσο με τα διαθέσιμα δεδομένα είμαστε σε θέση να προσεγγίσουμε το ζήτημα αυτό ακριβέστερα. Είναι πιθανόν λοιπόν να γεννήθηκε είτε στην Λέσβο, είτε στην Μικρά Ασία και ειδικότερα την περιοχή της Φώκαιας ή της Εφέσου. Βέβαιο είναι πως ήταν μέλος του ελληνικού οίκου των Δουκών, αλλά όχι για το μικρό του όνομα. Εικάζεται πως αυτό ήταν το Μιχαήλ, καθώς έτσι ονομάζονταν ο παππούς του και αυτός είναι ο λόγος που καταγράφεται στην έρευνα ως Δούκας με το Μιχαήλ μέσα σε παρένθεση. Υπολογίζεται πως έζησε περί τα 70 έτη (1400-1470), αρχικά στη Φώκαια της Μικράς Ασίας και εν συνεχεία στη Λέσβο, όπου και υπηρέτησε το αργότερο από το 1421 ως γραμματέας στον Γενουάτη ηγεμόνα-ποδεστά Αδούρνο (Giovani Adorno), διοικητή της Φώκαιας στην Μικρά Ασία. Με την Φώκαια ο οίκος του συνδέθηκε μάλλον όταν ο παππούς του προσηλύτησε εκεί. Υπήρξε φιλικός διακεείμενος προς τον Ιωάννη τον ΣΤ΄ Καντακουζηνό και αυτό οδήγησε στην φυλάκισή του, πιθανόν κατά την περίοδο 1341-1347. Τελικά απέδρασε, αφού μεταμφιέστηκε σε μοναχό και κατέφυγε στον εμίρη Ισέ, υιό του Ατήν, για τον οποίο θα γίνει λόγος αργότερα. Για να επιστρέψουμε στο εγγονό του και ιστορικός, ο Δούκας βρισκόταν περί το 1423 στην Λέσβο, υπηρετώντας εκεί τον επίσης γενουατικό οίκο των Gattilus. Το 1451 ο ίδιος μας πληροφορεί πως μετείχε σε διπλωματική αποστολή των Γενουατών, οι οποίοι μετέβησαν στην Αδριανούπολη ώστε να υποβάλουν τα σέβη τους προς τον Μεχμέτ τον Β΄, που μόλις είχε ανέλθει στον σουλτανικό θρόνο μετά τον θάνατο του Μουράτ του Β΄¹.

Λίγους μήνες πριν την Άλωση, κατά τον Νοέμβριο του 1453 βρέθηκε στο Διδυμότειχο. Εκεί έγινε μάρτυρας του αποκεφαλισμού Βενετών ναυτικών, οι οποίοι είχαν αρνηθεί να σταματήσουν στον οθωμανικό ναυτικό έλεγχο που ήδη ασκούνταν με την οικοδόμηση του οχυρού Ρούμελι-Χισάρ προς τα πλοία που ταξίδευαν από και προς την Κωνσταντινούπολη. Στο Διδυμότειχο αντιλήφθηκε τις προετοιμασίες των οθωμανικών δυνάμεων για την επικείμενη πολιορκία της Πόλης. Φαίνεται πως την

¹Αθανασόπουλος, 2021α: 138.

περίοδο εκείνη, ο Δούκας είχε ως έδρα την Λέσβο και εκεί πρέπει να βρίσκονταν κατά την Άλωση. Πιθανότατα κατά το φθινόπωρο, επισκέφθηκε και ο ίδιος την οθωμανική πλέον Κωνσταντινούπολη. Ο Δούκας, στο πλαίσιο του έργου του ως γραμματέας του Αντόρνο, είχε συντάξει πληθώρα διπλωματικών επιστολών. Αυτό σίγουρα ενίσχυσε και την εμπειρία του αλλά και την δυνατότητα καταγραφής ιστορικών γεγονότων εκ του σύνεγγυς. Η δυνατότητα αυτή ενισχύθηκε και όταν βρέθηκε στην υπηρεσία των Γατελούζων, συμμετέχοντας ακόμη πιο ενεργά σε διπλωματικές ενέργειες. Αυτό συνέβη και όταν μετέβη προς τον Μεχμέτ τον Πορθητή ως απεσταλμένος του Δομήνικου Γατελούζου (D.Gattilusio) το 1455. Τότε ήταν που αντιλήφθηκε πως αυτός σκόπευε να κατακτήσει τις εναπομείνουσες ιταλικές κτήσεις στις περιοχές της Μ. Ασίας και του Αιγαίου. Η Φιλιπούπολη, Αδριανούπολη και Κωνσταντινούπολη έγιναν το κέντρο του ενδιαφέροντος και των επισκέψεών του. Να σημειωθεί, πως πέρα από τον Δούκα και άλλοι συγγενείς του υπηρετούσαν ξένους και ειδικότερα Ιταλούς εμπόρους ως μεταφραστές. Έτσι γενικότερα ο οίκος του είχε έντονες πολυπολιτισμικές επαφές και εμπειρίες, γεγονός που προφανώς τον επηρέασε ώστε να εντάξει στο έργο του πληροφορίες για διάφορα έθνη με σταθερή ή συγκυριακή παρουσία στην περιοχή².

Ως γνώστης της τουρκικής γλώσσας και έμπειρος διπλωμάτης, είχε την ευκαιρία να γίνει αυτόπτης μάρτυς σπουδαίων γεγονότων, όπως της δοκιμής τηλεβόλου, ενός πολλαπλασιαστή ισχύος ως εργαλείο μάχης στα χέρια του Μεχμέτ του Β΄ και των Τούρκων κατά την περίοδο της Άλωσης, ένα υπερόπλο για την εποχή εκείνη. Οι νεκροί τους οποίους αντίκρισε στην Αδριανούπολη και παρέμεναν άταφοι τον ώθησαν συνάμα, ώστε να αναλογιστεί την τραγικότητα και βαρβαρότητα των εμπλεκόμενων, στοιχεία τα οποία περιγράφει με λεπτομέρεια στο έργο του, αναφέροντας τη σκληρότητα των αντίξοων συνθηκών και τις οδυνηρές επιπτώσεις³. Ο Δούκας, λόγω της επαφής του παππού του με τον Τούρκο εμίρη της Εφέσου Ισέ, παρατηρούσε τα γεγονότα και διέβλεπε πως η Τουρκική επέλαση θα ήταν χειμαρρώδης⁴. Αυτό επιβεβαιώνεται, όταν στην πορεία ο Ορχάν επέλασε στον Ελλήσποντο το 1345. Ο σύνδεσμος της οικογένειας Δούκα με τον εμίρη, έγινε χοάνη πληροφοριών και παρατήρησης για τον ιστορικό Δούκα. Η επαφή με Ιταλούς και

² Αθανασόπουλος, 2021α: 138-139; Καρπόζηλος, 2015: 271-272 Παυλακούδης, 2012: 54-55.

³ Καρπόζηλος, 2015: 274-275.

⁴ «έν ὀλίγω πάντα τὰ τῆς Θράκης καὶ μέχρι Δουνάβεως ὑπὸ χειῖρας τῶν Τούρκων πεσοῦνται καὶ αὐτοκράτορες φανήσονται ἐν ὀλίγω», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, V, 5.

Οθωμανούς τον έφερε σε άμεση επαφή με την ίδια την ιστορία και τις εξελίξεις. Έτσι, μπορούσε να έχει άμεση επαφή τόσο με την Ανατολή, όσο και τη Δύση και να παρατηρεί τους λαούς και αυτούς που ασκούσαν την εξουσία. Τα πρότυπα συμπεριφοράς αλλά και η νοοτροπία Τούρκων και Λατίνων εμποτίζουν το πνεύμα και τη γραφή του. Σε αυτό αποδίδεται και η ευελιξία στην περιγραφή και παρουσίαση γεγονότων μέσω της γνώσης των ελληνικών, ιταλικών και τούρκικων που κατείχε⁵.

Το γεγονός ότι ο Δούκας υπήρξε πολιτική φυσιογνωμία, επηρέασε εν πολλοίς τη γραφή του. Εμβαθύνει στα κίνητρα των ενεργειών και των πολιτικών αποφάσεων και παρατηρεί τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις. Η συνήθεια, η έξη κάθε λαού μαρτυρά την κουλτούρα, τις σταθερές και τη δράση – αντίδραση του. Ο ιστορικός εδώ πρωτίστως είναι παρατηρητής και στη συνέχεια ιστορικός. Ψυχογραφεί και ηθολογεί τους εμπλεκόμενους με πολιτικοποιημένη οπτική. Επί παραδείγματι, το 1421, όταν και υπηρετούσε τον Γενουάτη Αδούρνο όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν δίστασε να εκφράσει τη θετική του στάση για την εξόρυξη της στυπτηρίας. Η οικονομική δυναμική της στυπτηρίας αποτελούσε βασικό στοιχείο οικονομικής και επιχειρηματικής δράσης και συνένωνε λαούς στη βυζαντινή επικράτεια. Είναι ένα κριτήριο, στο οποίο δόμησε τη σκέψη του υπό το ενωτικό πρίσμα της αρωγής και της ειρηνικής συνύπαρξης Ανατολής και Δύσης, κάτι βέβαια το οποίο στη συνέχεια ανετράπη, λόγω των επίμονων επιδρομών και αλώσεων. Ειδικά η Άλωση της Κωνσταντινούπολης, παραλληλίζεται από τον Δούκα με την πτώση των Ιεροσολύμων.

Απότοκο της βυζαντινής μόρφωσής του με γνώμονα τη Βίβλο, ήταν ο συνδυασμός Παλαιάς και Καινής Διαθήκης στην σκέψη του. Ο βασικός πυρήνας της γραφής του υπήρξαν οι Χριστιανοί και προσεγγίζει τα τεκταινόμενα στο εύρος των συμβάσεων και των κοινοτήτων τους. Σε επίπεδο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό, ανιχνεύει τους συνδέσμους και τους όρους των επιμέρους πλευρών, βάσει των οποίων ζουν, συναλλάσσονται και συνδιαλλάσσονται οι λαοί και τα έθνη μεταξύ τους⁶.

Το έργο του Δούκα διακόπτεται απότομα το 1462. Με βάση αυτό, άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν πως πιθανόν τότε πέθανε, δηλαδή κατά την οθωμανική κατάκτηση της Λέσβου, οπότε το χειρόγραφο του έργου του βρέθηκε και μεταφέρθηκε από κάποιον τρίτο στην Βενετία, όπου και εκδόθηκε και άλλοι θεωρούν πως η εκεί έκδοση του είναι δείγμα πως ο ίδιος επέζησε και τελικά προσέφυγε στην Ιταλία. Ο θάνατός του

⁵ Καραλής, 1997: 9.

⁶ Αθανασόπουλος, 2021β: 29-30.

εικάζεται από τον H. Hunger πως επήλθε το 1470, χωρίς όμως η τεκμηρίωση της άποψης αυτής να είναι επαρκής⁷.

2.2 Εκδόσεις-Μεταφράσεις του έργου «Βυζαντινοτουρκική Ιστορία»

Η «Ιστορία» του Δούκα ή αλλιώς η «Βυζαντινοτουρκική Ιστορία» αρχίζει από Κτίσεως Κόσμου και τελειώνει όπως αναφέρθηκε το 1462, εννέα μόλις χρόνια μετά την Άλωση της Πόλης. Δυστυχώς έχει διασωθεί σε ένα μόνο χειρόγραφο ακέφαλο – άτιτλο και για αυτό δεν είναι και γνωστός ο τίτλος που είχε δώσει ο ίδιος. Πρόκειται για τον παρισινό Κώδικα Par.gr 1310, στον οποίο και βασίσθηκε ο Bullialdus, κατά την πρώτη έντυπη έκδοση του έργου το 1649. Το 1729 η δεύτερη έκδοση έγινε στη Βενετία. Αργότερα, το 1834, ο I. Bekkerσυμπεριέλαβε το εν λόγω κείμενο στα συγγράμματα των Βυζαντινών Ιστορικών της Βόννης, όμως με αρνητική κριτική απέναντι στον Δούκα. Δεν δίστασε μάλιστα να τον κατατάξει σε βάρβαρο μάρτυρα παρακμαζόντων γεγονότων, κατά Krumbacher. Στην αναφορά αυτή υπήρξε και μια προσθήκη, άξια να σημειωθεί, αυτής της μάχης στο Κοσσυφοπέδιο, αλλά και της μη ολοκληρωμένης τελευταίας πρότασης, που την είχε αφήσει ο Δούκας. Τέταρτη έκδοση του έργου, θεωρείται αυτή η οποία έγινε από τον Migne στο πλαίσιο της σειράςPatrologiaGraecatau, ο οποίος και το ενέταξε στον 157ο τόμο⁸.

Το 1958 ο VasileGrecueξέδωσε την πιο προσεγμένη κι αξιόλογη έκδοση της. Ο ίδιος είχε ανακαλύψει κι ένα ακόμη χειρόγραφο στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, αρ. 1766, πιθανολογείται του 18^{ου} αιώνα. Μάλιστα τα κεφάλαια τα οποία αφορούν την Άλωση χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς, καθώς οι πληροφορίες τους ήταν πολύ περιεκτικές, αναλυτικές, ουσιώδεις και αξιόπιστες για το γεγονός αυτό. Το έργο του δε, λόγω του υψηλού ενδιαφέροντος το οποίο συγκεντρώνει, έχει μεταφραστεί στα λατινικά, γερμανικά, ρωσικά και αγγλικά⁹.

Η μετάφραση αυτή, επειδή το πρωτότυπο δεν ακολουθεί συγκεκριμένη νόρμα και είναι ακανόνιστο, αναπροσδιορίζει λέξεις και φράσεις οι οποίες επαναλαμβάνονται. Έτσι, χρησιμοποιούνται λέξεις οι οποίες έχουν παραπλήσιο νόημα, ώστε να είναι το κείμενο πιο εύληπτο και προσηνές στον αναγνώστη. Αυτό το οποίο οφείλουμε ιδιαίτερα να σημειώσουμε, είναι ότι έγινε πολύ μεγάλη προσπάθεια για να διατηρηθεί

⁷Αθανασόπουλος, 2021α: 139.

⁸PG 157, 749A-1166B; Καραλής, 1997: 24-25.

⁹Καραλής, 1997: 25.

η ορολογία των στρατιωτικών όρων και να μην αλλοιωθεί το περιεχόμενό τους. Αντίστοιχα και σε άλλες φράσεις ιδιαίτερης σημασίας, πολιτικού και ειδικού περιεχομένου υπήρξε μέριμνα για τη διατήρησή τους. Βέβαια αυτό δεν ήταν πάντα εφικτό, διότι η αλλοίωση ήταν αναπόφευκτη. Αντίστοιχα, οι προφορικές φράσεις οι οποίες ήταν πολλές, προβληματίσαν τους μεταφραστές αλλά με προσπάθεια και στο μέτρο του εφικτού, αποδόθηκαν χωρίς να χαθεί η προφορικότητα και ο αυθορμητισμός, απαραίτητα στοιχεία για την ουσιαστική κατανόηση του κειμένου. Όμως, σε καμία περίπτωση δεν έχει υποστεί επεξεργασία και κριτική ενδελεχή, όπως άλλα έργα εξίσου σημαντικών προσωπικοτήτων. Αυτό μαρτυρά την ταυτότητα της «Ιστορίας» του Δούκα η οποία είναι πρωτότυπη, αυθόρμητη, εύγλωττη και με εμπάθυνση στα γεγονότα και στους πρωταγωνιστές, χωρίς μάλιστα ο ίδιος να είναι αυτόπτης στην Άλωση, παρουσιάζοντας τα γεγονότα με περιγραφικότητα, λεπτομέρεια και ακρίβεια, γεγονός το οποίο κατατάσσει το έργο του πολύ υψηλά και αναδεικνύοντάς το ως μέσο έμπνευσης και πηγής για άλλους ερευνητές ακόμη και σήμερα¹⁰.

Η μετάφραση, λοιπόν, έρχεται να το αναδείξει αυτό και να το πλαισιώσει διατηρώντας και το ρυθμό και το ύφος. Χωρίς αυτά, το κείμενο δεν θα είχε την αρχική αξία και τον συμβολισμό του εν γένει. Η θρυλικότητα των γεγονότων είναι αέναη και αεικίνητη στη δουκική πένα και αυτό διατηρείται ασφαλώς κι επισταμένως. Η περιγραφή των γεγονότων της Άλωσης είναι θρυλική και εμποτίζει όλα τα περιγραφόμενα γεγονότα και καταστάσεις. Οποιαδήποτε αλλαγή θα μπορούσε να αποβεί καταστροφική για την ερμηνεία και παρουσίασή τους. Για τούτο τον πρόσθετο λόγο, η προσεκτική μελέτη της προσωπικότητας του ιστορικού και του συγκεκριμένου νοήματος το οποίο αποδίδει κάθε φορά, συνιστούν πολύτιμους βοηθούς που ελήφθησαν υπόψιν στη μεταφραστική απόδοση του εν λόγω. Η δυναμική του κειμένου, πολιτιστική και ιστοριογνωστική, διαθέτει κέντρο βάρους πολύτιμο και απαραίτητο για την ενασχόληση του κειμένου εννοιολογικά, αλλά και μεταφραστικά, μια που εργαλειοδοτεί και τις επόμενες γενεές, στον τομέα της ιστορίας, του θρύλου και της γνώσης.

Για τη μετάφραση της Βυζαντινοτουρκικής Ιστορίας μελετήθηκαν βέβαια και ελληνικές μεταφράσεις από την Αλεξάνδρα Παντελάκη, όπως και των κεφαλαίων 33 έως 42 του Γεωργίου Κορδά. Υπήρξε προσεκτική προσέγγιση βέβαια κι ενδελεχής,

¹⁰Καραλής, 1997: 61-62.

καθώς η μετάφραση ήταν περισσότερο προσανατολισμένη στην ακρίβεια του λόγου και λιγότερο στο νόημα και περιεχόμενο του εκάστοτε συμβολισμού. Ο κάθε μεταφραστής κι επιμελητής έχει τον δικό του τρόπο προσέγγισης κι αντίληψης. Άλλοι εξ αυτών είναι περισσότερο ελεύθεροι, άλλοι πιο τυπικοί, κι άλλοι πιο συναισθηματικοί. Από αυτές οι οποίες ξεχωρίζουν άλλοτε για την έντασή τους κι άλλοτε για τις σιωπηρές αποδόσεις είναι του Σπυρίδωνα Λάμπρου, στο έργο του Σλουμπερζέ «Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και η Πολιορκία και Άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων τω 1453». Αντίστοιχου ενδιαφέροντος υπήρξε και το «Χρονικόν» της Τατιάνας Σταύρου αλλά και το «Εάλω η Πόλις», τα οποία υπήρξαν ιδιαίτερα χρήσιμα για την απόδοση των Βυζαντινοτουρκικών όρων. Σίγουρα, δεν θα μπορούσε να παραλειφθεί το έργο του Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», η οποία εμπεριέχει πολλά δύσκαμπτα χωρία του Δούκα, με πολλαπλές και ενδιαφέρουσες αποδόσεις για τη γραφή και τη θέση του¹¹.

2.3. Το συγγραφικό ύφος του Δούκα (Μιχαήλ)

Αναλογιζόμενοι τη θέση του Δούκα, ο οποίος παρουσιάζει την Πόλη ως μια γυναίκα που πάνω της έχουν ασελήσει και βιαιοπραγήσει, δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε πως το ύφος του και η ματιά του σε πολλά σημεία είναι λυρικό με πολλές συναισθηματικές μεταπτώσεις και με μια μέθεξη συναισθημάτων, στοιχεία τα οποία δύσκολα αφήνουν αδιάφορο ακόμη και τον πιο απαιτητικό αναγνώστη. Η Πόλις αλίσκεται, πονεί και σφαγιάζεται. Η σωματικότητα αυτή κινητοποιεί ακόμη περισσότερο την ευαισθησία του ιστορικού και το συναίσθημά του. Το βλέμμα του και η ψυχή του καταρρακώνεται μπροστά σε αυτή την καταστροφή, η οποία σκόρπισε τον φόβο και τον τρόμο σε όλη την επικράτεια. Το ύφος του Δούκα που ενδύει τις περιγραφόμενες σκηνές του, είναι απότοκο της αίσθησης του ίδιου απέναντι σε αυτή την πτώση, την οποία πρωτίστως αντιμετωπίζει ως αιχμαλωσία και ερωτική υποταγή. Η γυναίκα αυτή γίνεται υποχείριο του δυνάστη, ο οποίος κατατροπώνει τα πάντα στο διάβα του.

Αυτή η αλληγορική παρουσίαση λειτουργεί ως προάγγελος και προΐδεασμός των βιασμών, των απάνθρωπων βασανιστηρίων και του εξισλαμισμού σε βάρος των Ελλήνων Ορθοδόξων. Η γλαφυρότητα της περιγραφής των σκηνών και η απέχθεια

¹¹Καραλής, 1997: 63-64.

προς κάθε σωματική τιμωρία, χαρακτηρίζουν τόσο τον ίδιο όσο και τη γραφή του. Ο τρόμος του για όλο αυτό που συμβαίνει είναι έντονος και δεν σταματά να διαπνέει όλο του το έργο από την αρχή μέχρι το τέλος. Ο διάχυτος αμοραλισμός κατακλύζει συναισθηματικά τον Δούκα και τον ωθεί στο ν' ακολουθεί ένα λυρικό και ελεγειακό τόνο στα γραφόμενά του. Το ύφος είναι λιτό και χαρακτηριστικό της προσωπικής αφήγησης και των τεκταινομένων, όπως ο ίδιος τα περιγράφει και τα αξιολογεί¹². Ο Δούκας σε επίπεδο περιγραφής δομεί και συνθέτει τη σκέψη του σε δύο βασικά επίπεδα, απαραίτητα και για την κατανόηση τόσο του ύφους όσο και της θέσης του. Η μακρο-αφήγηση κι η μικρο-αφήγηση είναι οι στυλοβάτες του προσανατολισμού του. Στον ορίζοντά του έχει ξεκάθαρο ότι οι Έλληνες βάλλονται και ότι η Άλωση συνιστά μέσο συρρίκνωσης κάθε ζωτικού στοιχείου αλλογενούς πλην των Οθωμανών. Για τούτο τον λόγο, στην μακρο-αφήγηση τα γεγονότα παρουσιάζονται με γνώμονα προθέσεις, στόχους, επιθυμίες και κίνητρα πίσω από τις εκάστοτε ενέργειες. Είναι δεδομένο πως οι Τούρκοι ήθελαν να κυριαρχήσουν καθολικά και ήταν αποφασισμένοι να ασκήσουν ακραίες μορφές συμπεριφοράς, άλλωστε αυτό ήταν και το σύνθημα. Η Ρωμαϊκή Ορθοδοξία ήταν ο στόχος κι η αλλοίωση κάθε αντίστοιχου στοιχείου¹³: «**Μεταπεσόντων οὖν τῶν πραγμάτων ἀπὸ Ῥωμαίους ἐν χερσὶ τῶν Τούρκων, μετ' οὐ πολὺ οἱ εὗρισκόμενοι ἐν τῇ πόλει μὴ φέροντες τὰς καθεκάστην συμπλοκάς τῶν Τούρκων καὶ τὰς τῶν χριστιανῶν σφαγὰς**»¹⁴.

Βέβαια, η τέχνη της Ιστοριογραφίας είναι ένας παράγοντας, συχνά, εάν όχι πάντα με πολλές δυσκολίες στην προσέγγισή του, καθώς και τα γεγονότα είναι δύσκολο να περιγραφούν με δυσκολία και ασφάλεια, όμως, και η γραφή κι η οπτική του ιστορικού δεν είναι απλή και ξεκάθαρη υπόθεση.

Η ιστοριογραφία έχει τους δικούς της κώδικες και συμβάσεις, βαθύτερο και ιδιαίτερο νόημα και τρόπο, που σε περιπτώσεις κατά τις οποίες δεν λαμβάνονται υπόψιν όλες αυτές οι παράμετροι, το αποτέλεσμα τείνει να είναι αποσπασματικό, συχνά μη ανταποκρινόμενο σε αυτά τα οποία έχουν στην πραγματικότητα γραφεί. Άρα, μεταφράσεις αποσπασματικές και μη ορθά δομημένες δεν έχουν θέση στην Ιστορία του Δούκα αλλά και σε κάθε σοβαρή και έγκριτη ιστοριογραφική καταγραφή, υπό την έννοια της αξιοποίησης. Αυτά ήταν θέματα ζωτικής σημασίας, τα οποία

¹²Καραλής, 1997:53.

¹³Στο ίδιο: 42-43.

¹⁴Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXIV, 6; Καραλής, 1997:326,).

εκλήθησαν να καλύψουν και να επιλύσουν οι μεταφραστές με επαγγελματισμό και γνώση. Σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η κυριολεξία υπήρξε το κέντρο βάρους της μεταφραστικής δύναμης με την ελλειμματική ή και μη προσεγμένη προσέγγιση αυτής, το πρόβλημα υπήρξε μεγαλύτερο και απροσπέλαστο. Η θέση κι ο ρόλος του αναγνώστη είναι πρωταγωνιστικός και καταλυτικός σε αυτή την περίπτωση. Η προσέγγιση έργων με πορεία χιλιετιών και βαθιά ριζωμένα στον χρόνο, οφείλουν, για να υπάρξει εμβρίθεια, κατάρτιση και γνώση, να είναι σύνολη και εμπειριστατωμένη – διασταυρωμένη, μέσα από όσο το δυνατόν περισσότερες πηγές, για αντικειμενικότητα και ορθότητα¹⁵.

δ) Γλώσσα

Για τον Δούκα, η περιγραφή της Άλωσης είναι ένα ψυχόγραμμα με πολλές εναλλαγές, λυρικότητα, τραγικότητα, το οποίο μέσα από πολλά εκφραστικά μέσα και στοχευμένη χρήση της γλώσσας δύναται να αποδώσει με τον πλέον εναργή τρόπο τις θέσεις των λαών, των αρχηγών, του αυτοκράτορα, τις επιθέσεις αλλά και την τελική πτώση. Βασικό γνώρισμα της γραφής του βέβαια είναι ο αυθορμητισμός και μια τάση βιασύνης. Βιαζόταν να καταγράψει τα όσα συνέβαιναν θέλοντας να μη χάσει βασικά σημεία των γεγονότων και των πρωταγωνιστών. Αναμενόμενο ήταν βέβαια, πως μέσα σε εσπευσμένες κινήσεις τα λάθη στη γραμματική και σύνταξη θα ήταν αναπόφευκτα. Οι σημασίες είναι πολλές, εναλλασσόμενες σε διαφορετικό περιβάλλον, αλλά ακόμη και στο ίδιο ιστορικό και γλωσσικό, ταλαντεύοντας τον αναγνώστη σε πολλές εκφάνσεις κι εκφράσεις εννοιών και τοποθετήσεων. Ο δυναμισμός γλώσσας, ύφους κι εκφραστικής δυνατότητας συνιστούν το αξιακό μεταφραστικό κι εννοιολογικό περιεχόμενο, πάντα σε συνάρτηση και με διασταυρούμενες πηγές. Η παρούσα μετάφραση έχει αξιοποιήσει τις γλωσσικές κι εκφραστικές δυνατότητες από την εποχή του Κοραή και την πρεσβεύουσα μέση οδό, από τα δημοτικά τραγούδια. Σε αυτό προστίθενται και τα απομνημονευματογράφα του Γεωργίου Τερτσέτη, αλλά και η αστική κοινή, όπως η ίδια καταγράφεται σε πολλά μυθιστορήματα¹⁶. Ο αναγνώστης, όμως και πάλι είναι ο συν-ερμηνευτής, μια που η προσληπτική του ικανότητα είναι αυτή που θα αποδώσει και το νόημα-ερμηνεία των γεγονότων. Ο ιστορικός δεν ήταν αμέτοχος της ελληνικής παιδείας. Η γραφή του κατά τον Krumbacher χαρακτηρίζεται ως συγκερασμένη δημοτική, με

¹⁵Καραλής, 1997: 61-63.

¹⁶Στο ίδιο: 62-63.

έντονους τους βαρβαρισμούς, αλλά και τους αδόκιμους τύπους. Οι αρχαϊσμοί, αλλά και ο δυικός αριθμός, είναι εμφανείς, όπως και το ότι σε σημεία παράθεσης δημηγοριών των ηγεμόνων δεν είναι σαφές, εάν είναι δάνεια ή δικές του δημιουργίες συγγραφικές¹⁷. Δεν απουσιάζει και η θουκυδίδεια συνήθεια στη γραφή των δύο -ττ αντί των 2 –σσ, π.χ. **γλῶτταν, τεττάρων ἡμέραν**. Ο λόγος του μάλισταδιανθίζεται και από τη χρήση μετοχών, υποκειμένων αυτών, αλλά και πολλών επιπλέον λεπτομερειών, που δημιουργούν συνθήκες ζωντάνιας και αυτοψίας ενώπιον του αναγνώστη: **Ἀπὸ Ἀδάμ, τοῦ πρώτου ἀνθρώπου τοῦ πλασθέντος παρὰ Θεοῦ, ἕως Νῶε**. Δίδεται το χρονικό ορόσημο, από Κτίσεως Κόσμου έως και την Άλωση, όπως και το χρονολογικό σύστημα που ακολουθούν οι Βυζαντινοί κι αυτό υιοθετείται κι από τον ίδιο τον ιστορικό¹⁸.

¹⁷ Καρπόζηλος: 285.

¹⁸ Καραλής, 1997: 69 και 73.

3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΑΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΔΟΥΚΑ (ΜΙΧΑΗΛ) «ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»

Το **Κεφάλαιο I** της «Βυζαντινοτουρκικής Ιστορίας» έχει χρονολογικό χαρακτήρα, αναφέροντας στοιχεία για διάφορες βασιλείες από κτίσεως κόσμου έως την Άλωση της Πόλης από τους Λατίνους το 1204¹⁹.

Ακολουθώντας, το **Κεφάλαιο II**, αρχίζει την αναφορά του από την βασιλεία στην Νίκαια του Θεόδωρου Λάσκαρη (1204-1202), του γαμπρού του Ιωάννη Δούκα Βατατζή (1222-1254) του Θεοδώρου Λασκάρεως του νεότερου (1254-1258) και του Ιωάννου Λασκάρεως (1258-1261), επί του οποίου επανακτήθηκε η Κωνσταντινούπολη από τους Λατίνους, αλλά καθώς αυτός τυφλώθηκε τότε, στην Πόλη εισήλθε ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος (1261-1282) «ὡς αὐτοκράτωρ». Επί Μιχαήλ Η΄ επανακτήθηκαν πολλές περιοχές της Μικράς Ασίας, όπως η Παφλαγονία, Βιθυνία, Καρία, τμήμα της Κιλικίας και όλη η Λυδία, ενώ οι Σελτζούκοι Τούρκοι ελέγχαν την Καπαδοκία, Γαλατία, Αρμενία, Κοίλη Συρία κ.ά. περιοχές (Εικ. 2).

Εικόνα 2 Χάρτης των περιοχών της Μικράς Ασίας

Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με αναφορά στην διαδοχή του Μιχαήλ από τον υιό αυτού Ανδρόνικο τον Β΄ (1282-1328), σε μία περίοδο σημαντική για την τέχνη, πλην κακή για το ίδιο το κράτος. Επί των ημερών του χάθηκε η κομβική για τον θαλάσσιο έλεγχο πόλη της Εφέσου και η Καρία από τον Μανταχία, ενώ ο ιδρυτής του Οίκου των Οθωμανών Όθμάν ή Όσμάν κατέλαβε την Βιθυνία και Παφλαγονία,

¹⁹«Ἀπὸ Ἀδάμ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου...καὶ ἐάλω ἡ Κωνσταντινούπολις», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, I, 1-6.

σημαίνοντας την αρχή της οθωμανικής φθοράς του κράτους. Η αναφορά του κεφαλαίου επεκτείνεται επίσης και στην συμβασιλεία με τον υιό του Μιχαήλ τον Θ' (1294-1320), τον Ανδρόνικο τον Γ' (1328-1341), την συμβασιλεία του υιού του Ιωάννη Παλαιολόγου του Ε' (1341-1354, 1355-1376 και 1379-1391) με τον Ιωάννη ΣΤ' τον Καντακουζηνό (1347-1354). Την εποχή εκείνη οι Τούρκοι βγήκαν στ' ανοιχτά και τον Ελλήσποντο με τους Ομούρ αλλά και ο Ορχάν και λεηλάτησαν την Χερρόνησο και τα παράλια της Θράκης. Εδώ το βλέμμα του Δούκα στράφηκε και προς τους Γενουάτες, οι οποίοι κατέλαβαν τη Χίο, αρκετά νησιά των Κυκλάδων, την Παλαιά και Νέα Φώκαια και επέδραμαν στην Πελοπόννησο χωρίς να κατακτήσουν την Λακεδαίμονα και Μονεμβασιά²⁰.

Το **Κεφάλαιο III** εστιάζει στον θάνατο του Ορχάν, ηγεμόνας των Οθωμανών, ο οποίος πολιορκήσε την Αδριανούπολη και όλη τη Θεσσαλία πλην Θεσσαλονίκης, ενώ επιτέθηκε και στους Σέρβους. Τον διαδέχθηκε ο Μουράτ, τον οποίο με την σειρά του διαδέχθηκε ο υιός του Βαγιαζήτ / Παγιαζήτ, αφού τυφλώθηκε ο άλλος υιός του Σαβούτζιος²¹.

Στο **Κεφάλαιο IV** περιγράφονται στρατιωτικές επιχειρήσεις του Βαγιαζήτ, όπως η προέλαση του Παγιαζήτ στη Σερβία, με την οποία κατέστησε τους Σέρβους υποτελείς, η κατάκτηση της Προύσας, της Λυδίας, των Σάρδεων και η πολιορκία της Φιλαδέλφειας²².

Στο **Κεφάλαιο V** η προσοχή του Δούκα στράφηκε προς τον ανήλικο αυτοκράτορα Ιωάννη και τον παιδαγωγό του και δεσπότη Ιωάννη Καντακουζηνό, την αποπομπή του τελευταίου, την προσωρινή άνοδο στο θρόνο ως επάρχου-επιτρόπου του Αλεξίου Απόκαυκου, ο οποίος τελικά δολοφονήθηκε στις 11 Ιουνίου του 1345²³.

Το **Κεφάλαιο VI** μετρά τις αντιδράσεις του Ιωάννη Καντακουζηνού, ο οποίος ήλθε αντιμέτωπος πολύ συχνά με άσχημες αναγγελίες για αυτόν εξαιτίας γεγονότων αρνητικών για το κράτος, αλλά και της ουσιαστικής διακυβέρνησης από την βασιλομήτορα. Κατά τον Δούκα η στάση του Ιωάννη Καντακουζηνού δίχασε, ουσιαστικά, το κράτος και επέτρεψε την περεταίρω διείσδυση των Τούρκων, αλλά και άλλων εισβολέων, όπως Τριβαλλών, Μυσών, Αλβανιτών και πολλών Δυτικών.

²⁰ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, II, 1-5; Douglas, 2019: 34-36; Köprülü, 2001: 27-28; Kafadar, 2008: 38 και 42-43.

²¹ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, III, 1-4.

²² Στο ίδιο, IV, 1-3.

²³ Στο ίδιο, V, 1-4. Βλ. και Καραλής, 1997, 95, υπ. 44.

Μέσα από παραχώδη γεγονότα ο Παλαιολόγος αναγορεύθηκε βασιλέας, ενώ τυφλώθηκε ο Ιωάννης Λάσκαρης, ενώ ο Καντακουζηνός ζήτησε την βοήθεια του κράλη της Σερβίας²⁴.

Το **Κεφάλαιο VII** εστιάζει στον Ομούρ και τη δράση του, υιό του δεσπότη των φρουρίων γύρω από τη Σμύρνη, και της ίδιας της Σμύρνης, ιδιαίτερα τολμηρός ως προσωπικότητα και ριψοκίνδυνος. Κατά την στιγμή που αυτός επιχειρούσε να συνάψει όρκους φιλίας με τον Καντακουζηνό, οι Ιππότες κατασκεύασαν οχυρό-φρούριο στη Σμύρνη. Ο Ομούρ σκοτώθηκε το 1348, κατά την διάρκεια της πολιορκίας αυτού του νεόδμητου οχυρού²⁵.

Στο **Κεφάλαιο VIII**, γίνεται αναφορά σε συνθήκες του Καντακουζηνού με τον Κράλη της Σερβίας αλλά και άλλους, καθώς και την συμμαχία του Ομούρ με την Άννα Παλαιολογίνα εναντίον του²⁶.

Το **Κεφάλαιο IX** εστιάζει στις ενέργειες του Καντακουζηνού και την προσέγγιση συμμαχίας προς τον Ορχάν μέσω σύναψης διπλωματικού γάμου του Οθωμανού με την κόρη του, με τον Δούκα να περιγράφει την χαρά από την απληστία του Ορχάν. Ανάλογα περιγράφει με μελανά χρώματα τους Οθωμανούς χωρίς ίχνος σεβασμού και ηθικής²⁷. Τελικά ο Καντακουζηνό με την συνδρομή 5000 Τούρκων κατόρθωσε να εισέλθει μετά από εχθροπραξίες στην Κωνσταντινούπολη, όπου, οπότε τον αναγνώρισαν πλέον όλοι ως αυτοκράτορα²⁸.

Το **Κεφάλαιο X** παρατηρεί τις αντιδράσεις της βασίλισσας Άννας και την αναγκαστική συμβασιλεία. Κατά την εμφάνιση του Καντακουζηνού στο ανάκτορο, ψάλλθηκε η βασιλική φήμη-πολυχρόνιο, αφού η Άννα δέχθηκε τον γάμο της κόρης του Ελένης με τον υιό αυτής Ιωάννη (έφηβοι αμφότεροι), ο οποίος τελέσθηκε στην Παναγία των Βλαχερνών²⁹. Τελικά στις 21 Μαΐου του 1347, ο Καντακουζηνός αναγορεύθηκε βασιλέας, ενώ ο υιός του Ματθαίος δεσπότης. Ο βασιλεύς Ιωάννης αν και έφηβος υπήρξε άπιστος ερωτικά. Την ίδια περίοδο ο Σουλεϊμάν, υιός του Ορχάν

²⁴Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, VI, 1-5.

²⁵ Στο ίδιο, VII, 1-3. Βλ. και Καραλής, 1997, 95, υπ. 106-107, υπ. 49.

²⁶ Στο ίδιο, VIII, 1-4.

²⁷ «κεχηνώς ούτωσι ως βοῦς διψῶν ἐν καύσωνι θέρους ἐν λάκκῳ πλήρης ὕδατος ψυχροτάτου πίνων μὴ κορεννόμενος τῶν ναμάτων, οὔτω καὶ οὔτος ἐνωτισθεῖς...καὶ ταῦτα το ἀναιδὲς καὶ ἀπάνθρωπον ἔθνος», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, IX, 1.

²⁸ Στο ίδιο, IX, 2-4.

²⁹ «Ἰωάννου τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως καὶ αυτοκράτορος Ρωμαίων τοῦ Παλαιολόγου καὶ Ἐλένης τῆς εὐσεβεστάτης ἀγούστης πολλὰ τὰ ἔτη», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, X, 3.

ληλάτησε την Χερρόνησο, αλλά ηττήθηκε και σκοτώθηκε σε μάχη από τον δεσπότη Ματθαίο³⁰.

Το **ΚεφάλαιοXI** παρατηρεί την διαχείριση του Καντακουζηνού στα τεκταινόμενα της περιόδου. Οι εχθροί, Τούρκοι και Σέρβοι, προχωρούσαν σε επιδρομές. Παραλίγο να καταληφθεί από τους Οθωμανούς η Τένεδος, κάτι το οποίο απέτρεψε ο Γενουάτης ευγενής Φραντζήσκος Γατελούζος, στον οποίο μάλιστα αποφασίσθηκε να δοθεί ως σύζυγος η αδελφή του Καντακουζηνού Μαρία. Με την βοήθειά του οργανώθηκε πραξικόπημα, το οποίο είχε ως αποτέλεσμα την αποχώρηση από την ηγεσία και τα εγκόσμια του Καντακουζηνού, ο οποίος μετονομάσθηκε ως μοναχός σε Ιωάσαφ στην αθωνική Μονή Μ. Βατοπαιδίου. Εκείνο τον καιρό πέθανε ο Ορχάν και η εξουσία του πέρασε στα χέρια του υιού του Μουράτ³¹.

Το **ΚεφάλαιοXII** περιγράφει την εξέλιξη του Ιωάννη Παλαιολόγου, ο οποίος απέκτησε τρεις υιούς, τους Ανδρόνικο, Μανουήλ και Θεόδωρο, όπως και ο Μουράτ αντίστοιχα και συγκεκριμένα τους Σαβούτζιο, Κουντούζη και Μουράτ. Αμφότεροι παραλίγο να ανατραπούν από υιούς τους και προχώρησαν σε τυφλώσεις. Οι εξελίξεις αυτές έφεραν την αναγόρευση ως βασιλιά από πλευράς Ιωάννη τον υιό του Μανουήλ, ενώ από πλευράς του στασιαστή υιού του Ανδρονίκου, τον Μιχαήλ, ενώ δόθηκε ως προίκα στον Φρ. Γατελούζο η Λέσβος³²

Στο **ΚεφάλαιοXIII** περιγράφονται αρκετά από τα κατορθώματα του Βαγιαζήτ, ο οποίος πλέον στόχευε στην Κωνσταντινούπολη και παρεμπόδιζε την σιτοδοσία. Ο βασιλιάς έχτισε δύο πύργους εκατέρωθεν της Χρυσής Πύλης στο πλαίσιο λειτουργίας μίας ναυτικής βάσης προς ανεφοδιασμό σε δύσκολες και έκτακτες ανάγκες. Ο Βαγιαζήτ ανάγκασε τον Ιωάννη να το κατεδαφίσει, ενώ πέθανε τελικά στις 16 Φεβρουαρίου του 1391³³. Ο Μανουήλ ο οποίος ήταν αιχμάλωτος του Βαγιαζήτ δραπέτευσε και πένθησε τον πατέρα του. Ο Βαγιαζήτ από την πλευρά του ήρθε απειλώντας σε συνεννόηση για θέματα δικών οι οποίες αφορούσαν μουσουλμάνους, ώστε να υπάρχουν και μουσουλμάνοι δικαστές. Κατέλαβε πολλές περιοχές της Θράκης και την Θεσσαλονίκη, ενώ απέστειλε τον Αβρανέζη κατά της Πελοποννήσου. Η Πόλη τότε βίωσε λιμό και επιδημία, με αποτέλεσμα την προσφυγή για βοήθεια προς τον Πάπα, τον ρήγα της Φραγκίας και τον κράλη της Ουγγαρίας.

³⁰ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, X, 1-5.

³¹ Στο ίδιο, XI, 1-5. Βλ. και Καραλής 1997: 129, υπ. 55.

³² Στο ίδιο, XII, 1-6. Βλ. και Καραλής 1997: υπ. 135, υπ. 57.

³³ Στο ίδιο, XIII, 1-4.

Δυτικές δυνάμεις συγκεντρώθηκαν αρχικά στην Ουγγαρία και οργάνωσαν την καλούμενη «Σταυροφορία της Νικοπόλεως», αλλά στις 25 Σεπτεμβρίου του 1396 ηττήθηκαν σχετικά κοντά στην Σόφια από τον στρατό του Βαγιαζήτ³⁴.

Το **ΚεφάλαιοXIV**σκιαγραφεί την αντίδραση του βαθιά θρησκευόμενου Μανουήλ και την έπαρση του Βαγιαζήτ, ο οποίος πλέον απαιτούσε την παράδοση της Πόλης. Ο Μιχαήλ διαχειρίστηκε συνετά την δύσκολη αυτή κατάσταση και δέχθηκε τελικά να αποχωρήσει από την εξουσία, υπέρ του νόμιμου διαδόχου Ιωάννη³⁵. Αποχωρώντας ο Μανουήλ, παρά την ανησυχία του, μακάριζε εαυτόν για την σωτηρία της οικογένειάς του. Ταξίδευσε στην Βενετία και αργότερα στην Γαλλία αναζητώντας βοήθεια και επέστρεψε αργότερα στην Μεθώνη³⁶.

Το **ΚεφάλαιοXV**μας πληροφορεί για την αρχή της βασιλείας του Ιωάννη Παλαιολόγου, την αποδοχή της απαίτησης του Βαγιαζήτ για να λαμβάνει μουσουλμάνος δικαστής τελεσίδικες αποφάσεις αναφορικά με μουσουλμάνους. Επιπλέον παραδόθηκαν στον σουλτάνο οι περιοχές έως και την Σηλυβρία. Ωστόσο τότε εμφανίστηκε στο προσκήνιο ο σουλτάνος της Περσίας και Βαβυλώνας Τεμπερχαν ή Ταμερλάνος, ο οποίος διαμήνυσε στον Βαγιαζήτ να μην προχωρά πλέον σε κατακτήσεις νέων εδαφών. Αρχικά ο Βαγιαζήτ τον αγνόησε αρχικά, εκστρατεύοντας στην Αρμενία³⁷. Ο Δούκας μαρτυρεί πως ήδη οι Πολίτες είχαν εναποθέσει τις ελπίδες τους στον Θεό³⁸. Εδώ απαντούν οι πρώτες κατακτήσεις και φρικιαστικές λεηλασίες του Ταμερλάνου στην ευρύτερη περιοχή και οι πρώτες αντιδράσεις του Βαγιαζήτ³⁹.

Το **ΚεφάλαιοXVI**απαριθμεί τα επόμενα βήματα του Τεμπερχαν, έως και την τελική νίκη του επί των Οθωμανών κατά την μάχη της Αγκύρας το 1402, οπότε και αιχμαλωτίστηκε ο Βαγιαζήτ⁴⁰.

Στο **ΚεφάλαιοXVII** οι λεηλασίες του Τεμπερ για μια ακόμη φορά αποτυπώνονται, όπως κι οι αιχμαλωσίες. Απαντά επίσης η άφιξη του Ταμερλάνου στην Προύσα

³⁴ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XIII, 5-9. Βλ. και Καραλής, 1997: 145, υπ. 62.

³⁵ Στο ίδιο, XIV, 1-3.

³⁶ Στο ίδιο, XIV4-5. Βλ. και Καραλής 1997: 153, υπ. 63-65.

³⁷ Στο ίδιο, XV, 1-5.

³⁸ «Πολίται σὺν τῷ βασιλεῖ χειρας πρὸς Θεὸν αἴροντες, σὺν δάκρυσι πλείστοις ικέτευον», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XV, 7.

³⁹ Στο ίδιο, XV, 6-7.

⁴⁰ Στο ίδιο, XVI, 1-12.

καθώς και ο θάνατος του Βαγιαζήτ και η μεταφορά του σώματός του προς ενταφιασμό στην ίδια πόλη⁴¹.

Το **ΚεφάλαιοXVIII** αφορά τα γεγονότα μετά την πληροφόρηση του βασιλέως Μανουήλ για την ολέθρια εξέλιξη των πραγμάτων για τους Οθωμανούς. Ο υιός του Βαγιαζήτ Μουσουλμάν σύνηψε ειρήνη μαζί του με εχέγγυο εδάφη όπως η Θεσσαλονίκη πολλές περιοχές στην Πελοπόννησο κ.ά. Επίσης περιγράφονται ενδο-οθωμανικές έριδες μετά την ήττα από τον Ταμερλάνο⁴².

Το **ΚεφάλαιοXIX** κάνει λόγο για την παραμονή του Μωσή μαζί με τον Μεχεμέτ στην Άγκυρα και την αναχώρησή του, ώστε να φθάσει στην Σινώπη. Η Σινώπη βρισκόταν υπό την ηγεμονία του Σπεντιάρ και από αυτόν ζήτησε την άδεια να διασχίσει τον Εύξεινο Πόντο για να περάσει στη Βλαχία. Η συνάντηση με τον Βοεβόδα Μίλτζη είχε ως απότοκο το να του επιτρέψει να ταξιδεύει σε όλη τη Βλαχία. Γενικά συνεχίζεται η περιγραφή των ενδο-οθωμανικών συγκρούσεων, ιδιαίτερα αυτές του Μωσή με τον Μουσουλμάν έως ότου ο τελευταίος σκοτώθηκε σε μάχη. Ο Μωσής έθεσε τότε ως κατακτητικό στόχο την Σερβία, την Αδριανούπολη, την Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη⁴³. Κάποια στιγμή ο Μανουήλ συνέπραξε υπέρ του Μεχεμέτ ο οποίος με την σειρά του βάδισε κατά του Μωσή. Τον Ιούλιο του 1413, ο Μωσής επετέθη στο στράτευμα του Πόντου, αλλά ηττήθηκε, τραυματίστηκε και τελικά κατέληξε. Περίπου τότε ο Τζινεήτ δραπέτευσε από την Θράκη, συγκέντρωσε στρατό και αυτοαναγορεύθηκε «ήγεμών...Άσίας»⁴⁴.

Το **ΚεφάλαιοXX** επικεντρώνεται σε ενέργειες του βασιλέα Μανουήλ, με τον Μεχεμέτ, μετά την αναγόρευση του τελευταίου σε απόλυτο μονάρχη το 1413, γνωστότερο ως Μωάμεθ ο Α΄. Επίσης αναφέρονται διπλωματικές συγκλίσεις και συμφωνίες με τους Σέρβους, Βλάχους, Βουλγάρους, Δυτικούς. Δρομολογήθηκε ο γάμος του υιού του Μανουήλ Ιωάννη με την θυγατέρα του τσάρου της Ρωσίας, η οποία μετονομάστηκε σε Άννα. Όμως πριν ενηλικιωθεί και στεφθεί, η Άννα κατέληξε ως θύμα της βουβωνικής πανώλης η οποία έπληξε την Κωνσταντινούπολη. Παρέχονται επίσης πληροφορίες σχετικά με τους υιούς του Βαγιαζήτ. Ο Μανουήλ πάντρεψε το 1421 τον Ιωάννη με την Σοφία Μομφερατική, θυγατέρα του μαρκησίου Θεοδώρου Μόντη της Φερράρας. Ωστόσο ο Ιωάννης την απέρριπτε ερωτικά, καθώς

⁴¹ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XVII, 1-7. Βλ. και Καραλής 1997: 187, υπ. 71.

⁴² Στο ίδιο, XVIII, 1-11.

⁴³ Στο ίδιο, XIX, 1-9.

⁴⁴ Στο ίδιο, XIX, 10-14. Βλ. και Καραλής 1997: 219, υπ. 77.

είχε ωραίο σώμα, αλλά όχι ωραίο πρόσωπο. μαλλιά, παράστημα, αλλά δεν είχε καθόλου όμορφο πρόσωπο⁴⁵. Έτσι η βασίλισσα αποφάσισε να δραπετεύσει το 1426 στην Ιταλία με ένα πλοίο των Γενουατών, όπου έγινε μοναχή. Τελικά ο Ιωάννης παντρεύθηκε το Σεπτέμβριο του 1427 την όμορφη Μαρία Παλαιολογίνα, ενώ κατά τον Δούκα ο Μανουήλ ακόμα ζούσε⁴⁶

Στο **ΚεφάλαιοXXI**, η αναφορά εστιάζει στον Μεχεμέτ, ο οποίος αρχικά ενεπλάκη σε πολεμική διαμάχη με τον Τζινεήτ. Μαρτυρείται η παράδοση της Σμύρνης από την οικογένεια του Τζινεήτ, αλλά και τη μεγαλοψυχία προς τους χριστιανούς του Μεχεμέτ του Α'⁴⁷. Απαντά σχετικά η εκ μέρους του παραχώρηση περιοχών προς τον μέγα μάγιστρο. Μαρτυρείται επίσης η μη τιμωρία του υποταγμένου τελικά Τζινεήτ, η νικηφόρα ναυμαχία των Βενετών κατά των Τούρκων το 1416, η κατά το ίδιο έτος τάση πολλών χριστιανών να εξισλαμίζονται ώστε να δικαιούνται τα μουσουλμανικά προνόμια και το κίνημα του Περκλήτζια Μουσταφά, ο οποίος εμφανίσθηκε στο Στυλάριο της Μ. Ασίας απέναντι από την Χίο, Προσηλύτιζε κόσμο, μουσουλμάνους και χριστιανούς κηρύσσοντας ακτημοσύνη. Το κίνημα αυτό καταπνίγηκε με δυναμική επέμβαση του σουλτανικού στρατού⁴⁸.

Το **ΚεφάλαιοXXII** θίγει τα πεπραγμένα του τότε μεγάλου μαγίστρου και πρώτιστα στην κατασκευή του φρουρίου Πετρώνιο, σ' ένα ακρωτήριο στα σύνορα της επαρχίας της Καρίας. Επιπλέον μαρτυρεί μία σειρά από επιχειρήσεις του κατά άλλων Οθωμανών αλλά και κατά της Βλαχίας έως τον θάνατό του Μεχεμέτ του Α' το 1421, συνέπεια μίας επιληπτικής κρίσης η οποία τον έριξε από το άλογό του, κατά την διάρκεια ενός κυνηγιού. Η είδηση του θανάτου έγινε γνωστή σαράντα ημέρες μετά, ώστε να προλάβει να έρθει ο Μουράτ από την Περσία. Πάντως ο θάνατος του Μεχεμέτ, δεν επέφερε άμεσα κάποια ιδιαίτερη αναταραχή για το Βυζάντιο, λόγω των ήπιων ενεργειών του, αλλά και της συμπάθειας την οποία έτρεφε προς τους αυτοκράτορες και τον Χριστό. Τον διαδέχθηκε ο υιός του Μουράτ ο Β' και γαμβρός του Αλέξιου Κομνηνού, δεσπότη της Τραπεζούντας. Κατόπιν διαθήκης, οι δύο άλλοι

⁴⁵ «Άφ' έμπρός τεσσαρακοστή και όπισθεν πάσχα», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XX, 6.

⁴⁶ Στο ίδιο, XX, 1-8. Βλ. και Καραλής 1997: 229, υπ. 80.

⁴⁷ «'Εγώ μέν, πάτερ, έβουλόμην είναι πᾶσι τοῖς τοῦ κόσμου χριστιανοῖς μεγαλόδωρος και φιλότιμος και γάρ τὸ τῆς ήγεμονίας ἴδιον τοῦτ' ἔστι, εὐεργετεῖν... τιμωρεῖν, αλλά και τὸ συμφέρον δεῖ πραγματεῦεσθαι», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXI, 5.

⁴⁸ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXI, 1-15. Βλ. και Καραλής 1997: υπ. 82.

ανήλικοι υιοί του, οκτώ και επτά ετών, στάλθηκαν σύμφωνα με την διαθήκη του στον Μανουήλ, από φόβο μην ο Μουράτ τα εκτελέσει⁴⁹.

Η συνέχεια των γεγονότων στο **ΚεφάλαιοXXIII** μαρτυρεί την αναγγελία του θανάτου του σουλτάνου προς τον υιό του Μουράτ, ο οποίος βρισκόταν τότε στην Αμάσεια. Καταγράφεται ο λόγος του Παγιαζήτ κατά την άφιξη του σκηνώματος του Μεχεμέτ του Α΄ στην Προύσα, τονίζοντας πως αναλόγου επιπέδου με τον εκλιπόντα θα είναι και ο υιός του⁵⁰. Παραδίδεται η αναγόρευση του Μουράτ του Β΄ σε σουλτάνο και λεπτομέρειες σχετικά με το τι θα έπρεπε να γίνει με τους δύο αδελφούς του που κηδεμονεύονταν από τον βασιλέα Μανουήλ, του οποίου μνημονεύονται οι έξι συνολικά υιοί. Στην συνέχεια και έως το τέλος του κεφαλαίου γίνεται αναφορά στις φιλόρπαγες πρακτικές των Οθωμανών, τον σεβασμό του αρχηγού με βάση την καταγωγή από τον Οθμάν / Οτομάν, την «**άκκη**», το κάλεσμα με το οποίο καλούνται να συγκεντρωθούν για επιδρομή, τις διπλωματικές και εκστρατευτικές πρακτικές τους και το σώμα των Γενιτσάρων⁵¹.

Το ΚεφάλαιοXXIV επικεντρώνεται στον Δημήτριο ο οποίος παρέλαβε τον Μουσταφά, υιό του Ιλτηρήμ και τον Τζινεήτ, δεσμεύοντας τους με όρκους υπακοής προς τον αυτοκράτορα. Περιλαμβάνει επίσης τα της συνθήκης με την οποία ο Μουσταφάς θα εκχωρούσε στον βασιλιά την Καλλίπολη και η υπεράσπισή της από τους οπαδούς του Μουράτ. Στο τέλος αυτό έφερε τα στρατεύματα του Μουσταφά αντιμέτωπα με αυτά του Βαγιαζήτ κοντά στην Αδριανούπολη.

Τελικά οι δύο πλευρές βρέθηκαν σε βαλτώδη περιοχή με τη συμπλοκή να μοιάζει αναπόφευκτη. Ο Παγιαζήτ σε ομιλία προς τους ενόπλους κι απευθυνόμενος στους ηγεμόνες της Δύσης, τόνισε πως ο σκοπός του εκλιπόντος δεσπότη τους ήταν ανέκαθεν να επεκτείνει το έθνος του Προφήτη μειώνοντας αυτό των Ρωμαίων. Δεν δίστασε μάλιστα να αποκαλέσει ψεύτικο τον Μουσταφά, συκοφαντώντας αυτόν πως δεν ήταν από τον Οίκο του Οτομάν και πως είχε προσφύγει στην Βλαχία και τον αρχηγό των Μυσών⁵². Στην μάχη η οποία ακολούθησε, τα στρατεύματα των Μουσταφά και Τζινεήτ κέρδισαν και ο Παγιαζήτ κατατομήθηκε, αλλά στον αδερφό

⁴⁹ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXII, 1-11.Καραλής 1997: 265, υπ. 86.

⁵⁰ «ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ καὶ ἡμέτερος δεσπότης ἀπέδωκε τὸ κοινὸν χρέος· Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐκόψατο κοπετὸν μετ’ οἰμωγῆς καὶ δακρῶν», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXIII, 2.

⁵¹ Στο ίδιο, XXIII, 1-9.

⁵² «Ὁ δε Μουσταφᾶς μαθὼν τὰ μελετηθέντα περὶ τοῦ Μωράτ καὶ πῶς ἡ Νέα Φώκαια ἐτοιμάζει στόλον κατ’ αὐτοῦ εἶχεν μὲν ὀδύνας ἐν καρδίᾳ καὶ ἐδάκνυτο ὑπὸ τοῦ λογισμοῦ καὶ τὴν Φώκαιαν συνεχῶς ἐπὶ γλώττης εἶχεν καὶ καταστροφὴν αὐτῆς ἐμελέτα», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXV, 5.

του χαρίσθηκε η ζωή. Τελικά οι υπερασπιστές της Καλλίπολης παραδόθηκαν, αλλά ο Μουσταφά αρνήθηκε να την παραδώσει στους Βυζαντινούς⁵³.

Το Κεφάλαιο XXV, αναφέρεται στον αυτοκράτορα Μανουήλ, ο οποίος εξοργίστηκε πολύ με αυτά που συνέβησαν. Ο Μουσταφά έστειλε πρέσβεις στον βασιλέα με επικεφαλής τον Ιμπραήμ και δώρα, γνωστοποιώντας όμως πως δεν θα παραδώσει την Καλλίπολη⁵⁴. Ενδιάμεσα ο Δούκας παρεμβάλλει πληροφορίες για την εμπλοκή των Οθωμανών με την εξώρυξη στυπτηρίας στην ιωνική Φωκίδα, ενός πετρώματος καταλλήλου για την τέχνη της βαφουργίας, για το οποίο είχαν οι Βυζαντινοί παραχωρήσει σχετικά προνόμια προς τους Ιταλούς από το 1275. Κατά το έτος της ενθρόνισης του Μουράτ του Β΄, προσήλθε ο Γενουάτης Ιωάννης Αδούρνος για να καταβάλει τους αναλογούντες φόρους από την εξώρυξη αυτή και πρότεινε τα πλοία του ώστε να περάσουν τα στρατεύματα του Μουράτ από την Μικρά Ασία να διασχίσουν την Καλλίπολη. Η συμφωνία έκλεισε και αυτό ήταν μία εξέλιξη η οποία δεν άρεσε στον Μουσταφά, ο οποίος σκόπευε να εκστρατεύσει κατά της Φώκαιας⁵⁵.

Τελικά ο Μουσταφά εισέβαλε στην Μικρά Ασία, βρέθηκε στις 20 Ιανουαρίου του 1422 στην Λάμψακο, ενώ αυτός και τα στρατεύματα του Μουράτ, στρατοπέδευαν σε όχθες λίμνης κοντά στο Λοπάδιο, ενώ είχαν καταστρέψει την εκεί γέφυρα⁵⁶.

Το **Κεφάλαιο XXV** αναφέρεται στην μάχη που ακόμα δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί, στην επιθυμία των ακολούθων του Μουράτ να εξαλείψουν τον Μουσταφά και την επιτυχημένη διαμεσολάβηση του Χαμζά προς τον αδελφό του Τζινεήτ, να εξεγερθεί κατά του Μουσταφά και να δηλώσει πίστη στον σουλτάνο Μουράτ, με εγγύηση της πίστης την ετήσια αποστολή ενός παιδιού του στον Μουράτ, το οποίο θα τον υπηρετεί και ακολουθεί στις προκύπτουσες εκστρατείες του⁵⁷. Έτσι την επόμενη νύχτα ο Τζινεήτ εγκατέλειψε τις σκηνές του, αφήνοντας όμως πολλές φωτιές να καίνε και πήρε μαζί του όλα όσα ήταν απαιτούμενα για στρατιωτικές επιχειρήσεις και διαβίωση. Διέβη την Λυδία και έφτασε στην Σμύρνη⁵⁸. Μαθαίνοντας

⁵³ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXIV, 5-12.

⁵⁴ Στο ίδιο, XXV, 1-4.

⁵⁵ «Είτα ο πλάνος ούτος ως είδε τὸν βασιλέα ὄρκους συνδεθέντα...ἀποδρὰς ἐς Βλαχίαν ἀφίκετο, συνδιάγων τῷ Μιλτζή, τότε τῶν Μυσῶν ἀρχηγῶ», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXV, 9.

⁵⁶ Στο ίδιο, XXV, 5-10. Βλ. και Καραλή 1997: 335, υπ. 94.

⁵⁷ Στο ίδιο, XXVI, 1-3.

⁵⁸ «Οἱ δὲ Σμυρναῖοι ὄρωντες τὴν φάλαγγα καὶ διαπορούμενοι, τίνος ἐστὶ καὶ τίς ὁ ταύτης ἀρχηγός, ὡς ἔμαθον, ὅτι ὁ Τζιναήτ ἐστίν, ἅπαντες σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ἔθεον ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ Τζινεήτ· ἦν γὰρ Σμυρναῖος γέννημα καὶ θρέμμα καὶ συνανάτροφος πάντων. Μαθὼν δὲ παρ' αὐτῶν ὡς ὁ Μουσταφᾶς

τα τεκταινόμενα ο Μουσταφά οδήγησε το στρατό του εναντίον του, αλλά κατά την μάχη που διεξήχθη ηττήθηκε και σκοτώθηκε από τον ίδιο τον Τζινεήτ, ο οποίος πάραυτα έδωσε εντολή να ταφεί με τις δέουσες τιμές⁵⁹.

Το **ΚεφάλαιοXXVII**συνιστά μια αναφορά σε προηγούμενα γεγονότα, όπως για την συζήτηση η οποία έγινε στο Λοπάδιο για την νυχτερινή αποχώρηση του Τζινεήτ, την αναχώρηση του Μουσταφά προς Λάμψακο και Καλλίπολη, την ανοικοδόμηση της γέφυρας και την προσέλευση πολλών στρατιωτών του προς τον Μουράτ αλλάζοντας έτσι στρατόπεδο. Περιγράφεται επίσης η επιτυχημένη δια των πλοίων του Αδούρνο αποβίβαση των στρατευμάτων του Μουράτ, την επιβράβευση του Αδούρνο για τις υπηρεσίες του (μεταξύ αυτών και το φρούριο του Περιθωρίου) και την υποχώρηση του Μουσταφά προς την Αδριανούπολη και από εκεί στην Βλαχία.Ο Μουράτ τελικά συνελήφθη κοντά στον ποταμό Ίστρο / Δούναβη⁶⁰. Εκτελέστηκε σε δημόσια θέα με απαγχονισμό και συκοφαντήθηκε ως μη πραγματικός υιός του Παγιαζήτ⁶¹.

Το **ΚεφάλαιοXXVIII**τονίζει πως μετά την εδραίωση στην εξουσία του Μουράτ του Β΄, επόμενος στόχος ήταν πλέον η Κωνσταντινούπολη, κάτι το οποίο μαθεύτηκε και εστάλη σχετικά ως πρεσβευτής ο Θεολόγος Κόρακα από τη Φιλαδέλφεια. Ωστόσο ο Μουράτ τους διεμήνυσε πως εκστρατεύει εναντίον της Κωνσταντινούπολης με 200.000 στρατό. Κακό τέλος περίμενε τον Θεολόγο, ο οποίος θεωρήθηκε προδότης και αφού ανακρίθηκε από Κρήτες, τυφλώθηκε μετά από τρεις ημέρες πέθανε, ενώ η περιουσία του δημεύθηκε⁶². Ο Μουράτ λυπήθηκε για τον θάνατο του Θεολόγου και του μεταφέρθηκε πως υπαίτιος γι΄ αυτό ήταν ο Μιχαήλ Πύλλης από την Έφεσο, γραφεύς στο ανάκτορο του βασιλιά.Ο βασιλεύς Μανουήλ όντας κατάκοιτος και βλέποντας τις εξελίξεις έδωσε εντολή για στραγγαλισμό του ενός αδελφού του Μουράτ και την μεταφορά του άλλου στην Παφλαγονία. Μετά από λίγο ο Μανουήλ πέθανε και τυπικά ο Ιωάννης ανέλαβε τα βασιλικά του καθήκοντα. Η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης διήρκεσε τρεις μήνες και μετά ο Μουράτ αποχώρησε προς την Αδριανούπολη και μετά οδηγήθηκε στην Καλλίπολη και την Νίκαια. Αλλά και οι σχέσεις του Μουράτ με τον Τζινεήτ εντάθηκαν καθώς ο τελευταίος αρνήθηκε την

του Άτην εν Έφέσῳ καὶ Θυραίοις διάγει, εἰσηλθεν», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XXVI, 4.

⁵⁹ Στο ίδιο, XXVI, 4.

⁶⁰ «Ὁ δὲ Μωράτ σὺν τάχει πολλῶ ἐξαποστείλας ὠκυπτέρους νεανίας καὶ στρατηγούς ἀνδρείους, συνέλαβον τὸν Μουσταφᾶν ἐγγύς που ταῖς τοῦ Ἰστρου ὄχθαις», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XXVII, 7.

⁶¹ Στο ίδιο, XXVII, 1-7.

⁶² Στο ίδιο, XXVIII, 1-4.

ετήσια αποστολή υιού του προς τον σουλτάνο. Ωστόσο σε μάχη με τον στρατάρχη του Μουράτ Χαλίλ, κατορθώθηκε η αιχμαλωσία του υιού του Κούρτη. Ο Τζινεήτ διέφυγε προς τη θάλασσα της Παμφυλίας και το Αμόριο και ζήτησε από τον εχθρό των Οθωμανών Καραμάν, ηγέτη του Ικονίου συμμαχία, κάτι που όμως δεν πέτυχε. Έτσι οδηγήθηκε πολύ μακριά, προς το Νυμφαίο. Αρχικά φθάνοντας στην Υψηλή αιφνιδίασε τους πολιορκητές. Όμως μετά την συνδρομή Γενοβέζικων πλοίων αποφάσισε να παραδοθεί, ζητώντας εγγυήσεις για την ζωή του⁶³. Παρότι του δόθηκαν τελικά εκτελέστηκε φρικτά μέσα στην σκηνή του, όπως και πολλοί άλλοι, ενώ στην Αδριανούπολη εκτελέστηκε ο υιός του Κούρτης: «**Καὶ οὕτως ἐτελειώθη παγγενεὶ ὁ Τζινεήτ**»⁶⁴.

Ακολούθως, στο **ΚεφάλαιοXXIX**, ο Δούκας εξιστορεί ορισμένες κινήσεις του βασιλέα Ιωάννη, ο οποίος προχώρησε σε διαπραγματεύσεις με τον Μουράτ και συνήψε ειρήνη μαζί του το 1424, λίγο πριν πεθάνει ο Μανουήλ. Παραχωρήθηκαν στον Ιωάννη ορισμένες πόλεις, ενώ υποχρεούνταν να καταβάλει ετήσια 300.000 άσπρα. Πλέον ο Μουράτ είχε σταθεροποιήσει υπέρ του την γεωπολιτική κατάσταση και πήγε στην Έφεσο. Πέραν του Ιωάννη, οι ηγεμόνες της Σερβίας, Βλαχίας, Λατίνοι κ.ά. πλην Βενετών, έσπευσαν επί της ουσίας να δηλώσουν τον σεβασμό αν όχι την υποτέλειά τους. Μαρτυρείται επίσης η πρωτοβουλία των Θεσσαλονικέων να παραδώσουν την πόλη τους στους Βενετούς, όντας ευρισκόμενοι σε πολιορκία (γεγονός που γνωρίζουμε πως συνέβη στις 27 Ιουλίου του 1423), οπότε και τοποθετήθηκε στην πόλη δούκας. Ωστόσο η πολιορκία συνεχίστηκε οδηγώντας σε λιμοκτονία. Οι Βενετοί για λόγους τακτικής, απέστειλαν πολλά μέλη ευγενικών βυζαντινών Οίκων σε διάφορα μέρη, όπως η Εύβοια, η Κρήτη και η Βενετία, ενώ άλλους τους βασάνισαν ή τους σκότωσαν. Ο Μουράτ κάποια στιγμή αφού διήλθε από τις Σέρρες, εκστράτευσε εναντίον της Θεσσαλονίκης.

Η υπό των Οθωμανών πτώση της Θεσσαλονίκης έλαβε χώρα στις 29 Μαρτίου 1430. Ο ηγεμόνας, τότε προχώρησε σε συνοικισμό της πόλης, συναθροίζοντας Τούρκους οι οποίοι ζούσαν στα χωριά της περιοχής και τους εγκατέστησε στην Θεσσαλονίκη. Ωστόσο επέτρεψε σε Ρωμιούς, αν ήθελαν, να παραμείνουν ή εγκατασταθούν στην Θεσσαλονίκη, αφού εξαγοράσουν την ελευθερία τους. Πολλοί ναοί τότε πλην του Αγίου Δημητρίου μετατράπηκαν σε ισλαμικά τεμένη. Στο κεφάλαιο γίνεται επίσης

⁶³ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXVIII, 4-14.

⁶⁴ Στο ίδιο, XXVIII, 14.

αναφορά στο γένος των Βλάχων και ειδικά στην ηγεμονία του Ντάνου στην Βλαχία, ο οποίος ήταν φόρου υποτελής στον σουλτάνο, στην εκστρατεία του Μουράτ κατά του Καχραμάν του Ικονίου, η οποία πάντως κατέληξε σε συμφιλίωση το 1444⁶⁵.

Το **ΚεφάλαιοXXX**συνεχίζει την ανάλυση με γεγονότα του Μουράτ τα οποία είχαν συμβεί λίγα χρόνια νωρίτερα, όπως ο θάνατος του κράλη της Σερβίας Στεφάνου, η μνηστεία του Μουράτ με την Μαρία Μπράνκοβιτς (ο γάμος παραδίδεται πως τελέστηκε τελικά το 1435), μητριάς του Μωάμεθ του Πορθητή. Ο νέος κράλης Γεώργιος παραχώρησε επίσης μεγάλο τμήμα των σερβικών εδαφών, ενώ του επιτράπη να χτίσει (το 1430) το φρούριο του Σμεδρόβου παρά τον Δούναβη. Το τελευταίο πάντως, μετά από παρότρυνση του αξιωματούχου Φανδουλάχ το κατέλαβε τον Αύγουστο του 1439 ο Μουράτ), ο οποίος επίσης τον παρότρυνε να εκστρατεύσει προς Ουγγαρία και Ιταλία, αλλά και κατά των χριστιανών γενικότερα⁶⁶. Στην συνέχεια μαρτυρείται η εκστρατεία του Μουράτ κατά της Ουγγαρίας, η συνάντησή και συμμαχία με τον Δραγούλιο, οι σημαντικές απώλειες των Τούρκων και η επιστροφή του σουλτάνου στην Αδριανούπολη. Μετά την κατάληψη του Σμεδρόβου, κατέλαβε το Νοβόπριδο, τη μητρόπολη της Σερβίας και κατά τον χειμώνα επέστρεψε στην Αδριανούπολη. Οι γιοί του κράλη αιχμαλωτίστηκαν και τυφλώθηκαν, ενώ ακόμα και ο Δραγούλιος φυλακίστηκε και απελευθερώθηκε μόνο όταν παρέδωσε ως εγγύηση τα παιδιά του. Αναφέρεται η αποτυχημένη για τους Οθωμανούς πολιορκία του Βελιγραδίου⁶⁷.

Το **ΚεφάλαιοXXXI**αναφέρεται σε γεγονότα της Συνόδου Φεράρας-Φλωρεντίας. Η ένωση των Εκκλησιών Κωνσταντινούπολης και Ρώμης, είχε δρομολογηθεί από τον βασιλιά και είχε προηγηθεί αποστολή πρέσβεων προς τον Πάπα Ευγένιο, ο οποίος προσφέρθηκε να καλύψει το μεταφορικό κόστος των συνέδρων. Αρχικά περιγράφεται ο κατά το 1437 κατάπλους των βυζαντινών εκπροσώπων στην Ιταλία, με επικεφαλής τον βασιλιά Ιωάννη και τον πατριάρχη Ιωσήφ. Τα συνοδικά μέλη από πλευράς Ελλήνων, κληρικοί και λαϊκοί υπολογίζονται σε περίπου 650 έως 700. Οι Βενετοί υποδέχθηκαν φιλόξενα τους Έλληνες στην Βενετία και τους παραχώρησαν ναό προς τέλεση της ορθόδοξης Θ. Λειτουργίας. Οι Έλληνες ικέτευσαν τον Θεό να

⁶⁵ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXIX, 1-11.Καραλής, 1997: 383, υπ. 98, 385, υπ. 100, 391, υπ. 102 και 399, υπ. 103 και 104.

⁶⁶ «Ἄρωμεν ἀπ' αὐτοῦ τὰς πηγὰς τὰς ἀειζόους, τοὺς βρυούσας ὡς ὕδωρ ἀέναον τὸν ἄργυρον καὶ τὸν χρυσὸν, κερδήσομεν Οὐγγρίαν καὶ ἐπέκεινα Ἰταλίας φθάσομεν, ταπεινώσαντες τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἡμετέρας πίστεως», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXX, 4.

⁶⁷ Στο ίδιο, XXX, 1-7.Καραλής, 1997: 401, υπ. 105.

προστατεύσει την Ορθόδοξη Εκκλησία από τους συνοδικούς ενωτικούς κινδύνους⁶⁸. Μαρτυρείται από τους κατοίκους της Βενετίας μία άγνοια για τους Έλληνες / Γραικούς, οι οποίοι είχαν συκοφαντηθεί ως αιρετικοί για βάρβαροι. Η σύνοδος άνοιξε τελικά τις εργασίες της το 1438 και εξαιτίας κάποιας επιδημίας μεταφέρθηκε το 1439 στην Φλωρεντία. Προεξείχε των ορθοδόξων ιεραρχών ο λόγιος ιερωμένος Μάρκος, τον οποίο συνόδευε μεταξύ άλλων και ο Ισίδωρος Κιέβου, ενώ από πλευράς Ιταλών επικεφαλής ήταν ο Ιουλιανός, καρδινάλιος του Τιμίου Σταυρού. Εκ μέρους της Συγκλήτου παραβρέθηκαν οι Γεώργιος Γεμιστός, Γεώργιος Σχολάριος και ο (ενωτικός) Αργυρόπουλος. Πλην του Μάρκου Εφέσου, ο οποίος απέρριψε την προσθήκη του *filioque*, μία λατινική αιρετική θεώρηση, οι λοιποί Έλληνες συνοδικοί συμφώνησαν για την αποδοχή του *filioque*, με τους Έλληνες να δέχονται την εναλλακτική και ευαγγελική φράση «εκ του Πατρός δια του Υιού». Μετά την Σύνοδο πέθανε ο μητροπολίτης Εφέσου Ιωάννης ο Β΄ (1416-1439) και τον διαδέχθηκε ο Μάρκος. Εκείνη την περίοδο πέθανε η σύζυγός του βασιλιά Ιωάννη, ο οποίος έστειλε καθησυχαστικά πρόσβεις προς τον Μουράτ. Οι συνοδικοί στις ερωτήσεις του κόσμου, τόνιζαν πως είχαν ξεπουλήσει την ορθόδοξη πίστη, χωρίς να ξεκαθαρίζουν το κάτω από ποιες πιέσεις έγινε αυτό⁶⁹.

Το **Κεφάλαιο XXXII** εξηγεί, αρχικά, τις κινήσεις του δεσπότη Γεωργίου, ο οποίος με την καθοριστική βοήθεια του κράτη της Ουγγαρίας συγκρότησε μισθοφορικό στρατό περίπου 25.000, λεηλάτησε την Σόφια και εκστράτευσε προς την Φιλιπούπολη, με αποτέλεσμα να παραταχθούν απέναντι των Τούρκων στην Ιζλατή (Χρυσής) στις 12 Δεκεμβρίου 1443. Οι Τούρκοι τότε φοβήθηκαν και προχώρησαν σε συμφωνία με τους Ούγγρους και Σέρβους και μόνο τότε επέδραμαν κατά του Ικονίου, με τον Καχραμάν να διαφεύγει την τελευταία στιγμή προς τα ορεινά της Συρίας. Όταν οι Τούρκοι συνήψαν ειρήνη με τους Ούγγρους και τους Σέρβους, ο Μουράτ άρχισε να ετοιμάζεται για πόλεμο εναντίον του Καραμάν. Εκείνη την περίοδο πέθανε ο 18χρονος υιός του Μουράτ Αλατήν, εξέλιξη που έθεσε ως διάδοχο τον ακόμα έφηβο Μεχεμέτ τον Β΄, γνωστότερο ως Μωάμεθ ο πορθητής. Ο Μουράτ παραιτήθηκε το 1444 και αποσύρθηκε τουλάχιστον έως το 1448, ιδιωτεύοντας στην Προύσα. Πριν όμως και κατά το ίδιο έτος, τα στρατεύματά του ενώθηκαν με αυτά του Μεχεμέτ και

⁶⁸ «Εκ βάθους ψυχῆς κράζαντες τό: "Κύριε, σὺ φύλαξον τὴν ἐκκλησίαν σου ἄτρωτον ἀπὸ τῶν βελῶν τοῦ πονηροῦ, σύναγον, διάρρηξον», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XXXI, 1. Βλ. και Καραλής, 1997: 411, σπ. 108 και 109.

⁶⁹ Στο ίδιο, XXXI, 1-9. Βλ. και Καραλής 1997: 315, σπ. 111.

νίκησαν στην Βάρνα, παρά τις μεγάλες απώλειες, δυτικά στρατεύματα τα οποία υλοποιούσαν μία νέα εκστρατεία, την καλούμενη «Σταυροφορία της Βάρνας». Ο Μουράτ επανήλθε πάλι στο προσκήνιο, καθώς ηγήθηκε στρατεύματος με το οποίο απέκρουσε και νίκησε τελικά τις δυνάμεις του Ιάγγου της Ουγγαρίας, στην μάχη του Κοσόβου στις 17 ή 19 Οκτωβρίου του 1448, με την οποία οι Οθωμανοί κυριάρχησαν ξανά στα Βαλκάνια. Ο Μουράτ μετά τη νίκη εκστράτευσε με σημαντικές επιτυχίες και κατά την Πελοποννήσου⁷⁰.

Το **Κεφάλαιο XXXIII** ξεκινάει με τον θάνατο του βασιλιά και την αναγόρευση του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου σε αυτοκράτορα στον ναό του Αγίου Δημητρίου στον Μυστρά στις 16 Ιανουαρίου του 1449 από τον εκεί μητροπολίτη. Κατόρθωσε να μεταβή στην Κωνσταντινούπολη στις 12 Μαρτίου, ενώ άμεσα είχε φροντίσει για αποστολή πρέσβων το προς τον Μουράτ. Αναφέρεται ο γάμος του Μεχεμέτ του Β΄ και ο θάνατος του πατέρα του Μουράτ τον Φεβρουάριο του 1451, μετά από τετραήμερη ασθένεια. Ο υιός του στο άκουσμα της θλιβερής είδησης κινήθηκε πολύ γρήγορα για την Θράκη, καθώς συνηθίζονταν κατά τον θάνατο ενός σουλτάνου να ξεσπούν ταραχές και εχθροπραξίες προς κατάκτηση του θρόνου. Ο Μεχεμέτ ή Μωάμεθ ο Β΄, αναγορεύτηκε βασιλιάς στις 18 Φεβρουαρίου του 1451. Υπο αυτόν ο Χαλίλ παρέμεινε βεζίρης, ενώ στον Ισαάκ ανατέθηκε ο ενταφιασμός του Μουράτ στην Προύσα. Ο Δούκας αναφέρεται και με καλά λόγια για τον Μουράτ⁷¹.

Ο Μεχεμέτ έλεγξε το πατρικά ταμείο και τα θησαυροφυλάκια. Έμαθε την ύπαρξη ενός ακόμα αδελφού, μόλις οκτώ μηνών, το οποίο έδωσε εντολή και στραγγαλίστηκε άμεσα, όπως εκτέλεσε έπειτα και τον στραγγαλιστή. Προχώρησε σε υποκριτικές συμφωνίες με τους Βυζαντινούς και τους παραχώρησε και το ποσό των 300.000 άσπρων, το οποίο είχε συγκεντρωθεί ως φόρος από τα χωριά του Στρυμόνα. Έτσι αρχικά καθησυχάστηκα οι Βυζαντινοί ως προς τον Μεχεμέτ, όπως και οι Βλάχοι, Βούλγαροι, Λέσβιοι, Ρόδιοι, καθώς και οι Γενουάτες του Γαλατά⁷².

Στο **Κεφάλαιο XXXIV**, αρχικά αναφέρεται στην επανεμφάνιση του Καχραμάν στο προσκήνιο, την σύναψη ειρήνης με τον Μεχεμέτ και την ανησυχία του τελευταίου για μια ενδεχόμενη Σταυροφορία των Δυτικών εναντίον του. Παράλληλα δρομολόγησε

⁷⁰ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXII, 1-7. Βλ. και Καραλής, 1997: 423, υπ. 120, 427, υπ. 121, 429, υπ. 122 και 431, υπ. 123.

⁷¹ Στο ίδιο, XXXIII, 1-8. Καραλής, 1997: 443, υπ. 128.

⁷² Στο ίδιο, XXXIII, 9-12.

τις εξελίξεις την άνοιξη του 1452, ώστε να αρχίσει να οικοδομείται φρούριο στην περιοχή του Ιερού Στομίου κοντά στην Κωνσταντινούπολη, αποκαλύπτοντας τις προθέσεις του για τους Βυζαντινούς και προξενώντας μεγάλο φόβο⁷³. Στον Κωνσταντίνο μετέφερε πως υλοποιούσε επιθυμίες του πατέρα του τις οποίες δεν πρόλαβε ο ίδιος να πράξει. Τελικά το φρούριο αυτό, το οποίο ονομάστηκε «Πεσκέν» (=κεφαλοκόφτης), αλλά είναι γνωστότερο ως Ρούμελι-Χισάρ, κτίστηκε μεταξύ Απριλίου και Αυγούστου το 1452. Κατά την κατασκευή, ορισμένες φορές Τούρκοι λεηλατούσαν τις σοδειές των Ελλήνων και σε μία περίπτωση όπου καταπατήθηκαν βυζαντινά κτήματα από τα ζώα του Σπεντιάρ, συγγενούς του Μεχεμέτ από το Αδραμύτιο ο οποίος πήγε να συνδράμει στις εργασίες, οι Έλληνες της περιοχής αντέδρασαν και λίγο αργότερα ο Μεχεμέτ διέταξε με δόλο να σφαγιαστούν οι κάτοικοι του κοντινού χωριού εκεί. Από τότε οι πύλες της Κωνσταντινούπολης παρέμεναν κλειστές εν όψει της επικείμενης πολιορκίας. Έγιναν ορισμένες συνεννοήσεις με τους Οθωμανούς, ωστόσο ο βασιλιάς ως ρεαλιστής διαμήνυσε στον σουλτάνο πως στο θέλημα του Θεού θα ήταν η άλωση της πόλης, καθώς ο ίδιος είχε αποφασίσει να την υπερασπιστεί και όχι να την παραδώσει⁷⁴.

Ύστερα από αυτήν την εξέλιξη, ο Μεχεμέτ άρχισε τις προετοιμασίες της πολιορκίας, ενώ ο Κωνσταντίνος είχε προνοήσει να συγκεντρώσει μεγάλες ποσότητες σίτου, με τον πόλεμο να κηρύσσεται επίσημα λίγο αργότερα, κατά τον Ιανουάριο του 1453. Στο σημείο του νεόδμητου φρουρίου, εγκαταστάθηκε πυροβόλο όπλο ώστε κάθε πλοίο που δεν λάμβανε άδεια από τους Οθωμανούς να βάλλεται. Ο Μεχεμέτ μετά από προετοιμασίες τεσσάρων μηνών εντός του 1452, πήγε να διαμείνει για ένα διάστημα στην Αδριανούπολη⁷⁵.

Το **ΚεφάλαιοXXXV** επικεντρώνει στον σχεδιασμό και την κατασκευή του περίφημου πυροβόλου με το οποίο έπληξαν οι Οθωμανοί τα τείχη της Πόλης. Αυτό ήταν έργο του Ουρβανού, ενός, Ούγγρου ή Βλάχου, ο οποίος πριν ήταν για λίγο στην υπηρεσία του Βυζαντίου, αλλά προτίμησε αργότερα να προσφέρει τις ικανότητές του

⁷³ «Αλλήλοις όμιλοῦντες ἔλεγον· "Οὗτος ἐστὶν ὁ μέλλων εἰσιέναι ἐν τῇ Πόλει καὶ φθεῖραι καὶ αἰχμαλωτίσαι τοὺς ἐν αὐτῇ καὶ καταπατήσαι τὰ ἅγια καὶ ἀφανίσαι τοὺς τιμίους ναοὺς καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς κείμενα λείψανα θεοφόρων ἀνδρῶν καὶ μαρτύρων ἐν ταῖς πλατείαις καὶ ταῖς τριόδοις ἐναπορρίψαι. Οἴμοι...», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XXXIV, 6.

⁷⁴ «Ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν τὰς πύλας τῆς πόλεως κεκλεισμένας ἔχων καὶ τοὺς ἔνδον φυλάξω ὅσον ἡ δύναμις. Σὺ δὲ καταδυναστεύων δυνάστευε, ἕως ὃ δίκαιος κριτὴς ἀποδώσει ἐκάστῳ ἐμοὶ τε καὶ σοί, τὴν δικαίαν κρίσιν», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XXXIV, 11.

⁷⁵ Στο ίδιο, XXXIV, Βλ. και Καραλής, 1997: 471, υπ. 133.

προς τον σουλτάνο για αποκόμιση περισσότερων κερδών. Ο σουλτάνος τον ρώτησε αν μπορούσε να κατασκευάσει ένα μεγάλο πυροβόλο, ικανό να πλήξει τα τείχη της Κωνσταντινούπολης. Εκείνος απάντησε καταφατικά με την επιφύλαξη πως δεν μπορούσε να εγγυηθεί την ευστοχία της βολής. Μετά από τρεις μήνες σχεδίαση, κατόρθωσε να το κατασκευάσει από σίδηρο και όχι χαλκό, δείγμα της ανωτερότητας της δυτικής μεταλλουργίας της εποχής σε σχέση με την ανατολική. Οι δοκιμές του έγιναν αρχικά στο Διδυμότειχο, όπου για τον λόγο αυτό βρέθηκε εκεί για ένα διάστημα ο σουλτάνος. Τον καιρό που ήταν εκεί, ένα πλοίο με καπετάνιο κάποιον Ρίτζο, αγνόησε τις τουρκικές προειδοποιήσεις και πραγματοποίησε στις 26 Νοεμβρίου του 1452 διέλευση μπροστά από το νεόδμητο φρούριο του Ιερού Στομίου, με αποτέλεσμα να βυθιστεί από βολή του εκεί λίθινου κανονιού. Οι ναυαγοί συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν με φρικτό τρόπο. Ο σουλτάνος συχνά μεταμφιεζόταν σε απλό στρατιώτη και πήγαινε στην Αδριανούπολη, για να ακούει ανεπηρέαστα τον κόσμο να εκφράζει την ιδέα που έτρεφε για αυτόν. Συνέβη να σκοτώσει άτομα τα οποία έτυχε να τον αναγνωρίσουν και έσπευσαν να τον τιμήσουν. Διέταξε να του φέρουν ενώπιον του τον Χαλίλ-πασά, ο οποίος ήταν άτομο το οποίο εμπιστεύονταν ιδιαίτερα οι Ρωμιοί. Τον αποκαλούσαν τουρκιστί «καβούρ ορταγή», δηλαδή «σύντροφος και βοηθός απίστων». Ο Χαλίλ τον διαβεβαίωσε πως θα στεκόταν στο πλευρό του κατά την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης⁷⁶. Πλέον για τον σουλτάνο η άλωση της Πόλης, ήταν το μοναδικό και κύριο μέλημά του. Κάθε βράδυ ξενυχτούσε αναζητώντας τρόπους πολιορκίας χωρίς να γίνει αντιληπτός και κάθε πρωί έδινε εντολές υλοποίησης τους⁷⁷.

Στη συνέχεια και το **ΚεφάλαιοXXXVI**, η αφήγηση επικεντρώνει αρχικώς, στις συνθήκες οι οποίες επικρατούσαν στο εσωτερικό της Πόλης. Ο βασιλιάς συνέχιζε να προμηθεύεται για τις ανάγκες της βασιλεύουσας διάφορα εφόδια (κρασί, λάδι, όσπρια κ.ά. είδη). Ωστόσο και στα νησιά υπήρχε αναταραχή, καθώς ανέμεναν την έλευση του τυράννου, με αποτέλεσμα αμφίβολο για τους ίδιους. Προτεραιότητα του βασιλιά συνέχιζε να είναι η ένωση των Εκκλησιών. Έστειλε μήνυμα στη Ρώμη, ζητώντας βοήθεια και συμμαχία με βάση την ενωτική συμφωνία κατά την Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας. Ωστόσο τέθηκε ως όρος από την Ρώμη η μνημόνευση του

⁷⁶ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXV, 1-6. Βλ. και Καραλής, 1997: 473, υπ. 135 και 475, υπ. 137.

⁷⁷ «Τὰς πάσας οὖν νύκτας ἐκείνας οὐκ ἔλιπε διανυκτερεύων καὶ μερμινῶν τὰ κατὰ τῆς Πόλεως, λαμβάνων ἐν χερσὶ χάρτην καὶ μέλανα καὶ σκιαγραφῶν τὴν περιοχὴν...τὴν πᾶσαν παρασκευὴν ἀπεικόνιζε», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXV, 11.

Πάπα κατά την Λειτουργία και μάλιστα στη Αγία Σοφία (Μεγάλη Εκκλησία) και η επιστροφή του πατριάρχη Γρηγορίου στο θρόνο, ο οποίος είχε εκλεγεί το 1433, αλλά εξαιτίας της φιλενωτικής του στάσης είχε αναγκαστεί να αποχωρήσει μεταβαίνοντας στη Ρώμη τον Αύγουστο του 1451. Ο βασιλιάς ζητούσε εντόνως να επιστρέψει ο πατριάρχης και να αμβλυνθεί το εσωτερικό μίσος ορθοδόξων και φιλενωτικών. Ο Δούκας αφήνει υπόνοιες πως και ο ίδιος ο Κωνσταντίνος δεν ασπάζονταν από θεολογικής άποψης τις φιλενωτικές θέσεις, ωστόσο τις υποστήριζε καθώς διακυβευόνταν η ίδια η Κωνσταντινούπολη. Με παπική πρωτοβουλία απεστάλη στην Χίο ο φιλενωτικός Ισίδωρος (δηλαδή ο πρώην μητροπολίτης Κιέβου και πλέον ρωμαιοκαθολικός καρδινάλιος Πολωνίας) και από εκεί μετέβη στην Κωνσταντινούπολη μαζί με άλλους πενήντα Λατίνους προς επίτευξη του φιλενωτικού σκοπού. Πολύ γρήγορα η Αγία Σοφία έγινε κέντρο των φιλενωτικών και η Μονή Παντοκράτορος όπου και ο Γεννάδιος Σχολάριος, επικεφαλής των ανθενωτικών. Ο διχασμός εντάθηκε στην πορεία, μετά την τέλεση Θ. Λειτουργίας στην Αγία Σοφία, όπου και διακηρύχθηκε η ένωση των δύο Εκκλησιών, τοποθετώντας τον συγκεκριμένο ναό στις συνειδήσεις των ορθοδόξων ως μiasμένου, αποφεύγοντας πλέον να λειτουργούνται και προσεύχονται εκεί. Ο ίδιος ο Ισίδωρος προσπάθησε ιδιαίτερα, αλλά οι ανθενωτικοί ήταν ανένδοτοι. Από τις περιγραφές δηλώνεται καθαρά η προτίμηση του Δούκα στους φιλενωτικούς. Για τον ιστορικό, οι επικλήσεις της προάσπισης της Ορθοδοξίας από τους ανθενωτικούς, συνιστούσε άγνοια της πραγματικότητας που προδιαγράφονταν, δηλαδή της όντως βεβήλωσης της Ορθοδοξίας από τους Οθωμανούς, όταν αυτοί θα κατακτούσαν την Πόλη. Η άλωση κατά τον Δούκα ενισχύθηκε από την άρνηση των ανθενωτικών να αποδεχθούν τόσο την παλαιά, επίΜιχαήλ Η΄ του Παλαιολόγου, ενωτική Σύνοδο της Λυών κατά το 1274, όσο και της επίσης ενωτικής Συνόδου της Φερράρας-Φλωρεντίας του 1438/39⁷⁸. Ο ιστορικός τονίζει ως παράδειγμα μία ανθενωτική μοναχή, η οποία μετά την άλωση, ασπάσθηκε το Ισλάμ⁷⁹.

Το **ΚεφάλαιοXXXVII** εμπεριέχει την μεταφορά του πυροβόλου προς την Κωνσταντινούπολη με την βοήθεια εξήντα μεγάλων βοδιών, διακοσίων ανδρών, πενήντα μαραγκών και διακοσίων βοηθών. Το ταξίδι διήρκεσε από τον Φεβρουάριο

⁷⁸ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXVI, 1-7.

⁷⁹ «οικείοις ὄμμασιν, μονάστριαν καὶ τὰ θεῖα λόγια μεμνημένην οὐ μόνον κρεωφαγοῦσαν καὶ ἄμφια τῶν βαρβάρων τῷ σώματι περιφέρουσαν, ἀλλὰ καὶ τῷ ψευδοπροφήτῃ φέρουσαν καὶ τὴν ἀσέβειαν ἀνεπαισχύντως ὁμολογοῦσαν», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXVI, 6.

έως τον Μάρτιο του 1453, οπότε το πυροβόλο έφθασε πέντε περίπου μίλια από την Πόλη. Λίγο νωρίτερα στρατεύματα υπό τον Καρατζιά-πεγ, λεηλάτησαν κάστρα του Πόντου και το οχυρό του Αγίου Στεφάνου στη Σηλυβρία, όπου έσφαξε όλους τους υπερασπιστές τους. Στην ίδια την Κωνσταντινούπολη και καθώς είχε εισέλθει η Μ. Τεσσαρακοστή, η παρακολούθηση από έναν ορθόδοξο μίας ακολουθίας τελουμένης από φιλενωτικό ιερέα, θεωρούνταν αμάρτημα βαρύτατο και οι πνευματικοί έθεταν βαρύτατα πνευματικά επιτίμια⁸⁰. Υπήρχαν πνευματικοί οι οποίοι τόνιζαν πως μετάληψη από ενωτικό ιερέα, σήμαινε μετάληψη ψωμιού⁸¹.

Ο Δούκας στο κεφάλαιο αυτό συνεχίζει να επικρίνει τους ανθενωτικούς. Την ίδια περίοδο, κατά τις αρχές Μαρτίου του 1453, ο σουλτάνος απέστειλε αγγελιαφόρους και κήρυκες σε όλες τις επαρχίες, ώστε να συνδράμουν στην επικείμενη πολιορκία και πλήθη προσέτρεχαν να συμπαραταχθούν μαζί του. Πλέον τα στρατεύματα του Μεχεμέτ είχαν καταλάβει ολοκληρωτικά την περιοχή περιμετρικά των τειχών της Πόλης στις 6 Απριλίου του 1453. Ο ανθενωτικός κόσμος που ήταν και η πλειοψηφία, θεωρούσε πλέον μiasμένη την Αγία Σοφία και τις θρησκευτικές προσφορές σε αυτόν ως θυσία στον Απόλλωνα. Ο Γεννάδιος από την μεριά του εκπονούσε ανθενωτικά συγγράμματα και στηλίτευε σε αυτά την Σύνοδο της Λυών, τον Θωμά Ακινάτη που είχε λάβει σε αυτήν μέρος, τον αντι-ησυχαστή Δημήτριο Κυδώνη (ο οποίος είχε μεταφράσει τον 14^ο αιώνα την «Theologica Summa» του Ακινάτη) και διάφορους άλλους φιλοσόφους και θεολόγους λατινικής καταγωγής⁸². Συμπαραστάτης του υπήρξε ο μέγας δούκας και πρωθυπουργός της συγκλήτου, ο οποίος απερίφραστα δήλωνε πως προτιμούσε να δει μέσα στην Πόλη Τούρκους παρά Λατίνους⁸³.

Το **Κεφάλαιο XXXVIII** γνωστοποιεί τις κινήσεις του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ο οποίος ανασυγκροτούσε τις δυνάμεις του με τη συνδρομή των Γενουατών, ενώ έπεισαν και διερχόμενους Βενετούς από την Κωνσταντινούπολη, προερχόμενους. Οι Γενουάτες του Γαλατά ανέμεναν ένα πλοίο με 500 στρατιώτες και είδαν τελικά στις 26 Ιανουαρίου του 1453 να φτάνουν δύο πλοία από την πατρίδα Γένοβα, υπό τον εμπειροπόλεμο και ικανότατο Ιωάννη Λόγγος, του οίκου των Ιουστινιάνη. Τον

⁸⁰ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXVII. 1-6.

⁸¹ «Εἰ γὰρ λάβοις κοινωνίαν ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, ἄρτον ἔφαγες καὶ οἶνον ἐπιες», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXVII, 6.

⁸² Στο ίδιο, XXXVII. 7-10. Βλ. και Καραλής, 1997: 501, υπ. 148-149.

⁸³ «κρείττοτερον ἐστὶν εἶδέναι ἐν μέσῃ τῇ Πόλει φακίολιον βασιλεῦδον Τούρκου, ἢ καλύπτραν λατινικήν», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXVII, 10.

υποδέχθηκε ο ίδιος ο αυτοκράτορας, ο οποίος τον αναγόρευσε σε πρωτοστάτορα και του παραχώρησε με χρυσόβουλο την Λήμνο, αναθέτοντάς του την άμυνα των τειχών τα οποία βρίσκονταν κοντά στο ανάκτορο. Έξω από τα τείχη ο σουλτάνος εγκαθιστούσε τις πετροβόλες και τις υπόλοιπες πολιορκητικές μηχανές. Μετά από αυτή την παραχώρηση, οι Λατίνοι υπό την ηγεσία του Ιωάννη, μάχονταν με πολλή γενναιότητα, μέσα και έξω από τα τείχη της Πόλης. Πριν την τελική επίθεση και ενώ συγκεντρώνονταν ολοένα και περισσότερες οθωμανικές δυνάμεις, μικρές ομάδες των πολιορκημένων πραγματοποιούσαν εξόδους από τα τείχη και την τάφρο και επιτίθονταν ξαφνικά, αλλά οι απώλειες αναλογούσαν σε 1 προς 1, κάτι που δεν συνέφερε τους υπερασπιστές της Πόλης, αφού οι δυνάμεις των Τούρκων ήταν πολύ μεγαλύτερες. Άλλες φορές έβαλαν από τους προμαχώνες και με βέλη και σφαίρες με διατρητική δύναμη. Περί τις 20 Απριλίου και πριν καταφθάσει ο σουλτάνος από την Αδριανούπολη, είχαν συγκεντρωθεί περί τους 400.000 άνδρες. Ταυτόχρονα οι Γενουάτες του Γαλατά επιβεβαίωναν με πρέσβεις εκ νέου την ειρήνη με τους Τούρκους. Ωστόσο οι τελευταίοι τους τόνιζαν με νόημα να μην φοβούνται παρά αν ανακαλύψουν πως υποστήριζαν τους Βυζαντινούς. Οι Τούρκοι διέθεταν 300 πλοία, όμως το λιμάνι της Πόλης ήταν περικλειστο από την Ωραία Πύλη έως την όχθη του Γαλατά, ενώ υπήρχε και η περίφημη άλυσος, κατασκευασμένη από χοντρά στρογγυλά κομμάτια ξύλου, με σίδερο και γάντζους, μέσω της οποίας έφραζε η διέλευση του Κεράτιου Κόλπου και από τις δύο μεριές. Τις ημέρες εκείνες συνέβη τέσσερα πλοία, ενώ του βασιλιά και άλλα τέσσερα τα οποία ο ίδιος είχε μισθώσει από τους Γενουάτες, να αποπλεύσουν από την Χίο και να κατορθώσουν να διασπάσουν τον ναυτικό κλοιό των Τούρκων⁸⁴. Ο σουλτάνος όταν τα αντίκρουσε οργίσθηκε, αναζητώντας με κάθε τρόπο να αποτρέψει την βοήθειά τους⁸⁵.

Η αποτυχία των Τούρκων είχε ως αποτέλεσμα την με εντολή του σουλτάνου παραδειγματική τιμωρία του ναυάρχου τους Βουλγάρου Πάλδα και την απώλειά του ενός οφθαλμού του από το χτύπημα ενός γενίτσαρου. Το περιστατικό αυτό έκανε τον σουλτάνο να συνειδητοποιήσει τον αποτρεπτικό χαρακτήρα των βυζαντινών λιμενικών εγκαταστάσεων ως προς την άλωση. Καθώς ήταν πολύ δύσκολο να καταληφθεί το λιμάνι, ισοπέδωσε τους λοφίσκους πίσω από τον Γαλατά, κάτω από

⁸⁴ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXVII. 1-6.Καραλής, 1997: 503-510.

⁸⁵ «ὡς ἄγριος δράκων ὄρμησε κατὰ τῶν αὐτοῦ τριήρων καὶ τῶν λοιπῶν πλοίων, λέγων καὶ προστάσων αὐτοῖς, ὅτι ἐκ τῶν δὺο πρόκειται γενέσθαι τὸ ἐν ἧ τὰς νῆας λαβεῖν ἢ κωλύσαι τοῦ μὴ εἰσελθεῖν ἐν τῷ λιμένι», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXVIII, 7. Βλ. στο ίδιο και XXXVIII, 1-7

τον Διπλό Κίονα και μέχρι απέναντι από το Κοσμίδιο. Στην συνέχεια τοποθετώντας τις διήρεις, περίπου εβδομήντα πλοία, πάνω σε τροχήλατες εξέδρες, με τις οποίες τις μετέφερε από ξηράς στον Κεράτιο Κόλπο στις 22 Απριλίου του 1453, θυμίζοντας το ανάλογο εγχείρημα του Ξέρξητο 480 π.Χ. Παράλληλα μετέφερε στη στεριά το τεράστιο πυροβόλο και το εγκατέστησε κοντά στην πύλη του Αγίου Ρωμανού. Ο κατασκευαστής του υπολόγιζε την απόσταση προς στόχευση, αφού πρώτα έριχνε ένα μικρό λίθινο βλήμα και ύστερα ένα μεγάλο⁸⁶. Η πρώτη βολή βιώθηκε ως ένα πρωτόγνωρο και φρικτό άκουσμα από τους υπερασπιστές και κατοίκους της Πόλης⁸⁷.

Συνέβη τότε, από τις πολλές λιτανείες, κατά την εβδομάδα της Διακαινησίμου (η εβδομάδα μετά το Πάσχα), η εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας να φιλοξενείται στο ανάκτορο. Ο Δούκας μαρτυρεί πως οι μεγάλες πιέσεις δημιουργούσαν ρωγμές στο πυροβόλο. Ο κατασκευαστής του για να μην διαλυθεί και να συνεχίζει να βάλλει, έδωσε εντολή να περιλούζεται με λάδι όσο είναι ζεστό, αμέσως μετά από κάθε βολή, γεμίζοντας τις δημιουργηθείσες εσωτερικές του ρωγμές. Ο κρύος αέρας δεν εισχωρούσε στο εσωτερικό και αποφευγόταν δηλαδή η αλλαγή θερμοκρασίας, σωτήρια για τη διατήρησή και ετοιμότητά του έως την επόμενη βολή. Αρχικά με την πρώτη βολή δεν υπήρξε καταστροφή στα τείχη και μετά από συμβολή ενός πρεσβευτή του Ιάγγου του είπε, μετατοπίστηκε το κανόνι πέντε με έξι οργιές. Ο Δούκας έδωσε ερμηνείες για την βοήθεια αυτή του Ιάγγου και διέσωσε μία μαρτυρία η οποία έλεγε, πως ένας μάγος του είχε πει, πως για να σωθεί η χριστιανοσύνη, έπρεπε να πέσει η Κωνσταντινούπολη. Με τις βολές γκρεμίστηκαν δύο τμήματα τείχους εκατέρωθεν ενός πύργου κοντά στην πύλη του Αγίου Ρωμανού, με αποτέλεσμα οι Τούρκοι να μπορούν να βλέπουν τους υπερασπιστές της Πόλης. Ο Ιουστινιάνης στο μεταξύ, μαχόταν γενναία με όλο του το στράτευμα και την ανακτορική φρουρά. Οι Γενουάτες του Γαλατά, φανερά βοηθούσαν τους Τούρκους και κρυφά τους Βυζαντινούς υπερασπιστές. Οι Βενετοί με την σειρά τους, είχαν παραταχθεί στην άλλη πλευρά των τειχών, από την Βασιλική Πύλη μέχρι και την πύλη του Κυνηγού και πολεμούσαν. Παράλληλα, ο μέγας δούκας περιπολούσε την πόλη με πεντακόσιους στρατιώτες ενθαρρύνοντας τους υπερασπιστές της. Παρά τα πλήγματα στα τείχη, η τελική επίθεση δεν πραγματοποιούνταν καθώς ο σουλτάνος περίμενε την σχετική θετική συγκατάνευση των μάγων. Ωστόσο η αρνητική εξέλιξη

⁸⁶ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXVIII. 7-8. Βλ. και Καραλής, 1997: 515, υπ. 156.

⁸⁷ «Άκούσαντες τοῦ κτύπου οἱ τῆς πόλεως, ἐνεοὶ γεγονάσιν καὶ τὸ "Κύριε ἐλέησόν" ἔκραζον», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXVIII, 11.

την οποία επέφεραν οι βολές, έκαναν τον Κωνσταντίνο να ζητήσει απέλπιδα από τον σουλτάνο να δεχτεί την φόρου υποτέλεια της Πόλης προς αυτόν. Ο σουλτάνος δεν το δέχτηκε, αλλά αντιπρότεινε στον Κωνσταντίνο να του παραχωρήσει την Πελοπόννησο και να αναλάβει εκεί δεσπότης. Αν δεν δέχονταν, τον απείλησε πως θα προχωρούσε σε σφαγές και εξανδραποδισμό των κατοίκων⁸⁸.

Στον απόηχο αυτών των εξελίξεων, ο Ιουστινιάνης σχεδίασε να πυρπολήσει κατά την νύχτα τις τουρκικές διήρεις, αλλά οι Γενουάτες του Γαλατά το αποκάλυψαν στους Τούρκους. Η επιχείρηση πραγματοποιήθηκε στις 24 Απριλίου του 1453 αλλά απέτυχε, ενώ από κανονιοβολισμό χάθηκε μία τριήρης τους. Την άλλη μέρα βλήθηκε και ένα γαλατικό εμπορικό πλοίο. Επίσης στις 19 Μαΐου του 1453 κατασκευάστηκε μία μεγάλη ξύλινη γέφυρα, για να διέρχεται ο στρατός από τα περίχωρα του Γαλατά ως τον Κυνηγό. Ωστόσο δεν χρησιμοποιήθηκε τελικά⁸⁹.

Στο **ΚεφάλαιοXXXIX** περιγράφεται η τελική επίθεση και άλωση της Κωνσταντινούπολης. Προτάθηκε και πάλι στον Κωνσταντίνο το να αποχωρήσει, με αντάλλαγμα την ζωή του και την ηπιότερη κατάληξη της άλωσης για τον λαό. Ο βασιλιάς του απάντησε, με ομόφωνη γνώμη της συγκλήτου, πως εάν θέλει να συμβιώσουν όλοι μαζί ειρηνικά, όπως και οι γονείς του στο παρελθόν, τότε θα έχει και την ευλογία του Θεού, κι όλα θα πάνε κατ ευχή. Του παραχωρούσε την κατοχή των κάστρων που αδικώς πολιόρκησε, αρκεί να λειτουργούσε με σύνεση, αλλά και τον συνέστησε να το ξανασκεφτεί, μιας που υπήρχε ενδεχόμενο να χάσει. Ύστερα από αυτό έδωσε εντολή στους κήρυκες να διαλαλήσουν την ακριβή ημέρα επίθεσης. Στις 26 Μαΐου του 1453 άναψαν φωτιές σε κάθε σκηνή και έθεσαν δαυλούς. Θάλασσα και ξηρά στραφτάλιζαν πάρα πολύ. Επρόκειτο για τη μέθοδο της φωταγίας ως μέσο ψυχολογικού πολέμου, η οποία συνεχίστηκε και τις δύο επόμενες νύχτες. Μαρτυρούνται οι επιδιορθωτικές των τειχών ενέργειες του Ιωάννη Ιουστινιάνη και η «Κερκόπορτα», ένα παραπόρτι, καλά ασφαλισμένο και υπόγειο, στο χαμηλότερο τμήμα του παλατιού, απ' όπου ενίοτε επιτίθονταν στους Τούρκους. Την Κυριακή των Αγίων Πάντων, 27 Μαΐου του 1453, ο σουλτάνος εκκίνησε και παρέταξε το στρατεύμά του ενώπιον του παλατιού και της Χρυσής Πύλης ενώ ανέπτυξε τον στόλο του, από το ύψος της Ξυλόπορτας έως που έφτασε στις Βλάχκες. Στα πλοία υπήρχαν πολεμοφόδια και μια σκάλα, ίση στο ύψος με τα τείχη. Στις 29 Μαΐου του 1453,

⁸⁸ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXVIII, 9-18.

⁸⁹ Στο ίδιο, XXXVIII, 19-21. Βλ. και Καραλής, 1997: 527, υπ. 160.

δόθηκε το σύνθημα για τελική επίθεση, κατά τις τρεις το ξημέρωμα. Ο σουλτάνος μετείχε έφιππος, με άλλους 10.000 ιππείς, πίσω τους υπήρχαν άλλοι 100.000, 50.000 χιλιάδες ήταν παραταγμένοι στις άκρες του παλατιού και πολυάριθμοι στρατιώτες στα πλοία και στη γέφυρα. Ο βασιλιάς, μαζί με τον Ιουστινιάνη, βρίσκονταν έξω στον περίβολο του φρουρίου, έχοντας μαζί τους 3.000 Λατίνους και Ρωμαίους. Ο μέγας δούκας ήταν επικεφαλής πεντακοσίων στρατιωτών, ενώ απέναντι είχαν παραταχθεί πάνω από πεντακόσιοι τοξότες και τζαγροφόροι. Σε κάθε προμαχώνα, είχε τοποθετηθεί ένας τοξότης, ένας τζαγροφόρος ή πετροβολιστής, ώστε να επιτηρεί όλη τη νύχτα εκείνη. Οι Τούρκοι προσπαθούσαν να ανεβούν στα τείχη, κρατώντας άπειρες σκάλες τις οποίες είχαν προκατασκευαστεί. Προπορεύονταν οι Χριστιανοί στρατιώτες οι οποίοι εξαναγκάστηκαν να συμμετάσχουν από τον Μεχεμέτ. Σε αυτήν την τελική μάχη πληγώθηκε ο Ιωάννης Ιουστινιάνης από σφαίρα που διάτρησε και την σιδερένια του χλαμύδα. Οι Τούρκοι πλησίασαν τα τείχη, καλυπτόμενοι από τις ασπίδες και έστησαν τις σκάλες. Οι λιθοβολιστές, όμως, τους απωθούσαν από ψηλά. Όλοι οι Ρωμαίοι, μαζί με τον βασιλιά, συνέχισαν, να πολεμούν τους εχθρούς. Οι Τούρκοι, όμως, είδαν ανοικτή μια πύληση σημείο απομακρυσμένο και μέσω αυτής πήδησαν εντός περίπου πενήντα άνδρες τους, οι οποίοι ανέβηκαν στα τείχη και άρχισαν να σκοτώνουν. Έτσι οι Τούρκοι επικράτησαν σταδιακά και κατόρθωσαν να στήσουν τις σκάλες και να σκαρφαλώσουν στα τείχη, χωρίς πλέον να τους ενοχλεί κανείς. Αν και οι Τούρκοι δεν μπόρεσαν να εισέλθουν τότε από την πύλη Χαρσού, επειδή εκεί το πλήθος ήταν ασφυκτικό, τελικά εισέβαλαν στην Πόλη⁹⁰. Στο θέαμα ο Κωνσταντίνος αναρωτήθηκε αν βρίσκεται κάποιος χριστιανός να του πάρει το κεφάλι του⁹¹.

Ένας Τούρκος πολέμησε με τον Κωνσταντίνο και τελικά του πέτυχε θανάσιμο πλήγμα. Αφού ολοκληρώθηκε η εισβολή των Τούρκων, από εκεί και πέρα χάθηκαν μόνο τρεις εξ αυτών. Αντίθετα οι Τούρκοι σφαγιάσανε δύο χιλιάδες στρατιώτες και ως άπληστοι κατά τον Δούκα, με κίνητρο τις αμοιβές τους και την απόκτηση χρυσού. Ακολούθησαν φρικιαστικές λεηλασίες οικιών και ναών. Ήταν 29 Μαΐου του 1453, όταν μεγάλη τουρκική ορδή πήρε το δρόμο προς την Αγία Σοφία. Ενώ άλλοι κάτοικοι κατάφεραν να φθάσουν στα σπίτια τους και να προστατεύσουν τα μέλη των

⁹⁰ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXIX, 1-12. Βλ. και Καραλής, 1997: 533, υπ. 163 και 535, υπ. 164-166.

⁹¹ «Οὐκ ἔστι τις τῶν Χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλὴν μου ἀπ' ἐμοῦ;»- Ἦν γάρ μονώτατος ἀπολειφθεῖς», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXIX, 13.

οικογενειών τους, πολλοί ακολουθώντας έναν χρησμό που έλεγε πως οι Τούρκοι θα έσφαζαν έως τον Κίονα του Μεγάλου Κωνσταντίνου, κατέφυγαν στην Αγία Σοφία θεωρώντας πως εκεί θα σωθούν. Ακόμα και εκείνη την ώρα κάποιοι εξέφραζαν ανθενωτικό λόγο. Τελικά η Αγία Σοφία λεηλατήθηκε και ο κόσμος που προσέφυγε εκεί σφαγιάστηκε. Την ημέρα εκείνη συνέπεσε να είναι η εορτή της Αγίας Θεοδοσίας. Το πρωί εκείνο πολλοί πιστοί πήγαιναν να προσκυνήσουν στο ναό ντυμένοι με τα καλά τους και ξαφνικά βρέθηκαν στα χέρια των Τούρκων. Γενικότερα η καταστροφή εκδηλώθηκε ραγδαία από την πύλη του Χαρσού και του Αγίου Ρωμανού, μέχρι σε κάποιο σημείο στο παλάτι, όχι όμως από την πλευρά του λιμανιού, όπου οι Τούρκοι είχαν αποκρουσθεί ικανοποιητικά, έως και την ενάτη πρωινή. Κάπου εκεί όλοι συνειδητοποίησαν πως «ή πόλις έάλω». Ο μέγας δούκας, συνελήφθη μαζί με την οικογένειά του. Ο Ιωάννης Ιουστινιάνης, ενώ ακόμα ζούσε και βλέποντας την άλωση, ζήτησε να επιστρέψει από τις θέσεις του το στράτευμά του και να ετοιμασθούν για απόπλου. Μέρος των Λατίνων αποχώρησαν δια θαλάσσης και στο θέαμα αυτό πανικοβλήθηκαν οι Γενουάτες του Γαλατά, αναζητώντας και αυτοί πλωτά μέσα για διαφυγή. Ωστόσο ο βεζίρης Ζάγανος, έπεισε τους εναπομείναντες Γενουάτες του Γαλατά να μη φύγουν, καθώς οι συμφωνίες με τον σουλτάνο θα τηρούνταν. Πέντε μόνο πλοία κατάφεραν να φύγουν, αυτοί πάλι που έφυγαν θρηνούσαν και οδύρονταν για την μεγάλη καταστροφή και κυρίως για την περιουσιακή τους απώλεια⁹².

Στο ίδιο μήκος κύματος, βρίσκεται και το **ΚεφάλαιοXL**, το οποίο επικεντρώνεται αρχικά στην ακριβή ώρα τέλεσης των παραπάνω γεγονότων, συγκεκριμένα μεταξύ έξι το πρωί και δύο το μεσημέρι. Ο σουλτάνος εισήλθε μαζί με τους βεζίρηδες κ.ά. στην Κωνσταντινούπολη. Όταν έφθασε στην Αγία Σοφία και είδε έναν Τούρκο, να σπάζει ένα μάρμαρο ορμώμενος από την ισλαμική πίστη, τόνισε πως τα κτίρια ανήκουν μόνο στον ίδιο και δεν έχουν δικαίωμα να τα λεηλατούν. Έδωσε εντολή να τελεσθεί η ισλαμική προσευχή και ο ίδιος ανέβηκε πάνω στην αγία τράπεζα για να προσευχηθεί⁹³. Ο Δούκας θρήνησε στο αποκρουστικό αυτό θέαμα⁹⁴.

⁹² Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXIX, 14-32.

⁹³ Στο ίδιο, XL, 1.

⁹⁴ «Βαβαί τῆς συμφορᾶς, φεῦ τοῦ φρικώδους τέρατος. Οἴμοι, τί γεγονάμεν; Αἰ αἰ, τί εἶδαμεν; Τοῦρκος ἐν τῷ ἀγίῳ θυσιαστηρίῳ, ἐν ᾧ λειψανα ἀποστόλων καὶ μαρτύρων ἴδρυνται, καὶ ἐπάνω αὐτοῦ ἀσεβῆς», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XL, 2.

Η Αγία Σοφία μετατράπηκε, άμεσα σε τζαμί. Όταν ο Μεχεμέτ βγήκε από αυτήν, ζήτησε να του προσάγουν τον μεγάλο δούκα. Ρώτησε τον δούκα εάν έπραξαν σωστά που δεν παρέδωσαν την πόλη, για να λάβει την απάντηση πως δεν είχαν την απαιτούμενη εξουσία για να του την παραδώσουν, ενώ ορισμένοι συμβούλευσαν ανάλογα, καθώς θεωρούσαν πως ο Μεχεμέτ θα αποτύγχανε να κατακτήσει την πόλη. Αυτό ήταν καθοριστικό για να θεωρηθεί πως σε αυτούς ανήκε και ο Χαλίλ πασάς, ο οποίος εκτελέστηκε και το κεφάλι του καρφώθηκε στον κίονα του Αυγουσταίου και παρέμεινε εκεί έως το βράδυ. Όταν ανακαλύφθηκε και ο Ορχάν, εκτελέστηκε και αυτός. Αρχικά ο μέγας δούκας, του οποίου το όνομα αναφέρεται εδώ και ήταν ο Λουκάς Νοταράς, προορίστηκε από τον σουλτάνο για να γίνει διοικητής της πόλης⁹⁵.

Όμως ο σουλτάνος αφού μέθυσε, διέταξε τον αρχιευνούχο να ζητήσει από τον μεγάλο δούκα τον 14χρονο υιό του για να ασελγήσει. Όταν ο Λουκάς Νοταράς αρνήθηκε, παραδόθηκε σε δήμιο μαζί με τα παιδιά και το γαμπρό του⁹⁶. Πριν φύγει τους εμπύχωσε⁹⁷.

Με τα παραπάνω ο δούκας θέλησε να παρηγορήσει τους νέους και στη συνέχεια ζήτησε από τον δήμιο να εισέλθει σε μία μικρή εκκλησία που υπήρχε για να προσευχηθεί. Όσο ήτανε μέσα εκτελέστηκαν τα παιδιά του. Αφού τα αντίκρυσε σκοτωμένα, μετά αποκεφαλίστηκε και ο ίδιος πιθανότατα στις 3 Ιουνίου του 1453, ενώ εκτελέστηκαν γενικά πολλοί αξιωματούχοι της πόλης⁹⁸.

Το **Κεφάλαιο ΧΛΙ** ξεκινά με την άμεση προσφώνηση και επίκληση της πολυπαθούσας Πόλης από τον ιστορικό μας⁹⁹. Πλέκει το εγκώμιο της Πόλης, ως σταυροδρόμι των λαών, ως πνευματικό παράδεισο του οποίου η λάμψη και οι καρποί του ριζοβόλησαν στη Δύση και ακτινοβολούν στον κόσμο όλο και παραφράζει για την κατακτημένη Πόλη ένα πασίγνωστο στίχο από τον Επιτάφιο Θρήνο αναφωνώντας: «**ποῦ σου το κάλλος παράδεις;**»¹⁰⁰. Όλο το κεφάλαιο συνιστά ένα

⁹⁵ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, ΧΛ, 2-6.

⁹⁶ Στο ίδιο, ΧΛ, 7-9.

⁹⁷ «Νῦν τὸ στάδιον ἔτοιμον · ἐν ὀνόματι τοῦ σταυρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν καὶ θανόντος καὶ ἀναστάντος ἀποθάνωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα σὺν αὐτῷ ἀπολαύσωμεν τῶν αὐτοῦ», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, ΧΛ, 7.

⁹⁸ Στο ίδιο, ΧΛ, 7. Βλ. και Καραλής, 1997: 575, υπ. 181.

⁹⁹ «Ἦ, Πόλις, Πόλις, κέντρον τῶν τεσσάρων τοῦ κόσμου μερῶν. Ἦ Πόλις, Πόλις, χριστιανῶν καὶ καύχημα καὶ βαρβάρων ἀφανισμός. Ἦ Πόλις, Πόλις, ἄλλη παράδεισος φυτευθεῖσα πρὸς δυσμᾶς, ἔχουσα ἔνδον φυτὰ παντοῖα βρίθοντα καρπούς πνευματικούς», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, ΧΛΙ, 1.

¹⁰⁰ Στο ίδιο, ΧΛΙ, 2.

θρήνο, από τον οποίο τονίζουμε την μαρτυρία πως η ύβρις των Τούρκων έγινε αθλιότερη με το να μείνουν άταφοι τόσοι σφαγιασμένοι και την δέησή του προς τον Κύριο, να λυπηθεί το γένος του το οποίο αμάρτησε, τιμωρείται, αλλά ζητεί συγχώρεση¹⁰¹.

Στο **Κεφάλαιο XLII**, μαρτυρείται πως την τρίτη ημέρα μετά την Άλωση (1 Ιουνίου;), δόθηκε σουλτανική εντολή να αποπλεύσουν τα πλοία έμπορτα, έκαστο προς την πόλη του. Πολυτελή ενδύματα, σκεύη πολύτιμα, κώδικες και πολλοί αιχμάλωτοι, όπως ιερείς, καλόγριες, μοναχοί και λαϊκοί, για να πωληθούν ως σκλάβοι. Οι Τούρκοι δεν δίσταζαν να πιούν κρασί από αγία δισκοπότηρα, να φορούν χρυσά πετραχέιλια ιερέων ή να πουλούν ευαγγέλια και βιβλία της θύραθεν όπως πλατωνικά και αριστοτελικά έργα. Πολλές εικόνες πετάχτηκαν στην φωτιά, ώστε να ψηθούν κρέατα. Την πέμπτη ημέρα μετά την άλωση (3 Ιουνίου;), ο σουλτάνος επισκέφθηκε τον Γαλατά. Από το μένος, την οργή και τη βεβήλωση δεν γλίτωσαν ούτε και οι ιερές εικόνες: τις πέταγαν στη φωτιά και έπειτα σε αυτήν την πυρά έψηναν κρέατα και έστηναν φαγοπότι! Την Πέμπτη κατά σειρά μέρα μετά την άλωση, ο Μεχεμέτ εισήλθε στον Γαλατά, δίνοντας εντολή να γίνει απογραφή των κατοίκων και περιουσιών. Διατάχθηκε η αποκαθήλωση των τειχών της συνοικίας. Δόθηκε εντολή στους ασβεστάδες, να ανοικοδομήσουν τα πεσμένα τείχη της Πόλης, ενώ μετοίκησε απειλώντας με αποκεφαλισμό πέντε χιλιάδες οικογένειες από Ανατολή και Δύση να εποικίσουν την Πόλη¹⁰².

Στις 18 Ιουνίου του 1453 έφυγε στην Αδριανούπολη, ενώ εκείνη την περίοδο πέθανε καθ' οδόν κοντά στην Μεσσήνη η γυναίκα του Λουκά Νοταρά και μεγάλου δούκα. Ο σουλτάνος αρχικά ζήτησε εξηγήσεις από τους Σέρβους για την καθυστέρηση στην καταβολή του ετήσιου φόρου τους. Έδωσε επίσης εντολή στους δεσπότες της Πελοποννήσου να καταβάλουν ετήσιο φόρο 10.000 νομισμάτων, 6.000 στον δεσπότη της Χίου και 3000 στον δεσπότη Μυτιλήνης. Αντίστοιχος φόρος ζητήθηκε από τους δεσπότες της Τραπεζούντας και του λοιπού Πόντου. Το φθινόπωρο του 1453 και παρά την καταβολή του σερβικού φόρου, ο Μεχεμέτ αποφάσισε να επιτεθεί κατά της Σερβίας, αφού ξεχειμώνιαζε στην Αδριανούπολη. Όταν το έκανε τελικά, αρχικά συγκρούστηκε με τους Ούγγρους στην περιοχή του βαλκανικού Τυρνάβου, ενώ στην καθαυτού Σερβία εισέβαλε με 20.000 στρατιώτες. Επιστρέφοντας στην

¹⁰¹ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XLI, 1-19.

¹⁰² Στο ίδιο, XLII, 1-4.

Κωνσταντινούπολη τα κατεστραμμένα τείχη είχαν ανοικοδομηθεί. Χτίστηκαν ανάκτορα με χρήση των φύλλων μολύβδου που αποσπάστηκαν από ναούς, ενώ στις μονές κατοικούσαν ισλαμικά μοναχικά τάγματα και τουρκικές οικογένειες¹⁰³.

Στο ίδιο κεφάλαιο ο Δούκας τονίζει πως είναι κανονικά ανεπίτρεπτο να καταγράφει τα περί των Οθωμανών γεγονότα και ειδικά την άλωση της Πόλης¹⁰⁴. Ωστόσο τα καταγράφει με αφορμή την κοινή πορεία του οίκου των Παλαιολόγων και των Οθωμανών, καθώς και ένα χρησμό που είχε λάβει ο Μιχαήλ ο Η΄, ο οποίος έλεγε «**μαμάϊμι**». Αυτή η λέξη ερμηνεύθηκε πως εμπειρείχε όσους από τον οίκο του θα βασίλευαν (Μιχαήλ, Ανδρόνικος, Μιχαήλ, Ανδρόνικος, Ιωάννης, Μανουήλ και Ιωάννης) και πως το τέλος του οίκου του θα σημάνει το τέλος της βυζαντινής βασιλείας. Βλέπουμε με ενδιαφέρον πως έχει παραληφθεί το όνομα του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου¹⁰⁵.

Το **Κεφάλαιο XLIII** εστιάζει στο έτος 1454, όταν και προσήλθαν από τη Ρόδο Ιππότες στην Αδριανούπολη, για να επισκεφτούν τον σουλτάνο που τότε βρίσκονταν εκεί, με απώτερο σκοπό να τους επιτραπεί να ασκούν εμπόριο στην Καρία και Λυκία. Ο Μεχεμέτ απαίτησε να του καταβάλλεται φόρος υποτέλειας ως προϋπόθεση για την αποφυγή εμπόλεμων συγκρούσεων. Ο μέγας μάγιστρος αρχικά αρνήθηκε μία τέτοια καταβολή, επικαλούμενος πως ο πάπας δεν του το επέτρεπε. Αρχικά οι Τούρκοι άρχισαν τις επιθέσεις σε Καρία και Κω. Κατά την άνοιξη του 1454, ο σουλτάνος συγκέντρωσε στόλο εκατόν ογδόντα πλοίων υπό τον ναύαρχο Χαμζά με σκοπό την εκστρατεία κατά των Ιπποτών της Ρόδου. Πέρασαν από την Μυτιλήνη χωρίς προβλήματα, αλλά αποβιβάστηκαν στην Χίο, την οποία διοικούσαν Ιταλοί. Παρά τις αρχικές λεηλασίες, ο Χαμζάς έδειξε διάθεση να έρθει σε συμφωνία με τον Φραντζήσκο της Χίου. Όταν αυτές έγιναν συμφωνήθηκε να αποσταλούν από το νησί δύο πρέσβεις προς τον σουλτάνο. Αν και υπήρξε ένα στρατιωτικό επεισόδιο με αφορμή την συμπεριφορά κάποιων Τούρκων μεθυσμένων, αλλά τα πράγματα τελικά εξομαλύνθηκαν και οι Τούρκοι επέστρεψαν στην Μυτιλήνη. Εκεί η λατινική διοίκηση με παρόντα και τον Δούκα τους παρέθεσε πλούσια φιλοξενία. Από εκεί ο στόλος οδηγήθηκε στην Καλλίπολη και τελικά στην Αδριανούπολη. Ο σουλτάνος

¹⁰³ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XLII, 5-13.

¹⁰⁴ «Ταῦτα, ἃ γράφω μετὰ τήν τῆς Πόλεως ἄλωσιν, οὐκ ἐξεστί μοι γράφειν. Οὐ γάρ ἦν πρέπον χρονογραφεῖν μοι νίκας καί ἀνδραγαθήματα τυράννου δυσσεβοῦς καί ἐχθροῦ ἀσπόνδου καί ὀλετηροῦ τοῦ γένους ἡμῶν», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XLII, 14.

¹⁰⁵ Στο ίδιο, XLII, 6-14.

ζήτησε εξηγήσεις για την μη επιτυχία της ναυτικής εκστρατείας και όταν ενημερώθηκε από τον Χαμζά «**κατά δὲ τῆς Χίου ἐκήρυξεν ἔχθραν καὶ μάχην ἄσπονδον**», ενώ ο Χαμζάς έλαβε δυσμενή μετάθεση στην Αττάλεια της Παμφυλίας, όπου στάλθηκε ως διοικητής της¹⁰⁶.

Το **Κεφάλαιο XLIV** εκκινεί από την 30^η Ιουνίου του 1455, σημαίνοντας τον θάνατο του Δορίνου Γατελούζου, ηγεμόνα της Λέσβου. Κατά την 1^η Αυγούστου, μάλιστα, ο γιός του Δομήνικος, διέταξε τον Δούκανα πάει στην Αδριανούπολη και να καταβάλει τους ετήσιους φόρους για τη Λέσβο και Λήμνο. Παράλληλα, στον ηγεμόνα του Αίνου είχε παραχωρήσει τη νήσο Ίμβρο, με καταβολή διακοσίων χρυσών νομισμάτων. Οι βεζιρηδες ζήτησαν ως καχύποπτοι να έλθουν μαζί με τον ηγεμόνα Δομήνικο, κάτι το οποίο έγινε. Όμως τότε ο σουλτάνος αναχώρησε από την Αδριανούπολη, καθώς εξαιτίας της πανώλης άλλαζε συχνά τόπους. Τελικά τον συνάντησαν στην κωμόπολη Ιζλατή κοντά στην Φιλιπούπολη. Ο σουλτάνος τους ζήτησε την Θάσο και διπλασιασμό των φόρων, αν και τελικά πέτυχαν να μετριαστεί κάπως η φορολογική αύξηση. Τότε ο σουλτάνος διόρισε στρατηγό του κάποιον Γενούζη, ο οποίος πήρε τον στόλο από τον Ελλήσποντο, αποτελούμενο από δέκα τριήρεις και δέκα διήρεις και έπλευσε προς την Χίο, πάρα την τρικυμία που συνάντησαν κοντά στην Τρωάδα με αποτέλεσμα να χαθούν επτά πλοία. Στην πορεία οι Τούρκοι ανάγκασαν σε παράδοση τους υπερασπιστές της Νέας Φώκαιας στις 31 Οκτωβρίου του 1455. Από εκεί ο στόλος αναχώρησε στις 15 Νοεμβρίου, ενώ στις 24 Δεκεμβρίου, καταλήφθηκε και η Παλαιά Φώκαια, η οποία τότε ανήκε στον Λατίνο ηγεμόνα της Μυτιλήνης. Ο σουλτάνος έφυγε στις 24 Ιανουαρίου του 1456 από την Πόλη, πολιόρκησε τον Αίνο και τον κατέκτησε, την στιγμή που ο ηγεμόνας του παραθέριζε στη Σαμοθράκη¹⁰⁷.

Το **Κεφάλαιο XLV**, συνιστά το τελευταίο στην «Βυζαντινοτουρκική Ιστορία». Αν και οι Τούρκοι συγκέντρωσαν έναν μεγάλο στόλο την άνοιξη του 1456 για να καταλάβουν την Χίο. Ωστόσο συμφωνήθηκε ειρήνη έναντι καταβολής 30.000 χρυσών νομισμάτων ως αποζημίωση και καταβολής ετήσιου φόρου υποτέλειας 10.000 χρυσών νομισμάτων. Σε αντίθεση με τους κατοίκους της Χίου, οι Λήμνιοι έστειλαν κρυφά άρχοντες στον τύραννο να τους διορίσει κυβερνήτη στο νησί. Απεστάλη ο έπαρχος της Καλλιπόλης ευνούχος Ισμαήλ, για να παραδώσει το νησί στον Χαμζά ως κυβερνήτης. Το ίδιο έτος ο σουλτάνος εκστράτευσε κατά τον Σέρβων

¹⁰⁶Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XLIII, 1-15.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, XLIV, 1-7. Βλ. και Καραλής, 1997: 623, υπ. 201.

και πολιορκήσε το Βελιγράδι τον Ιούλιο του 1456. Η πολιορκία απέτυχε, ενώ ο Ιάγγος κατάφερε ακόμα και να πληγώσει τον σουλτάνο. Το 1456 απέπλευσε από την Ρώμη ένας στόλος από έντεκα τριήρεις με παπική εντολή την οργάνωση της συνδρομής των λατινοκρατούμενων νησιών τα οποία γειτόνευαν με την Οθωμανική Αυτοκρατορία: Ρόδος, Χίος, Λήμνος, Ίμβρος, Σαμοθράκη και Θάσος. Κατέπλευσαν στη Ρόδο, μιας που ο Πάπας της Ρώμης αρνιόταν να συμφωνήσει σε καταβολή φόρου του νησιού προς τους Τούρκους. Το ίδιο συνέβη και με τα υπόλοιπα νησιά. Δημιουργήθηκε εκ νέου ένας στόλος από τα ένδεκα παπικά πλοία, καθώς και άλλα καταλανικά και πειρατικά τα οποία κατέπλευσαν αρχικά στη Λέσβο και μετά κατέλαβαν την Λήμνο και την Σαμοθράκη και κατέπλευσαν στη Θάσο. Αφού εγκατέστησαν φρουρές σε όλα τα νησιά επέστρεψαν στη Ρόδο. Ο σουλτάνος αντέδρασε και τον Αύγουστο του 1457, ετοίμασε ολοκληρωτικό πόλεμο εναντίον του ηγεμόνα της Λέσβου, αλλά τα οθωμανικά στρατεύματα υπό τον Ισμαήλ απέτυχαν με σημαντικές απώλειες. Αφού ρυθμίσθηκαν θέματα που αφορούσαν καταβολές φόρων σε διάφορες περιοχές όπως η Πελοπόννησος, τον χειμώνα του 1458, ο Μεχεμέτ οικοδόμησε στην άκρη της Πόλης το φρούριο της Χρυσής Πύλης. Μαρτυρείται η εκστρατεία του σουλτάνου στην Πελοπόννησο, αρχικά η κατάκτηση της Κορίνθου και τελικά όλης της Πελοποννήσου (Γνωρίζουμε πως η εκστρατεία ξεκίνησε στις 15 Μαΐου του 1458 και ολοκληρώθηκε στις 29 Μαΐου του 1460 με την κατάκτηση του Μυστρά). Ο Θωμάς Παλαιολόγος τράπηκε σε φυγή στην Ιταλία μαζί με την οικογένειά του, ενώ ο Δημήτριος παραδόθηκε με τη θέλησή του και προσκύνησε τον Μεχεμέτ)¹⁰⁸.

Στην συνέχεια ο σουλτάνος πέτυχε την εξόντωση προεστών των Αλβανών και άφησε ελεύθερο (απρόθυμα), μόνο το κάστρο της Μονεμβασιάς. Πολλά αγόρια από την Πελοπόννησο κατέληξαν να γίνουν μετά το παιδομάζωμα Γενίτσαροι. Ο Μεχεμέτ κατά το έτος 1461 κατασκεύασε έναν πολύ σημαντικό στόλο, αποτελούμενο από δύναμης διακόσιες τριήρεις και διήρεις και δέκα ακόμα πολεμικών σκαφών. Μετέβη στην Προύσα της Βιθυνίας τον Ιούνιο του 1461 και από εκεί στην Άγκυρα της Γαλατίας. Στην συνέχεια του παραδόθηκε η Σινώπη προς τα τέλη του έτους. Από εκεί εκστράτευσε στην Αρμενία εκδιώκοντας τον Τουρκομάνο Ουζούν Χασάν (1453-1477), ηγέτη της φυλής των Λευκών Προβάτων. Πέρασε τα όρη του Καυκάσου και

¹⁰⁸ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XLV, 1-12. Βλ. και Καραλής, 1997: 629, υπ. 203-204, 633, υπ. 207-209 και 635, υπ. 211.

έπειτα κατήλθε στην Κολχίδα. Φθάνοντας στην Τραπεζούντα ζήτησε από τον βασιλέα Δαβίδ υιός του Αλέξιου Κομνηνού και αδελφό του Ιωάννη Κομνηνού, να του παραδώσει την εξουσία, χωρίς να απωλέσει τα υπάρχοντά του. Ο Δαβίδ το έπραξε και ο σουλτάνος τον απέστειλε στην Κωνσταντινούπολη με τριήρεις, μαζί με όλη του την οικογένεια και την κινητή τους περιουσία¹⁰⁹.

Κατά το 1462, ο Μεχεμέτ έστειλε μαντατοφόρο στον παλουκωτή Βλάντ Τεπέ ή Δράκουλα. Απαιτούσε να έρθει να τον προσκυνήσει, φέρνοντας μαζί τα πέντε παιδιά του και καταβάλλοντας ετήσιο φόρο ύψους 10.000 χρυσών νομισμάτων, όμως αυτός αρνήθηκε¹¹⁰. Ο τύραννος εξαγριώθηκε και έστειλε έναν από τους ανώτατους αξιωματούχους με έναν γραμματέα, ώστε αρχικά να του προσκομίσουν τους φόρους, πάση θυσία¹¹¹.

Ο Βλάντ Τεπέ όταν άκουσε τις εντολές από τους απεσταλμένους τους παλούκωσε χωρίς δισταγμούς. Μάλιστα δεν περιορίστηκε σε αυτή την ενέργεια, αλλά διέσχισε με στρατό τον ποταμό, επιτιθέμενος στα περίχωρα της Δύστρας. Όσους αιχμαλώτισε, τους μετέφερε στη Βλαχία και τους θανάτωσε με παλούκωμα. Ένας από τους τοπικούς άρχοντες του σουλτάνου, ο Χαμζά, εισέβαλε στη Βλαχία με 10.000 στρατό Ωστόσο ηττήθηκε. Όσοι συνελήφθησαν, όπως και ο Χαμζά, παλουκώθηκαν. Ο σουλτάνος εξοργίστηκε και την άνοιξη του 1462 εκστράτευσε από την Αδριανούπολη με 150.000 άνδρες προ τον ποταμό Δούναβη. Ο Βλάντ Τεπέ μετέφερε σε στενά περάσματα και ρουμάνια όλα τα στρατεύματά του, ενώ τα ζώα εσωτερικά, προς τα σύνορα με τους Αλανούς και τους Ούγγρους. Ο Μεχεμέτ διασχίζοντας τον Δούναβη επί επτά ημέρες δεν συνάντησε κανένα¹¹². Ωστόσο σε ένα λιβάδι αντίκρουσε τους παλουκωμένους και φυσικά ανάλογα και τον νεκρό Χαμζά¹¹³. Παρότι έβαλε άμεσα να σκάψουν αμυντικές τάφρους, δεν πρόλαβε το κακό. Ο Βλάντ Τεπέ ευρισκόμενος σε πλήρη ετοιμότητα τους χτύπησε πριν χαράξει από την δεξιά πλευρά του στρατοπέδου και έσφαξε πολλούς Τούρκους. Οι Βλάχοι στο άνοιγμα της ημέρας

¹⁰⁹ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XLV, 13-19. Καραλής, 1997: 637, υπ. 212-214.

¹¹⁰ Στο ίδιο, XLV, 20. Καραλής, 1997: 643, υπ. 218-219.

¹¹¹ «Αγάγετέ μοι τοὺς φόρους· καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐγὼ σκέψομαι», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XLV, 20.

¹¹² Στο ίδιο, XLV, 20-21.

¹¹³ «Ἐν τινὶ τόπῳ λιβαδιαίῳ καὶ εὐθέτῳ ὄρᾳ πάλους πεφυτευμένους μυριαρίθμους, βρῖθοντας ἀντὶ καρπῶν νεκρὰ σώματα, καὶ τὸν Χαμζᾶν, ἐν μέσῳ, μετὰ βυσσίνων καὶ κοκκίνων ὧν ἐφόρει, πεπερονημένον ἐν τῷ πάλῳ», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XLV, 22.

επέστρεψαν στα μαντριά τους για να ξεκουραστούν. Ο σουλτάνος έντρομος, επέστρεψε προς Αδριανούπολη διασχίζοντας και πάλι τον Δούναβη¹¹⁴.

Λίγο αργότερα ο Μεχεμέτ κατέπλευσε στην Λέσβο με ένα στόλο αποτελούμενο από εξήντα τριήρεις, διήρεις και επτά ακόμα πολεμικά σκάφη, ζητώντας την παράδοσή της από τον κυβερνήτη της Νικόλαο Γατελούζο. Ο πόλεμος δεν αποφεύχθηκε και τελικά η επίθεση ξεκίνησε την 1^η Σεπτεμβρίου του 1462. Παρά την καλή αμυντική οργάνωση του Νικολάου και την υπεράσπιση του νησιού από 5.000 πολεμιστές, το νησί κατελήφθη μετά από σύμπραξη του Λουκίνου Γατελούζου και ενός κληρικού, ώστε να παραδώσουν με προδοσία την πόλη στον Μαχμούτ πασά. Οργάνωσαν ένα σχέδιο υπόδειξης προς τους Τούρκους των πιο ευάλωτων σημείων της οχύρωσης. Στην συνέχεια ο Μεχεμέτ αποβίβασε τους Γενίτσαρους και Αζάπηδες, οι οποίοι κατέλαβαν τα κάστρα και φρουρούσαν τα τείχη και τις πύλες ώστε να μην ξεφύγει κανείς. Μετά έδωσε εντολή να σφαγιαστούν όλοι οι Φράγκοι και να τεθούν υπό περιορισμό οι άρχοντες και οι προύχοντες για να διασωθούν. Την επομένη, άνοιξε τις πύλες και αφού του προσήγαγαν στην σκηνή του όλους, άρπαξε όποια γυναίκα ανύπαντρη ή αγόρι του άρεσε. Διαχώρισε τους υπόλοιπους σε τρεις ομάδες. Στην πρώτη ανήκαν οι γέροι, τους οποίους άφησε στο νησί. Πούλησε όσους ανήκαν στη δεύτερη ομάδα και όσους βρίσκονταν στην Τρίτη, τους έστειλε στην Κωνσταντινούπολη ως σκλάβους. Έπειτα ο σουλτάνος επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Ο σουλτάνος ανάγκασε τον ηγεμόνα Νικόλαο να αρνηθεί την χριστιανική πίστη και να ασπασθεί το Ισλάμ. Τελικά αυτο-στραγγαλίστηκε με τη χορδή ενός τόξου¹¹⁵.

¹¹⁴ Στο ίδιο, XLV, 21-22. Βλ. και Καραλής, 1997: 647, υπ. 220.

¹¹⁵ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XLV, 23. Βλ. και Καραλής, 1997: 647, υπ. 220-221.

4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΟΙ «ΑΛΛΟΙ» ΛΑΟΙ: ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ - ΔΥΤΙΚΟΙ - ΒΑΛΚΑΝΙΟΙ

4.1. *Οι Οθωμανοί Τούρκοι*

Από όλα τα τουρκομανικά φύλα, το οθωμανικό υπήρξε εκείνο το οποίο άκμασε περισσότερο, το οποία μάλιστα σταδιακά εξελίχθηκε σε αυτοκρατορία. Είναι γεγονός, πως η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελέσει κατά κάποιον τρόπο μία συνέχεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η οποία με τη σειρά της διαδέχθηκε την Ρωμαϊκή, η οποία επίσης είχε διαδεχθεί τα ελληνιστικά κράτη. Για την ακρίβεια, η επίσημη αποδοχή του χριστιανισμού δεν άλλαξε τον τίτλο του κράτους, το οποίο συνέχιζε να αποκαλείται ως «βασίλειο των Ρωμαίων» κατ' αντιστοιχία προς το λατινικό «rex Romanorum» ή συνοπτικά «Ρωμανία». Παρόλα αυτά, μετά τα διατάγματα ανεξιθρησκείας των Μεδιολάνων του 313 μ.Χ., την επικράτηση ως μονάρχη του Μ. Κωνσταντίνου και την επιλογή του Βυζαντίου ως «Νέας Ρώμης» το 324, τίποτα σχεδόν δεν θα ήταν πλέον ίδιο στην Αυτοκρατορία. Γνωστό είναι επίσης το γεγονός, πως ο μετασχηματισμός με γοργούς ρυθμούς της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε χριστιανική και ελληνόφωνη, την οποία οριστικά κατέλυσαν οι Οθωμανοί το 1453, δεν κλήθηκε ποτέ Βυζαντινή, καθώς πρόκειται για όρο που απαντά για πρώτη φορά σε δυτικά κείμενα του 16^{ου} αιώνα¹¹⁶.

Τα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και κυρίως το Ελλαδικό, το Αιγαίο και η Μικρά Ασία διεκδικήθηκαν από πολλούς και ορισμένοι από τους επίβουλους αυτούς κατόρθωσαν και κυριάρχησαν για ένα χρονικό διάστημα. Μεταξύ αυτών αναδείχθηκαν ως πλέον ισχυροί οι Οθωμανοί. Οι καθαυτού Τουρκομάνοι έχουν ασιατική καταγωγή, ενώ ασιατική και ιδίως κινεζική προέλευση έχει ο όρος «Τούρκοι», από το κινεζικό «Του-Κιου», το οποίο σημαίνει «μορφοποιούμαι». Αυτό προέκυψε πιθανότατα από το ότι οι Κινέζοι ήταν οι πρώτοι αλλόφυλοι οι οποίοι ήρθαν σ' επαφή με τους συγκεκριμένους λόγω γειτνίασης. Ωστόσο ο όρος εμφανίστηκε για πρώτη φορά ως δυτικός γεωγραφικός όρος κατά τον 12^ο αιώνα. Ένα από τα βασικά γνωρίσματα των Τούρκων θεωρείται η τάση τους να δράττουν κάθε εμφανιζόμενη ευκαιρία, ώστε να κυριαρχούν και επιβάλλονται. Διακρίθηκαν σε

¹¹⁶Καραγιαννόπουλος, 2001: 51; Mango, 2013: 15-16.

διοικητικό και στρατιωτικό επίπεδο, αλλά συχνά υστερούσαν στο στοιχείο της οξυδέρκειας¹¹⁷.

Πριν από τους Οθωμανούς εκείνο το τουρκομανικό φύλο το οποίο είχε κάνει έντονη την παρουσία του στην Μικρά Ασία ήταν οι Σελτζούκοι, δημιουργώντας σταδιακά μόνιμες εγκαταστάσεις και οικισμούς. Ωστόσο περί τα μέσα του 13^{ου} αιώνα και μετά από μία σημαντική ακμή, το σελτζουκικό κράτος της Μικράς Ασίας / Ανατολίας άρχισε να καταρρέει. Την ίδια περίοδο άρχισε να ανατέλλει το άστρο των Οθωμανών, καθώς είχαν ήδη αρχίσει να εγκαθίστανται μέλη τους στην Μικρά Ασία στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, κατά την περίοδο της προέλασης των Τζενγκισιδών. Στην σταδιακή ακμή των Οθωμανών συνέβαλλαν καθοριστικά η παρακμή των Σελτζούκων μετά το 1243 και η τελική οθωμανική επικράτηση τους επί των Σελτζούκων έως το 1300. Οι Οθωμανοί γρήγορα αναδείχθηκαν σε σημαντική δύναμη στα ΒΔ της Μικράς Ασίας και αργότερα στην Ανατολική Ευρώπη. Είχαν ως ιδρυτή της δυναστείας τους τον OsmanGazi (εξ ου και Οσμανλήδες) ή Οθμάν κατά τον Δούκα ή Ατ(α)μάν κατά τον Παχυμέρη. Για τον Οθμάν πέρα από αφηγήσεις οι οποίες φτάνουν στα όρια του μύθου, γνωρίζουμε πως άφησε την τελευταία του πνοή στην πόλη της Προύσας, πιθανότατα το 1324, ενώ ο γιός του Ορχάν και διάδοχός του κατέλαβε ολοκληρωτικά την Προύσα το 1326. Αυτή η πόλη αναδείχθηκε σε πρώτη έδρα του οθωμανικού κράτους και επείχε μεγάλο κύρος μεταξύ των Τούρκων σουλτάνων¹¹⁸.

Η πρώτη φορά που ο Δούκας κάνει μνεία των Οθωμανών, είναι όταν αναφέρεται στις ισλαμικές κατακτήσεις βυζαντινών εδαφών στα χρόνια του Ανδρονίκου του Β΄, όπως η άλωση της Εφέσου, η απώλεια της Καρίας, της Φρυγίας και της Μεγάλης Φρυγίας, της Μαγνησίας έως ένα βαθμό, της Λυδίας έως την Σμύρνη. Διάφοροι Τούρκοι ηγέτες κατόρθωσαν τις παραπάνω κατακτήσεις, ενώ ειδικότερα ο Οθμάν, κατέκτησε την Βιθυνία και τμήμα της Παφλαγονίας. Μάλιστα το 1302 επικράτησε των Βυζαντινών στην Μάχη του Βαφέως, μια νίκη η οποία υπήρξε καθοριστική για την παγίωση των Οθωμανών στην Μικρά Ασία¹¹⁹. Λίγο αργότερα, ο Δούκας σημειώνει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις των Οθωμανών κατά της Χερρονήσου και των θρακικών

¹¹⁷Kafadar, 2008: 31 και 35.

¹¹⁸ Köprülü, 2001: 27-28; Kafadar, 2008: 38 και 42-43; Douglas, 2019: 34 και 36.

¹¹⁹«παρὰ τοῦ Ὄθμάν», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, II, 3. Βλ. και Καραλής, 1997: 77, υπ. 22.

παραλιών και χαρακτηρίζει τον στρατιωτικό τρόπο με τον οποίο λειτουργούσαν τα πρώιμα εκείνα οθωμανικά στρατεύματα ως «ληστρικό»¹²⁰.

Ο Δούκας, όντας ο ίδιος γόνος ευγενών και στην υπηρεσία ευγενών οίκων της Δύσης, χαρακτηρίζεται στις κρίσεις του από ορισμένες γενικεύσεις και υιοθετεί σε μεγάλο βαθμό την διάκριση μεταξύ ευγενών και (απαίδευτου) λαού. Δεδομένης της διαφοράς των Βυζαντινών, αλλά και των Δυτικών με τους οποίους συνεργάζεται σε θρησκευτικό, παιδευτικό και πολιτισμικό επίπεδο συγκριτικά με τους Οθωμανούς, χαρακτηρίζει τους τελευταίους γενικά ως το πλέον οιστρομανές, ακόλαστο και άσωτο έθνος, έχοντας ροπή στην αρπαγή και την αδικία. Έτσι δέχεται πως η καταγωγή κάποιου από αυτό το έθνος κατά κανόνα συνεπάγεται και την πρόσληψη αυτών των αρνητικών στοιχείων. Ως ένα βαθμό δεν ξενίζουν οι απόψεις του, δεδομένης της πίκρας του για την Άλωση, αλλά και της προσωπικής εμπειρίας του για την δράση των Οθωμανών ενάντια στους Δυτικούς. Ως προς τον φυλετικό χαρακτήρα των απόψεών του, ας μην λησμονούμε πως τέτοιες στερεοτυπικές εθνοτικές θεωρήσεις ήταν πολύ διαδεδομένες παγκοσμίως έως και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με τις γνωστές τραγικές συνέπειες¹²¹.

Συνάμα στην πάροδο των ετών, οι τρεις επόμενοι διάδοχοι του οθωμανικού κράτους Ορχάν (1326;-1360/61;), Μουράτ ο Α΄ (1361;-1389) και Βαγιαζήτ ο Α΄ (1389-1402), έδιναν συνεχείς μάχες, ώστε να εδραιωθούν οι υφιστάμενες κτήσεις τους και παράλληλα να επεκταθούν περαιτέρω εις βάρος των Βυζαντινών κ.ά., καθώς και μεταξύ των τουρκομανικών ηγεμονιών¹²².

Ο Ορχάν υιός του Οθμάν ανήλθε στον σουλτανικό θρόνο των Οθωμανών το έτος 1324 ή 1326. Είχε ως πρωτεύουσα την Προύσα, αν και παραδίδεται πως δεν έμενε σε μία περιοχή πάνω από ένα μήνα. Παράλληλα με αυτόν, σημαντικές περιοχές κατείχε και ο Ομούρ, υιός του Ατήν, στην ευρύτερη επικράτεια της Σμύρνης και της Εφέσου, αλλά και της ασιατικής πλευράς του Ελλησπόντου. Αυτό και μόνο υποδηλώνει την επικίνδυνη επέκταση των οθωμανικών στρατευμάτων, τα οποία ολοένα και περισσότερο πλησίαζαν προς την Κωνσταντινούπολη, ενώ κατείχαν κομβικές βυζαντινές πόλεις και περιοχές. Επί Ορχάν οι Οθωμανοί ένωσαν αρκετά ισχυροί ώστε

¹²⁰ «περῶντες γοῦν ληστρικῶ τρόπῳ ἐπόρθουν Χερρόνησο πᾶσαν καὶ παράλιον Θρᾶκης», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, II, 5.

¹²¹ Αθανασόπουλος, 2021β: 87-88.

¹²² Douglas, 2019: 33, 36, 42, 46-48.

επιχείρησαν και προέλαυσαν στην Θράκη έως το Διδυμότειχο και την Σηλυβρία. Το πρόβλημα στην βυζαντινή εξουσία κατ' αυτήν την περίοδο ευνόησε και τους Δυτικούς και ιδιαίτερα τους Γενουάτες που κατέλαβαν νησιά του Αιγαίου και πόλεις της Μ. Ασίας, εξέλιξη για την οποία θα γίνει λόγος στην υποενότητα των Δυτικών λαών. Ο Ορχάν άλωσε την Νίκαια το 1331 και την Νικομήδεια το 1337, ολοκληρώνοντας την οθωμανική κυριαρχία στην Βιθυνία και κατακτώντας το Διδυμότειχο και την Καλλίπολη το 1354¹²³.

Ο Ορχάν ήρθε σε συμμαχία τόσο με την Άννα και τον Ιωάννη Παλαιολόγο, ενώ συμάχησε παράλληλα με τον Ιωάννη Κατακουζηνό τον ΣΤ' κατά των Σέρβων, του οποίου την κόρη Θεοδώρανυμφεύθηκε το 1346, με την οποία απέκτησε τον υιό του Χαλίλ. Γενικότερα νυμφεύθηκε θυγατέρες Βυζαντινών όπως την Νιλουφέρ (λόγω του εξισλαμισμού της σε αντίθεση με την Θεοδώρα δεν γνωρίζουμε το αρχικό χριστιανικό της όνομα). Ίδρυσε το τάγμα των Γενιτσάρων και έκοψε τις πρώτες οθωμανικές νομισματικές κοπές. Από τα παιδιά του, έχασε τον πρωτότοκο Σουλεϊμάν σε ιππικό ατύχημα, ο οποίος είχε ανοικοδομήσει την Καλλίπολη μετά τον σεισμό του 1348. Έτσι τον διαδέχθηκε ο Μουράτ, υιός του Ορχάν επίσης. Γενικότερα, η εδραίωση των Οθωμανών συντελέστηκε σε σημαντικό βαθμό κατά την περίοδο του Ορχάν, λόγω της παθογενούς βυζαντινής εξουσίας η οποία είχε αφετηρία το γεγονός πως ο διάδοχος Ιωάννης Παλαιολόγος ο Ε' δεν μπορούσε να αναλάβει, καθώς ήταν ανήλικος όταν θεωρητικά ανέλαβε το 1341, δίνοντας την ευκαιρία ώστε να αναρριχηθεί στην εξουσία ο Ιωάννης Καντακουζηνός ο ΣΤ', τυπικά έως την ενηλικίωσή του. Η συμβασιλεία τους οδήγησε σταδιακά στην μεγάλη διαμάχη των δύο βυζαντινών οίκων, την ώρα που είχε ξεσπάσει από τα μέσα της δεκαετίας του 1330 η θεολογική ησυχαστική έριδα. Η τελευταία διήρκησε τουλάχιστον έως το 1368, ενώ κάποια στιγμή και ο ίδιος ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, πρωταγωνιστής από την πλευρά των ησυχαστών, βρέθηκε δέσμιος των Οθωμανών στην Προύσα. Ο Ορχάν πέθανε το 1360/61, με αποτέλεσμα η σύζυγός του Θεοδώρα να μπορέσει αποδεσμευτεί και να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη, όπου έζησε έως το 1381¹²⁴.

¹²³Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, ΙΙ, 3-5; Douglas, 2019: 36.

¹²⁴Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, ΙΧ, 1. Βλ. και Καραλής, 1997: 115, υπ. 51; Douglas, 2019: 36-44 και 51.

Ο Μουράτ διαδέχθηκε το 1360/61 τον Ορχάν στον σουλτανικό θρόνο. Αυτός με την σειρά του εκστράτευσε επίσης εναντίον των βυζαντινών εδαφών καταλαμβάνοντας πλην της Θεσσαλονίκης όλη την καλούμενη τότε Θεσσαλία που περιελάμβανε και την Μακεδονία (Π.χ. στην κτιτορική επιγραφή του Χριστού Σωτήρος στην Βέροια, πέρα από την ίδρυση του ναού στα 1314/15, κατονομάζεται ο ζωγράφος Γεώργιος Καλλιέργης ως «όλης Θετταλίας άριστος ζωγράφος»). Αφού κατέκτησε μεγάλο τμήμα των βυζαντινών εδαφών εκστράτευσε και εναντίον των Σέρβων οι οποίοι αποκαλούνται εναλλακτικά και «Τριβαλλοί», από το όνομα της αρχαίας φυλής η οποία κατοικούσε σε περιοχές της σημερινής Ν. Σερβίας και Δ. Βουλγαρίας, σε εδάφη δηλαδή τα οποία εκτεινόταν κατά καιρούς στους βυζαντινούς χρόνους οι κτήσεις των Σέρβων. Το κυριότερο σημείο αναφοράς του Δούκα για τον Μουράτ αφορά την εκστρατεία του κατά των Σέρβων και την Μάχη του Κοσσυφοπεδίου, η οποία έλαβε χώρα στις 15 Ιουνίου του 1389. Των σερβικών στρατευμάτων ηγούνταν ο κράλης της Σερβίας Λάζαρος (1372-1389). Ωστόσο ο Μουράτ δεν έμελλε να επιζήσει. Προτού ολοκληρωθεί η μάχη, κάποιος Σέρβος προσποιούμενος πως θα αυτομολήσει και μαρτυρήσει στους Οθωμανούς τα σερβικά μυστικά, πέτυχε να συναντήσει τον Μουράτ και τον έπληξε με το εγχειρίδιό του με αποτέλεσμα να καταλήξει, όχι όμως άμεσα. Παρά την τραγική αυτή εξέλιξη, οι Οθωμανοί δεν αποχώρησαν και τελικά επικράτησαν, αφού κατόρθωσαν να αποκρύψουν την δολοφονία του Μουράτ. Ο κράλης Λάζαρος μετά την ήττα συνελήφθη και οδηγήθηκε μαζί με άλλους επιτελικούς εντός της σκηνής όπου ο Μουράτ ψυχορραγούσε ακόμη, όπου και εκτελέστηκαν. Λίγο αργότερα κατέληξε και ο σουλτάνος. Σε αυτήν την μάχη έχουμε και την πρώτη μαρτυρία του Δούκα για την οθωμανική πρακτική της αδελφοκτονίας ή εναλλακτικά της υπό αδελφών τύφλωσης υιών του σουλτάνου μετά από τον θάνατο του, ώστε να υπάρχει διάδοχος χωρίς άλλους αδελφούς του και διεκδικητές του θρόνου. Κατά την μάχη, ο Σαβούτζιος που ήταν πρωτότοκος υιός του Μουράτ, δεν είχε αντιληφθεί το τι είχε εξελιχθεί, όντας στο τμήμα της παράταξης της οποίας ηγούνταν. Τον ειδοποίησαν λοιπόν πως ο νεκρός ήδη πατέρας του τον καλούσε για μυστική πολεμική σύσκεψη. Εκεί συνελήφθη από τον άλλο αδερφό του Παγιαζήτ (ή Βαγιαζήτ) και υπέστη τύφλωση ώστε να μην μπορεί να διεκδικήσει τον σουλτανικό θρόνο¹²⁵.

¹²⁵ «Άγνωστος δὲ τοῦ Σαβουτζίου τὸ δράμα, ἐκὼν ἔρχεται ὡς πρὸς τὸν πατέρα· καὶ ἄκων συλλαμβάνεται παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ· καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξορύττεται», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, III, 3; Καραλής, 1997: 79, υπ. 31; Παπαζώτος, Θ., 2003.

Ωστόσο και ο ίδιος ο Μουράτ ο Α΄, είχε κατορθώσει να διαδεχθεί τον πατέρα του όχι μόνο γιατί ο πρωτότοκος υιός του είχε σκοτωθεί πρόωρα σε ατύχημα κατά την διάρκεια κυνηγιού στο οποίο μετείχε, αλλά και γιατί κατόρθωσε να βγει νικητής στην εμφύλια διαμάχη του με τον άλλο αδελφό του Χαλίλ, υιό του Ορχάν εκ της Θεοδώρας όπως έχει ήδη αναφερθεί. Ανάλογα βίαια είχε φερθεί και στους υιούς του. Μιλήσαμε ήδη για τον Σαβούτζιο και τον Παγιαζήτ, ωστόσο υπήρχε και ο Κουντούζης, τον οποίο και είχε τυφλώσει όταν έμαθε πως είχε σχεδιάσει μαζί με τον πρίγκηπα Ανδρόνικο την ανατροπή του σουλτάνου και του αυτοκράτορα αντίστοιχα. Κατά την διάρκεια της βασιλείας του κατέκτησε την Αδριανούπολη και επικράτησε κατά την Μάχη του Έβρου το έτος 1371, ενώ επανέκτησε την Καλλίπολη το 1377, η οποία ενδιάμεσα είχε απωλεσθεί για τους Οθωμανούς. Παρά τον θάνατο του Μουράτ, η έκβαση της μάχης του Κοσσυφοπεδίου υπέρ των Οθωμανών υπήρξε καθοριστική για την κυριαρχία τους σε μεγάλο τμήμα της Βαλκανικής. Έπραξε και ο ίδιος δυναστικούς γάμους, συμφωνώντας σχετικά με τον Σλάβο ηγεμόνα του Τυρνόβου και τους εμίρηδες της Κασταμονής στην Παφλαγονία και της Σινώπης του Πόντου. Να σημειώσουμε πως έως πριν τον Μουράτ, οι Οθωμανοί ηγέτες αποκαλούνταν κυρίως ως «εμίρηδες», ενώ από τον Μουράτ και μετά προσφωνούνταν «σουλτάνοι» και «μεγάλοι ηγέτες / χιουνταβεντιγκιάρ». Το 1387, δύο έτη πριν την Μάχη του Κοσόβου, ο Μουράτ αφού είχε κατακτήσει πολλές μακεδονικές πόλεις κατόρθωσε να αλώσει και την Θεσσαλονίκη, ενώ είχε συνάψει συμμαχία και με τους Αλβανούς. Ο Μουράτ ετάφη επίσης στην Προύσα και το εκεί Τζαμί του Μάρτυρα¹²⁶.

Ο Παγιαζήτ, μετά την δυναμική και ανήθικη εξουδετέρωση του αδερφού του από την διεκδίκηση του σουλτανικού θρόνου, δεν συνάντησε περαιτέρω προβλήματα στην πορεία του προς τον σουλτανικό θρόνο. Σε επίπεδο γάμων συνέχισε και αυτός την βυζαντινή πρακτική των δυναστικών και μεικτών θρησκευτικά γάμων, λαμβάνοντας ως γυναίκες του μία ορθόδοξη, την αδελφή του κράλη Στεφάνου Λαζάρεβιτς, μία καθολική, την θυγατέρα της δουκίσσης των Σαλώνων, αλλά και μία μουσουλμάνα, την θυγατέρα του πρίγκηπα του Γκερμιγιάν¹²⁷. Ειδικότερα για τον Παγιαζήτ, ο Δούκας μας πληροφορεί πως ήταν ικανότατος στρατιωτικά και διεκπεραίωνε γρήγορα τις στρατιωτικές του επιχειρήσεις, ενώ ως θερμότατος μουσουλμάνος κατέστη χριστιανομάχος και εξ αυτού άγρυπνος επίβουλος κατά των Χριστιανών. Φυσικά με

¹²⁶ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XII, 5; Douglas, 2019: 46-48.

¹²⁷ Douglas, 2019: 46-48.

τους παραπάνω χαρακτηρισμούς ο Δούκας αναφέρεται πρώτιστα στο ότι είχε σκοπό να μην σεβαστεί στο ελάχιστο τις συμφωνίες με τους Βυζαντινούς, επιθυμώντας να αλώσει και αυτήν την Κωνσταντινούπολη. Δεδομένου ότι ανέλαβε σουλτάνος μετά την ήττα των Σέρβων αλλά και την εκτέλεση του κράλη Λαζάρου, κυριάρχησε επί των Σέρβων και τους κατέστησε φόρου υποτελείς, αναγκάζοντάς τους να καταβάλλουν μεγάλες ποσότητες ταλάντων αργύρου από σερβικά ορυχεία. Στην ουσία τους κατέστησε υπόδουλους, αναγκάζοντας τους να υπογράψουν επαχθείς συνθήκες. Πέραν αυτών οι Οθωμανοί έλαβαν ως όμηρο τον νέο κράλη της Σερβίας Στέφανο Λαζάρεβιτς και τον εξανάγκασαν να τους ακολουθεί με το στράτευμά του στις διάφορες οθωμανικές εκστρατείες. Ο Δούκας τονίζει πως ο Παγιαζήτ μετά την επικράτηση επί των Σέρβων και έχοντας πλήθος ιππικού από την Θεσσαλία και Θράκη εφόρμησε στην Μ. Ασία και πρώτιστα εναντίον της πόλης Κοτυάειον (σημ. Κιουτάχειας), η οποία αποτελούσε τότε την πρωτεύουσα της Φρυγίας. Κατέλαβε την πόλη και συνέλαβε τον Καμιάν, τον οποίο απέστειλε στην Προύσα. Ωστόσο αυτός κατόρθωσε να διαφύγει από εκεί και να καταφύγει στην Περσία και τους εκεί Τατάρους της Μογγολίας. Εκεί είχε προσφύγει και ο έως τότε δεσπότης της Καρίας και της Λυκίας Ελιάζ, αφού ο Παγιαζήτ κατέκτησε τις περιοχές του. Ανάλογα ο Παγιαζήτ κατέλαβε και άλλες ισλαμικές περιοχές της Μ. Ασίας, όπως την Έφεσο και γενικά την Ιωνία, εκδιώκοντας τον δεσπότη Ιε(σ)σαί, εγγονό του Ατήν. Η περιοχή της Λυδίας του παραδόθηκε, καθώς εκεί ηγεμόνευε ο γαμπρός του Χηιδήρ, αλλά αυτό δεν στάθηκε ικανό να του γλυτώσει την ζωή. Ο Παγιαζήτ τον απέστειλε στην Προύσα και εκεί διέταξε να τον δηλητηριάσουν, με αιτία ότι δεν του είχε αποδώσει μεγάλες τιμές. Τελευταία κατάκτηση των Οθωμανών του Παγιαζήτ υπήρξε η πόλη της Φιλαδέλφειας, η οποία για περίπου έναν αιώνα παρέμενε ελεύθερη. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει πως οι μουσουλμάνοι της Μ. Ασίας δεν είχαν μεταξύ τους μεγάλη εθνική ομοψυχία¹²⁸.

Ο Παγιαζήτ ανοικοδόμησε το φρούριο της Καλλιπόλεως και κατέστησε τον λιμένα της σημαντικό ναύσταθμο για τον στόλο του¹²⁹. Στην συνέχεια, αφού παγίωσε την κυριαρχία του από την Θεσσαλία και την Θράκη έως την Μ. Ασία, πλέον ως ο μόνος μουσουλμάνος ηγέτης εκεί. Στόχευσε στην Κωνσταντινούπολη και αρχικά την εξανάγκασε να γίνει φόρου υποτελής στους Οθωμανούς. Επίσης απαίτησε να

¹²⁸ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, IV, 1-3. Βλ. και Καραλής, 1997: 89, υπ. 39.

¹²⁹ Στο ίδιο, V, 1.

αποσταλεί ως εγγύηση ένας από τους υιούς του βασιλέα Ιωάννου Παλαιολόγου, μαζί με εκατό στρατιώτες. Έτσι στο πλαίσιο αυτό απεστάλη τουλάχιστον δύο φορές ως εγγύηση ο Μανουήλ, υιός του Ιωάννη, ο οποίος και ακολούθησε τον Οθωμανικό στρατό σε εκστρατείες του όπως σε αυτή της Παμφυλίας. Την ίδια περίοδο, ο σουλτάνος παρεμπόδιζε την αποστολή σιτηρών προς την Πόλη, ενώ λεηλάτησε πολλές περιοχές, όπως την Χίο, τις Κυκλάδες, την Εύβοια και την Αττική. Όταν ο Ιωάννης ο Ε΄ έφυγε από την ζωή το 1391, ο Μανουήλ τελούσε ακόμα σε ομηρία και μαθαίνοντας το μοιραίο κατάφερε και απέδρασε, όντας ο μοναδικός διάδοχος εκείνη την στιγμή¹³⁰.

Την απόδραση του Μανουήλ ακολούθησαν μία σειρά από καταστροφές βυζαντινών πόλεων της Θράκης έως τα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης και της μεταφοράς των πληθυσμών των κατεστραμμένων περιοχών σε άλλα σημεία. Ο Δούκας αναφέρει πως το 1391 είχε αλωθεί και η Θεσσαλονίκη, ωστόσο αυτό είναι εσφαλμένο καθώς στην πραγματικότητα αυτό συνέβη το 1387. Κατά της ίδιας της Κωνσταντινούπολης δεν εκστράτευε, αλλά δημιούργησε ένα κλοιό γύρω της από χιλιάδες στρατιώτες, οι οποίοι έλεγχαν ότι ταξίδευε και μεταφέρονταν από και προς την Πόλη, δημιουργώντας σε αυτήν επισιτιστική κρίση και έλλειψη αναγκαίων αγαθών. Την κατάσταση βελτίωσαν προς στιγμήν στρατιωτικές δυνάμεις των Δυτικών, οι οποίες συνασπίστηκαν κατά των Οθωμανών και πέτυχαν αρχικά ορισμένες νίκες. Ωστόσο αυτή η Σταυροφορία της Νικοπόλεως, όπως έχει μείνει στην ιστορία, δεν είχε αίσιο τέλος, καθώς στις 25 Σεπτεμβρίου του 1396 υπέστησαν μία συντριπτική ήττα από τους Οθωμανούς. Μετά από αυτήν, ο σουλτάνος απαίτησε από τον αυτοκράτορα Μανουήλ την παράδοση της Κωνσταντινούπολης, προοπτική η οποία από το μεγαλύτερο τμήμα των κατοίκων της ήταν προτιμητέα εξαιτίας του λιμού. Αξίωσε μάλιστα ο Παγιαζήτ την παραίτηση του Μανουήλ υπέρ του ανεψιού του Ιωάννου. Ο Μανουήλ δέχθηκε τελικά να παραιτηθεί. Έφυγε από την Κωνσταντινούπολη προς την Δύση το 1399 και επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη το 1403, δεδομένης της αιχμαλωσίας και του θανάτου του Παγιαζήτ από τον Ταμερλάνο, την περίοδο 1402-1403. Αλλά και ο Ιωάννης αναλαμβάνοντας την βασιλική εξουσία δέχθηκε και αυτός πρόταση από τον Παγιαζήτ, η οποία ήταν οι εξής: να του παραδώσει την Κωνσταντινούπολη και σε αντάλλαγμα ο σουλτάνος θα του παραχωρούσε την Πελοπόννησο ως Δεσποτάτο. Ο Ιωάννης παραχώρησε τελικά στον Παγιαζήτ τις

¹³⁰ Στο ίδιο, XIII, 1-2.

περιοχές έως την Σηλυβρία, με αποτέλεσμα το τότε Βυζαντινό Κράτος να συνιστά μόνο η ευρύτερη περιοχή της Κωνσταντινούπολης¹³¹.

Ο Δούκας περιγράφει τον Παγιαζήτ ως έκφυλο και bisexual. Διατηρούσε στην Προύσα χαρέμια ολόκληρα από αγόρια και κορίτσια από διάφορα έθνη και ασελούσε κάθε φορά που ένιωθε τέτοιες ανόσιες επιθυμίες¹³². Ωστόσο δεν άργησε να έρθει και το τέλος του σουλτάνου με την εμφάνιση του Ταμερλάνου. Ο τελευταίος αφού κατέστρεψε και λεηλάτησε πολλές πάλαι ποτέ βυζαντινές περιοχές, νίκησε τον οθωμανικό στρατό και τους συμμάχους του, αιχμαλώτισε τον Παγιαζήτ, ο οποίος και αυτοκτόνησεόντας αιχμάλωτος του Ταμερλάνου στις 9 Μαρτίου του 1403 (αναλυτικά για αυτό στην ενότητα 4.4)¹³³.

Ο Παγιαζήτ αξιώθηκε να αποκτήσει τουλάχιστον έξι υιούς, τους Μουσουλμάν, Εσσαί, Μεχεμέτ και Μωσή και τους μικρότερους Μουσταφά και Ορχάν¹³⁴. Παρά την συντριπτική κυριαρχία των Οθωμανών στα χρόνια του Παγιαζήτ, ήταν κραταιά παράδοση και για τους μουσουλμάνους πρίγκηπες η προσφυγή προς τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης εφόσον θεωρούσαν πως την δεδομένη στιγμή κινδύνευε η σωματική τους ακεραιότητα. Έτσι και ο υιός του Παγιαζήτ Μουσουλμάνπροσέφυγε προς τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης ζητώντας του να τον αναγορεύσει ηγεμόνα της Θράκης, όταν προέκυψε η κυριαρχία του Ταμερλάνου. Είδαμε ήδη πως συχνή πρακτική ήταν από τότε η παράδοση συγγενών α' βαθμού και κ.ά. ως ομήρους για εγγύηση προς έναν βασιλιά. Στο πλαίσιο αυτό ο Μουσουλμάν παρέδωσε δύο αδερφούς και μία αδερφή, την Φατμακατούν¹³⁵. Ανάλογα διατηρούνταν η πρακτική του να εκτελούνται ορισμένα από τα παιδιά ενός σουλτάνου, είτε γιατί είχε επιλεγεί ο διάδοχός του, είτε από δόλο μεταξύ των αδελφών.¹³⁶

Η επόμενη ημέρα για τον σουλτανικό θρόνο μετά την απόσυρση του Ταμερλάνου και τον θάνατο του Παγιαζήτ, βρήκε ορισμένους από τους υιούς του να διοικούν διάφορες περιοχές, αλλά και να έχουν πολλοί από αυτούς καχυποψία μεταξύ τους,

¹³¹ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XIII, 5-6. Βλ. και Καραλής, 1997: 143, υπ. 61, 145, υπ. 62 και 153, υπ. 65.

¹³² Στο ίδιο, XV, 4.

¹³³ Στο ίδιο, XVII, 6-7-XIII, 1-2.

¹³⁴ Στο ίδιο, XVI, 12.

¹³⁵ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XVII, 7-XVIII, 1-2.

¹³⁶ Στο ίδιο, XVIII, 4.

ρίχοντας νερό στο μύλο της αδελφοκτονίας έως να κυριαρχήσει ένας εξ αυτών. Εξάλλου, το σχετικό παράδειγμα το είχαν λάβει και από τους σουλτάνους που προϋπήρξαν του Παγιαζήτ. Από τους υιούς του Παγιαζήτ λοιπόν, ο Μεχμέτ, ο οποίος και ανέλαβε στην πορεία τον σουλτανικό θρόνο, διοίκησε αρχικά την Γαλατία με έδρα την Άγκυρα, μία περιοχή για την οποία δεν υπήρχαν τότε άλλοι διεκδικητές. Είχε υπό την προστασία του τον μικρό ακόμα σε ηλικία Μωσή. Αντίθετα οι Εσσαί και Μουσταφά δεν έλαβαν κατά την διαδοχή κάποια περιφέρεια να εξουσιάζουν. Μάλιστα ο Μεχμέτ ανέθεσε σε κάποιον Τεμηρτέ να αντιμετωπίσει και τελικά να αποκεφαλίσει τον Εσσαί. Το 1403, χρονιά της σουλτανικής διαδοχής, αναφέρθηκε στο προσκήνιο και ο Τζινεήτ υιός του Καρασούπαση, διοικητή της Σμύρνης επί Παγιαζήτ. Υπήρξε άνδρας ιδιαίτερα γενναίος και ικανότατος στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Ο Τζινεήτμετέβη το ίδιο έτος στην Σμύρνη, ενώ επιδίωξε και σύναψε συμμαχία με τον αδελφό του Μεχμεμέτ Μουσουλμάν, επικρατώντας τελικά των υιών του Ατήν και κυριαρχώντας στην περιοχή της Εφέσου. Προβάλλονταν πλέον αυτός ως σύμμαχος και εκπρόσωπος του Μουσουλμάν. Ωστόσο ο Τζινεήτ όταν κατέλαβε την Έφεσο συμάχησε με τον Ομούρ και αποκήρυξε τον Μουσουλμάν. Μετά τον θάνατο του Ομούρ αυτοανακηρύχθηκε αυτόνομος ηγεμόνας της Ασίας, όμως αργότερα ερχόμενος σε δύσκολη θέση προσήλθε στον Μουσουλμάν και δήλωσε υποταγή σε αυτόν. Ο Μουσουλμάν έκανε αποδεκτή την υποταγή του και μάλιστα τον όρισε στην πορεία και έπαρχο της Αχρίδος. Ωστόσο συγκρούστηκε με τον αδερφό του Μωσή, έχασε την μάχη και τον σκότωσαν κατά την διαφυγή του¹³⁷.

Η διαδοχή του Παγιαζήτ ξεκαθάρισε πολύ αργότερα από τον θάνατό του το 1403, καθώς οι πόλεμοι μεταξύ των υιών του δεν άφηναν το τοπίο της διαδοχής να ξεκαθαρίσει. Ο Μωσής μετά την επικράτησή του, αρχικά εκστράτευσε με επιτυχία εναντίον της Σερβίας. Εκεί βασίλευε ο Στέφανος Λαζάρεβιτς, ο οποίος προτίμησε να διαφύγει. Έπειτα ο Μωσής, γεμάτος αλαζονεία, αποφάσισε να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη και να μετατρέψει κάθε ναό σε ισλαμικό τέμενος¹³⁸.

Ο αυτοκράτορας βλέποντας τον κίνδυνο έπεισε τον Μεχμέτ να συμμαχήσει μαζί του και να εκστρατεύσει εναντίον του Μωσή. Αν και έχασε την πρώτη μεταξύ τους μάχη, κατόρθωσε να επικρατήσει αυτού σε σερβικό έδαφος κατά τον Ιούλιο του 1413 και έτσι να γίνει σουλτάνος, κλείνοντας έναν εμφύλιο κύκλο δέκα ετών, όπου οι

¹³⁷ Στο ίδιο, XVIII, 5-XIX, 7. Βλ. και Καραλής, 1997: 193, υπ. 72.

¹³⁸ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XIX, 8.

Οθωμανοί εξαιτίας των εσωτερικών αντιπαλοτήτων τους δεν είχαν μπορέσει να αναδείξουν διάδοχο του Παγιαζήτ¹³⁹.

Ο Μεχμέτ ο Α΄ (ή όπως αναλλακτικά ο Δούκας τον αποκαλεί «Μεχεμέτ» ή «Μαχουμέτ»), μετά την επικράτησή του είχε να αντιμετωπίσει διάφορους μουσουλμάνους ηγέτες όπως τον Καραμάν, ηγεμόνα του Ικονίου, τον οποίο νίκησε και υπέταξε, ενώ έδωσε αμνηστία στον Τζινεήτ, τον οποίο και έχρισε κάποια στιγμή, ίσως περί το 1416, διοικητή της Νικοπόλεως παρά τον Δούναβη. Τον Ιούλιο του 1416 τμήμα του οθωμανικού στόλου που ελλιμενίζονταν στην Καλλίπολη ενεπλάκη από συγκυρία σε ναυμαχία με Βενετούς, οι οποίοι και τους κατανίκησαν. Το ίδιο έτος, ο Τζινεήτ συμμάχησε με τον Μουσταφά και όταν τον καταδίωξε ο Μεχεμέτ προσέφυγαν στην Θεσσαλονίκη. Ειδοποιήθηκε σχετικά ο αυτοκράτωρ Μανουήλ, ο οποίος αποφάσισε, ενημερώνοντας σχετικά τον Μεχμέτ, να φυλακίσει στην Λήμνο τον Μουσταφά και στην Μονή Παμμακαρίστου τον Τζινεήτ¹⁴⁰. Ο Μεχμέτ ο Α΄ πέθανε πιθανότατα το 1421, συνέπεια πτώσης από το άλογό του κατά την διάρκεια κυνηγιού κοντά στην Αδριανούπολη, συνέπεια επιληπτικής κρίσης¹⁴¹.

Τον Μεχμέτ διαδέχθηκε ο πρωτότοκός του υιός Μουράτ, ο οποίος τότε ηγεμόνευε στην Αμάσεια του Πόντου. Είχε δύο αδέρφια, για το πρώτο εκ των οποίων ο Μουράτ δρομολόγησε και πέτυχε την δολοφονία του δια στραγγαλισμού. Ο άλλος αδελφός του που ονομάζονταν ονόματι Μουσταφάς, είχε αρπαχθεί μετά τον θάνατο του Μεχεμέτ του Α΄ από τον αξιωματούχο Ελιέζ και κατόπιν αυτοκρατορικών οδηγιών οδηγήθηκε κάπου στην Παφλαγονία, μετά στην Προύσα και τελικά στην Νίκαια της Βιθυνίας. Το έτος 1422, ο Μουράτ πολιορκήσε επί τρίμηνο ανεπιτυχώς την Κωνσταντινούπολη. Εισερχόμενος στην Νίκαια βρήκε τον αδερφό του Μουσταφά, ο οποίος ήταν μόλις έξι ετών και τον στραγγάλισε. Επί Μουράτ, οι Θεσσαλονικείς παραδόθηκαν στους Βενετούς ελπίζοντας πως αυτό θα τους έσωζε από τις επιδρομές των Οθωμανών. Ωστόσο η πόλη έπεσε στα χέρια των Οθωμανών στις 29 Μαρτίου του 1430. Λίγα χρόνια πριν, το έτος 1424, ο Μουράτ είχε υπογράψει συμφωνία ειρήνης με τον αυτοκράτορα Ιωάννη, με την οποία προσαρτούσε και τυπικά μία σειρά από πόλεις και περιοχές στον Εύξεινο Πόντο. Στις 21 Ιουλίου του 1425 πέθανε ο προηγούμενος αυτοκράτορας Μανουήλ, ο οποίος ήταν κατάκοιτος από καιρό. Στις

¹³⁹ Στο ίδιο, XIX, 9-13. Βλ. και Καραλής, 1997: 219, υπ. 77.

¹⁴⁰ Στο ίδιο, XXI, 1 και 6-10, XXII, 2 και 6. Βλ. και Καραλής, 1997: 243, υπ. 82.

¹⁴¹ Στο ίδιο, XXII, 8. Καραλής, 1997: 265, υπ. 86.

12 Δεκεμβρίου του 1444 έλαβε χώρα η Μάχη της Ιζλάτης κοντά στην Σοφία όπου δυνάμεις Σέρβων και Ούγγρων παρά τις μεγάλες απώλειες τους πέτυχαν σημαντικά πλήγματα κατά των Οθωμανών, με αποτέλεσμα την επίτευξη μίας ευνοϊκής συνθήκης ειρήνης¹⁴². Ολοκληρωμένη εικόνα για την μάχη της Ιζλάτης έχουμε από άλλες πηγές, καθώς ο Δούκας από παραδρομή αναφέρει πως οι αντιμαχόμενες δυνάμεις εξαιτίας της ανωμαλίας του εδάφους αναγνώρισαν πως δεν μπορούσε σε εκείνο το σημείο να γίνει μάχη και επέστρεψαν στις βάσεις τους¹⁴³.

Τελικά ο Μουράτ παραιτήθηκε προσωρινά το 1444, αφήνοντας ως διάδοχο τον δευτερότοκο υιό του Μεχμέτ τον Β΄ και αφού είχε πεθάνει μόλις 18 ετών ο πρωτότοκος υιός του Αλατίν. Επανήλθε για λίγο το 1446. Λίγο πριν παραδόσει οριστικά την εξουσία του στον Μεχμέτ τον Β΄, κατήγαγε μία πολύ σημαντική νίκη στην Μάχη του Κοσσυφοπεδίου τον Οκτώβριο του 1448. Πέθανε από αποπληξία τον Φεβρουάριο του 1451, σε ηλικία μόλις 49 ετών. Κατά την κρίση του Δούκα, ο Μουράτ είχε σχετικά ειρηνικό θάνατο και δεν κατέληξε από δολοφονία, καθώς είχε πολύ καλύτερο χαρακτήρα σε σχέση με άλλους σουλτάνους. Έτσι το τέλος του αυτό ήταν μία δικαιοσύνη εκ Θεού¹⁴⁴.

Ο Μεχμέτ ο Β΄ ο Πορθητής / Fatih, γεννήθηκε το 1432 και ήταν μόλις 19 ετών όταν ανήλθε στον σουλτανικό θρόνο. Ο Δούκας τον αποκαλεί «Μεχεμέτ», ενώ είναι γνωστότερος στην ελληνική ως «Μιώαμεθ», που είναι παραφθορά του αραβικού ονόματος του ιδρυτή του Ισλάμ, ο οποίος με την σειρά του στην τουρκική καλούνταν ανάλογα από παραφθορά ως «Μεχμέτ»¹⁴⁵. Ούτε αυτός απέφυγε τους αδελφικούς φόνους. Ο πατέρας του Μουράτ είχε αποκτήσει ένα παιδί μόλις οκτώ μήνες πριν πεθάνει, από την Σπεντιάρ, μία από τις συζύγους του και θυγατέρα του ηγεμόνα της Σινώπης. Όταν το πληροφορήθηκε αυτό ο Μεχεμέτ διέταξε να το εκτελέσουν, κάτι που υλοποίησε με στραγγαλισμό ο Αλίν, ένας από τους αξιωματούχους του, τον οποίο με την σειρά του εκτέλεσε την άλλη μέρα. Κατόπιν αιτήματος των Σέρβων επέτρεψε να επιστρέψει σε αυτούς η άλλη σύζυγος του πατέρα του Μαρία και μητριά του (ο Μεχεμέτ είχε μητέρα την Χούμα Χατούν). Δεδομένου του δόγματος για

¹⁴² Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXIII, 9-10, XXVIII, 6-9, XXIX, 1-5, XXX, 1 και 6-7 408-409. Βλ. και Καραλής 1997: 369, υπ. 95-96, 383, υπ. 98, 385, υπ. 100, 391, υπ. 102 και 409, υπ. 107.

¹⁴³ Αθανασόπουλος, 2021β: 122.

¹⁴⁴ Στο ίδιο, XXXII, 4-7. Βλ. και Καραλής, 1997: 431, υπ. 123.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, XXXII, 4. Βλ. και Καραλής, 1997: 439, υπ. 127. Πρβλ. και Αθανασόπουλος 2021β: 62.

διαδοχή του σουλτάνου μόνο από απόγονο του Οτμάν, είχε να φοβάται για την διεκδίκηση του θρόνου μόνο τον ξάδερφό του Ορχάν. Όταν οι Βυζαντινοί επικαλέσθηκαν προς τον Μεχμεμέτ πως ο Ορχάν ενηλικιώθηκε και πως ως απόγονος του Οτμάν είχε μεγάλες ανάγκες ζητώντας αύξηση του ποσού που πλήρωνε ο σουλτάνος για τον σκοπό αυτό, τότε εντάθηκε μέσα στον Πορθητή τόσο η επιθυμία για να εξουδετερώσει τον Ορχάν, όσο και να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη. Άμεσα έδωσε εντολή να οικοδομήσουν έξω από την Κωνσταντινούπολη τον Πύργο Ρούμελι-Χισάρ ή όπως τον ονόμασε τότε «Πασκεσέν», ο οποίος ήταν έτοιμος έως τον Αύγουστο του 1452, ενώ τον Ιανουάριο του 1453 κήρυξε επίσημα πόλεμο με τους Βυζαντινούς¹⁴⁶. Τον Μάρτιο ήταν ήδη έτοιμο το μεγάλο κανόνι. Τον ίδιο μήνα κάλεσε με αγγελιοφόρους κόσμο να έρθει για να συμμετάσχει στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, η οποία ξεκίνησε στις 6 Απριλίου του 1453 και είχε επιτυχία για τους Οθωμανούς κατάληξη στις 29 Μαΐου του 1453, οπότε και ακολούθησε μεγάλος σκοτωμός και λεηλασία. Την ημέρα της Άλωσης έπεσε μαχόμενος και ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ο Παλαιολόγος σε ένα ρήγμα των τειχών του Αγίου Ρωμανού. Μερικές ημέρες αργότερα εισήλθε στην Πόλη και ο Μεχμέτ και πατώντας πάνω στην αγία τράπεζα της Αγίας Σοφίας προσευχήθηκε, επικυρώνοντας με τον τρόπο αυτό την μετατροπή της σε ισλαμικό τέμενος. Εκείνες τις ημέρες επέδειξε και την ανηθικότητά του, καθώς απαίτησε από τον Μεγάλο Δούκα να του παραδώσει τον υιό του για να ικανοποιήσει μεταξύ άλλων και τις σεξουαλικές ορέξεις του. Η άρνηση του πατέρα του να τον παραδώσει, εξόργισε τον σουλτάνο και στοίχισε σε αμφότερους την ζωή τους, αλλά και σε άλλους πολλούς. Διέταξε επίσης να γκρεμιστούν τα γενουατικά τείχη του Γαλατά. Πέθανε το 1481¹⁴⁷.

Για τον Δούκα, η ανάρρηση στο σουλτανικό θρόνο του Μεχμέτ του Β΄ ήταν θέλημα Θεού ως τιμωρία των χριστιανών για την ασέβειά τους, ενώ και ο ίδιος ο Μεχμέτ, παρά τις όποιες ανήθικες πλευρές του, πίστευε πως εκπλήρωνε με την βοήθεια του Αλλάχ την εκστρατεία του, ο οποίος είχε επιτρέψει και την μετάβαση των προγόνων του από την Ασία στην Δύση. Ακολουθώντας αρχαίες πρακτικές, συμβουλευόνταν μάντεις, αλλά και την θέση των άστρων για τα μέλλοντα και το πότε έπρεπε να ξεκινήσει μία πολιορκητική επιχείρηση. Το ίδιο έκανε κατά την πολιορκία της

¹⁴⁶ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXIII, 9-XXIV, 4, 12. Βλ. και Καραλής, 1997: 447, υπ. 129, 449, υπ. 130 και 471, υπ. 133.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, XXXVII, 8-9 και XXXIX, 13. Βλ. και Καραλής, 1997: 499, υπ. 146 και 543, υπ. 171.

Κωνσταντινούπολης. Επίσης πρέπει να αναφερθεί πως ο Μεχμέτ ο Β΄ αποδέχονταν την ύπαρξη προδιαγεγραμμένης μοίρας¹⁴⁸.

Γενικότερα ο Μεχμέτ ο Β΄ και ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, βρίσκονται ως ηγέτες Οθωμανών και Βυζαντινών κατά την Άλωση στο επίκεντρο των αναφορών του Δούκα, μεταξύ των ηγετών που αναφέρονται στο έργο του και παρά το γεγονός πως δεν αναγνώριζε τον Κωνσταντίνο ως τον τυπικά νόμιμο αυτοκράτορα και κατά συνέπεια ως τον τελευταίο εστεμμένο του Βυζαντίου. Αυτό συνέβαινε καθώς στέφθηκε βασιλιάς στον Μυστρά και όχι κατά την βασιλείο τάξη στην Κωνσταντινούπολη. Ο Δούκας παρά την εμμονή του στην διάκριση των κοινωνικών τάξεων και την ταξική υπεροψία του (αυτό διαφαίνεται και στην απόρριψη της βασιλικής νομιμότητας του Κωνσταντίνου), στο τέλος αναγνώρισε την ηρωική στάση τόσο του Κωνσταντίνου, όσο και του λαού της Πόλης κατά την πολιορκία του 1453. Ο ίδιος ο Μεχμέτ στα μάτια του Δούκα είναι μία πολύ αρνητική ηγετική μορφή. Τον θεωρεί ανήθικο, βάρβαρο, αιμοβόρο, προβατόσχημο λύκο, πρόδρομο του Αντιχρίστου, ασφαλώς ανικανοποίητο και πολλά άλλα. Για τον Δούκα, σημαντικό κριτήριο για την αξιολόγηση ενός σουλτάνου υπήρξε ο βαθμός σεβασμού που επεδείκνυε απέναντι στους χριστιανούς. Υπό αυτήν την έννοια ήταν αναμενόμενο πως θα έκρινε πολύ αρνητικά το Μεχμέτ, σε αντίθεση με τον Μουράτ τον Β΄, ο οποίος ήταν ο σουλτάνος τον οποίο έκρινε θετικότερα από κάθε άλλο σουλτάνο¹⁴⁹.

Θρησκεία:

Από την αρχή της ίδρυσης του οθωμανικού κράτους στην Μικρά Ασία, η ισλαμική θρησκεία συνιστούσε για τους Οθωμανούς τον θεμελιακό τους λίθο, βασικός άξονας στον οποίο κινήθηκαν και αξιακός πυρήνας σε κάθε τους κίνηση και στον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι λειτουργούσαν, σε εσωτερικά, αλλά και εξωτερικά ζητήματα. Εξ αρχής το συγκεκριμένο κράτος και οι υπήκοοί του, υπήρξαν δοσμένοι στον ιερό αγώνα κατά των μη μουσουλμάνων, προκειμένου να διευρυνθεί ο καλούμενος «Οίκος του Ισλάμ» έναντι των μη ισλαμικών περιοχών οι οποίες θεωρούνταν κατά την ισλαμική παράδοση και θεολογία ως «Οίκους Πολέμου». Έτσι ο χαρακτήρας της

¹⁴⁸ Αθανασόπουλος, 2021β: 36, 46 και 67.

¹⁴⁹ Αθανασόπουλος, 2021β: 315-316 και 318-319.

οθωμανικής ιδεολογίας δεν ήταν εθνικός με την πολιτική έννοια του όρου, αλλά κατεξοχήν θρησκευτικός και εν προκειμένω ισλαμικός¹⁵⁰.

Οι Οθωμανοί κατόρθωσαν σταδιακά, έχοντας ως κινητήριο δύναμη την θεώρηση του ιερού πολέμου / «γαζά», να μετατρέψουν το κράτος τους από μία μικρή ηγεμονίδα της Μικράς Ασίας στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, σε μία αυτοκρατορία η οποία έφτασε έως τον 16^ο αιώνα στον κορυφαίο της, απολύτως σεβαστή ως δύναμη για τους Δυτικούς και ως κορυφαίο ισλαμικό κράτος διεθνώς¹⁵¹.

Ο ιερός πόλεμος / γαζά λοιπόν, επέχει μία περίοπτη θέση διαδραματίζοντας καθοριστικό ρόλο, στις όποιες κινήσεις και ενέργειες επρόκειτο να προβούν οι Οθωμανοί. Ο θρησκευτικός ζήλος τους ήταν και η βάση της επιτυχίας τους. Παρόλο που υπήρχαν ετερόκλητες οθωμανικές δυνάμεις, ο ιερός ζήλος και όχι εθνικά κριτήρια ήταν αυτά τα οποία ένωσαν τους Οθωμανούς, κινητοποιώντας τους πολλαπλώς, και κυρίως, στις όποιες κατακτήσεις και επιδρομές στόχευαν, θεωρώντας πως εκπληρώνουν ιερό καθήκον και πραγματώνοντας το ιερό τους πεπρωμένο¹⁵².

Είναι χαρακτηριστικό πως εξαρχής στο οθωμανικό κράτος ήταν εμφανής ο μουσουλμανικός χαρακτήρας του κράτους, ήδη από το πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα. Πρώτιστα αυτό είναι αντιληπτό στο οθωμανικό γαιοκτητικό σύστημα. Κάθε οθωμανική κατάκτηση, καθιστούσε τις γαίες των κατακτημένων περιοχών κτήματα του Allah και κατά συνέπεια του σουλτάνου ως πολιτικού αντιπροσώπου του στο οθωμανικό κράτος¹⁵³. Οι υφιστάμενοι τίτλοι ιδιοκτησίας δεν ίσχυαν αυτοδίκαια, καθώς μία ισλαμική κατάκτηση της μετέτρεπε τις γαίες σε κρατικές (miri). Έτσι το κράτος διατηρούσε στις γαίες αυτές την κυριότητα, ενώ οι γεωργοί είχαν το δικαίωμα καλλιέργειας τους και οι σπαχήδες μεριδίου στην επικαρπία τους. Μόνο με σουλτανική απόφαση, δηλαδή σε ιδεολογικό επίπεδο δια του Allah, μία γαία μπορούσε να μεταβληθεί σε ιδιωτική (mulk) ή αφιερωμένη στο Θεό και τα ιερά ιδρύματα ως βακουφικές (wakf). Πάνω σε αυτό το οργανωτικό σύστημα για τις γαίες, βασισμένο ασφαλώς στο ισλαμικό δίκαιο και τις θεολογικές ισλαμικές παραδόσεις, στηρίχθηκε η οθωμανική οικονομία, ο στρατός και οι συχνές εκστρατείες τους, αλλά και το σύστημα φορολογίας, τουλάχιστον στην κλασική οθωμανική περίοδο (1300-

¹⁵⁰Γιαννόπουλος, 1976: 99.

¹⁵¹ Inalcik, 2008: 17-18.

¹⁵²Γκαρά, 2014.

¹⁵³Inalcik και Quateart, 2008, τόμος Α': 114.

1600)¹⁵⁴. Ως προς τα βακούφια σχετικό είναι το γεγονός πως το αργότερο επί Ορχάν οικοδομούνταν ισλαμικά τεμένη και ιδρύοντας ισλαμικά ιδρύματα αλλά και δημόσια κτίρια όπως αγορές και λουτρά, των οποίων τα έσοδα συντηρούσαν τα τζαμιά και τα θρησκευτικά ιδρύματα. Σημαντικός οθωμανικός θεσμός με ισλαμικό χαρακτήρα υπήρξε το ιεροδικείο, το οποίο δίκαιε με βάση το κοράνιο και τις ισλαμικές παραδόσεις. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία πως το οθωμανικό κράτος επέβαλλε κυρώσεις και νομικές ρήτρες, σε όσους δεν εφήρμοζαν στο ακέραιο τους βασισμένους συχνά στο Ισλάμ οθωμανικούς νόμους. Άλλωστε, αυτός ήταν και ένας βασικός τρόπος, επιβολής, αλλά και διατήρησης-ενίσχυσης του γοήτρου του¹⁵⁵.

Δεν θα μπορούσε, ωστόσο, να παραλειφθεί από την ανάλυσή μας, το ότι από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα, οι Οθωμανοί επεκτάθηκαν σε πόλεις και εδάφη με χριστιανικούς πληθυσμούς, κατά κανόνα ορθοδόξους (αλλά και άλλους όπως γρηγοριανούς και καθολικούς)¹⁵⁶. Οι Οθωμανοί έπρεπε να διοικήσουν με το ισλαμικό τους δίκαιο, σε περιοχές οι οποίες επηρεάζονταν από τα ανάλογα χριστιανικά πολιτικά και εκκλησιαστικά κέντρα. Για τους Ορθοδόξους το κέντρο ήταν το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην βασιλεύουσα Κωνσταντινούπολη, ενώ των Καθολικών στη Ρώμη, καθώς εκεί ήταν η έδρα του πάπα. Υπήρχαν όμως και πατριαρχεία αλλά και αρχιεπισκοπές, οι οποίες υπάγονταν στη δικαιοδοσία βαλκανικών κρατών όπως οι Βούλγαροι και οι Σέρβοι. Η δυσκολία, όμως, αυτού, όπως και πολλών άλλων διαφορών και ερίδων τις οποίες προκαλούσε η θρησκευτική κυρίως διαφορετικότητα, δεν είχε μόνο μία έκφανση, αλλά εκφράστηκε συνειδητά και ηχηρά με το Σχίσμα των Εκκλησιών. Η κύρια δυναμική του στηρίχθηκε, αναντίρρητα, μεταξύ άλλων, σε λόγους πολιτιστικούς, πολιτικούς, αλλά και οικονομικούς, με πρωταρχική, όμως, τη θεολογική υπόσταση. Η Δύση και η Ανατολή, διαφωνούσαν από νωρίς σε ορισμένα ζητήματα, με κορωνίδα τις παπικές αξιώσεις και το filioque. Ο άζυμος άρτος, η ίδρυση του παπικού κράτους, με την αυτοκρατορία του Καρλομάγνου, και εκκλησιαστικά, με πρωτεύον το παπικό πρωτείο, δημιούργησαν, μια έντονα σχισματική συνθήκη στους δύο αυτούς αντιμαχόμενους χριστιανικούς πόλους. Δεν είναι τυχαίο πως το σελτζουκικό κράτος αναπτύχθηκε και πέτυχε καθοριστικές νίκες όπως αυτής στο Ματζικέρτ το 1071, λίγα

¹⁵⁴Sugar, 1994: 195-208; Inalcik, 2008: 188-192 και 198-199; Inalcik & Quateart, 2008, τόμοςΑ': 121 και 126.

¹⁵⁵Γκαρά, 2014.

¹⁵⁶Douglas, 2019: 50.

χρόνια μετά το εκκλησιαστικό Σχίσμα του 1054. Γενικότερα η θεολογική και όχι μόνο αντιπαλότητα Ανατολής και Δύσης, ευνόησε την επέκταση του οθωμανικού κράτους¹⁵⁷.

Στον Δούκα υπάρχουν ορισμένες αναφορές για τις ισλαμικές παραδόσεις και πρακτικές των Οθωμανών. Η κορανική θεώρηση για επέκταση των ισλαμικών εδαφών «Οίκος του Ισλάμ» εις βάρος του «Οίκου του Πολέμου», των εδαφών τα οποία δηλαδή κατείχαν οι «άπιστοι», αλλά και η μετατροπή των χριστιανικών ναών σε ισλαμικά τεμένη, απαντά στο έργο του Δούκα και μάλιστα σε λόγους μουσουλμάνων ηγετών. Την αντίληψη αυτή εκφράζει ο Μωσής, υιός του Παγιαζήτ, ο οποίος εξήγγειλε πως όταν θα κατακτηθεί η Κωνσταντινούπολη θα μετατραπούν οι χριστιανικοί ναοί σε οίκους προσευχής προς τιμήν του Αλλάχ και του Μωάμεθ. Πρότυπο αυτής της πρακτικής είναι η μετατροπή του ιερού πολυθεϊστικού αραβικού μνημείου της Καάμπα σε αποκλειστικά τέμενος του Αλλάχ επί Μωάμεθ (πεθ. 632 μ.Χ.)¹⁵⁸.

Ενδιαφέρον θεολογικά έχει μία απαίτηση του Βαγιαζήτ (η οποία κάποια στιγμή έγινε αποδεκτή), όταν όπως προαναφέρθηκε έγιναν οι Βυζαντινοί φόρου υποτελής στους Οθωμανούς. Αξίωσε, λοιπόν, να υπάρχει μόνιμα στην Κωνσταντινούπολη μόνιμος καδής ώστε όταν πρέπει να παρίστανται παρεπιδημούντες μουσουλμάνοι να δικάζονται από μουσουλμάνο και όχι από «άπιστο» χριστιανό. Η αξίωση αυτή έγινε στην πορεία αποδεκτή¹⁵⁹.

Οι περιορισμοί ως προς την μεταχείριση μουσουλμάνων από μουσουλμάνους με βάση το κοράνι και τις ισλαμικές παραδόσεις, μαρτυρείται κατά την επιδρομή του Ταμερλάνου, όπου απαγορεύονταν να καθίσταται ένας μουσουλμάνος δούλος και να πωλείται από κάποιον άλλο μουσουλμάνο. Απαγορεύονταν επίσης να σκοτώνονται οι μουσουλμάνοι μεταξύ τους, με εξαίρεση βέβαια τους σκοτωμούς κατά τις μάχες (και προφανώς τις εκτελέσεις ύστερα από αποφάσεις ισλαμικών δικαστηρίων)¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Μεταλληνός, 2001: 168-174.

¹⁵⁸ «είθεῖθε λητόν ἐστι, διὰ συνδρομῆς ἐμῆς ἡμετέραν καταστήσω καὶ τὰ ἐναυτῆ τεμένη, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ προφήτου τελέσω προσευχῆς οἴκους», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XIX, 7.

¹⁵⁹ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XIII, 1-2 και XIV, 5.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, XVI, 8.

Ανάλογα εφαρμόζονταν η πρακτική της λεηλασίας αλλά και η υπέρτερη θεώρηση των πιστών του Αλλάχ σε σχέση με τους λοιπούς που χαρακτηρίζονταν συλλήβδην άπιστοι. Χαρακτηριστικό αυτής της υποτίμησης ήταν το γεγονός πως οι Οθωμανοί μπορούσαν να στήνουν τραπέζια για να γιορτάζουν τις κατακτήσεις τους, ενώ γύρω κείτονταν άταφα και κομματιασμένα πτώματα των απίστων ηττημένων υπεραπιστών μίας πόλης ή ενός οχυρού¹⁶¹.

Ο Δούκας κάνει αναφορά στο «απάνθρωπο έθος» το οποίο χαρακτήριζε τους πένθιμους θρήνους των Μουσουλμάνων με αφορμή την ταφή του Μωσή από τον Μεχεμέτ. Δεν ξεκαθαρίζεται εάν ο χαρακτηρισμός είναι γενικός, εξαιτίας της μουσουλμανικής θρησκείας ή εάν οι θρήνοι σε υπερβολικό βαθμό θεωρούνταν κάτι το αποκρουστικό αναλογικά με τα νεκρικά χριστιανικά έθιμα της εποχής¹⁶².

Ενδιαφέρον έχει η αναφορά του Δούκα στην πράξη του Καραμάν να προχωρήσει σε εκταφή των λειψάνων του Παγιαζήτ, ως αντίποινα για το ότι αυτός είχε αποκεφαλίσει τον πατέρα του. Η ιερόσυλη πρακτική της εκταφής λειψάνων προς βεβήλωσή τους μαρτυρείται ήδη από την αρχαία Ελλάδα (βλ. την εκταφή που έκανε η Ολυμπιάς στα οστά του Ιόλα). Το εάν αυτή η πρακτική είναι κάτι το οποίο ενδεχομένως από τον ελληνιστικό κόσμο επεκτάθηκε στην Ανατολή ή συνιστούσε εξίσου και ισλαμική πρακτική είναι άγνωστο¹⁶³.

Μια ενδιαφέρουσα πληροφορία είναι πως κατά το 1416 είχαν αναπτυχθεί στις κατακτημένες από τους Οθωμανούς περιοχές κάποια κινήματα τα οποία διέπονταν από συγκρητισμό και προωθούσαν την προσέγγιση Οθωμανών και Χριστιανών. Ένα από αυτά ήταν το κίνημα το οποίο δημιούργησε ο Περκλετζία Μουσταφά και με το οποίο συνδέθηκαν και δερβίσηδες. Το κίνημα αυτό και ο ίδιος ο ιδρυτής του καταπνίγηκαν κάποια στιγμή με στρατιωτική επέμβαση κατ' εντολή του ιδίου του Μεχεμέτ¹⁶⁴. Ειδικά για τους δερβίσηδες ο Δούκας χρησιμοποιεί τους όρους «ψευδοκαλόγεροι» και «μονοχίτωνες». Αναφέρει επίσης πως μετά την Άλωση του 1453, δερβίσηδες εγκαταστάθηκαν στην Μονή Μαγγάνων της Κωνσταντινούπολης¹⁶⁵.

¹⁶¹ Στο ίδιο, XIX, 8.

¹⁶² Στο ίδιο, XIX, 13. Βλ. και Καραλής, 1997: 219, υπ. 77.

¹⁶³ Στο ίδιο, XXI, 1.

¹⁶⁴ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXI, 11-12. Βλ. και Καραλής, 1997: 247, υπ. 83.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, XXII, 10 και XLII, 13. Βλ. και Καραλής, 1997: 269, υπ. 89.

Οικονομία:

Η οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στηριζόταν, κυρίως, σε φορολογία από επαγγελματικές δραστηριότητες και κυρίως αγροτικές καλλιέργειες, όπως σιτάρι, κριθάρι, καπνό, λάδι και σταφίδα. Κάναμε ήδη λόγο για την επιρροή της ισλαμικής ιδεολογίας στην οργάνωση των γαιών, χωρισμένων σε απολύτως κρατικών, υποκρατικών (όπου το κράτος είχε την ψιλή κυριότητα), ιδιωτικών και βακουφικών¹⁶⁶.

Οι γαίες διέπονταν από το τιμαριωτικό σύστημα και με τον χωρισμό των γαιών σε τιμάρια, καλλιεργούνταν από αγρότες, αλλά στην νομή της επικαρπίας ποσοστό λάμβανε πέρα από τον καλλιεργητή, τόσο ο σπαχής, όσο και το κράτος, το οποίο εισέπραττε φόρους ανάλογα με την ποιότητα και έκταση των καλλιεργούμενων εκτάσεων, όσο και με το αν ένας υπήκοος της αυτοκρατορίας ήταν μουσουλμάνος ή όχι. Επί της ουσίας το κράτος και οι στρατιωτικοί ως κατακτητές λειτουργούσαν ως αποδέκτες «ενοικίου» καλλιέργειας, με το κράτος να διαθέτει κατά κανόνα την ψιλή κυριότητα / ρικάπ¹⁶⁷.

Στο οθωμανικό φορολογικό σύστημα χαρακτηριστικοί ήταν οι τακτικοί φόροι τους οποίους έπρεπε να καταβάλουν σε είδος ή σε νομίσματα οι μη μουσουλμάνοι. Ο μεν κεφαλικός φόρος αφορούσε άρρενες ικανούς να εργασθούν και σχετιζόνταν με την θεώρηση της εξαγοράς δικαιώματος ενός «απίστου», ώστε να μπορεί να ζει σε οθωμανική περιοχή η οποία βέβαια ως ισλαμική θεωρούνταν «Οίκος του Ισλάμ». Αντίστοιχα ο έγγειος φόρος, γνωστότερος ως χαράτσι, εξέφραζε την θεώρηση πως η γή ανήκει στον Allah και κατ' επέκταση στον σουλτάνο¹⁶⁸.

Σημαντική θέση στην οθωμανική οικονομία επέχει ο φόρος υποτέλειας, τον οποίο κατέβαλαν κράτη προς τους Οθωμανούς ώστε να διατηρούν την υπόστασή τους σε καθεστώς αυτονομίας και συνεπώς όχι ανεξαρτησίας. Στον Δούκα περιγράφεται σε πολλά σημεία το καθεστώς φόρου υποτέλειας. Πολλές περιοχές τις οποίες είτε κατέκτησαν τα οθωμανικά στρατεύματα αλλά αποχώρησαν από αυτές υπό όρους, είτε δεν τις κατέκτησαν καν αλλά οι Οθωμανοί τις θεωρούσαν ήδη κτήμα τους, εν μέρει γιατί οι πληθυσμοί τους δεν ήταν μουσουλμάνοι, υποχρεώνονταν σε καταβολές υπέρογκων φόρων ώστε να συνεχίσουν να ζουν αυτόνομα. Οι κτηνοτρόφοι, επίσης,

¹⁶⁶Μεταλληνός, ο.π., 166.

¹⁶⁷Inalcik και Quateart, 2008, τόμος Α': 115.

¹⁶⁸Μεταλληνός, 2001: 167; Γιαννουλάτος, 2006: 295.

είτε ζούσαν μόνιμα σε ένα μέρος, είτε ήταν νομάδες. Μαζί με τους αγρότες παρείχαν τις πρώτες ύλες. Έτσι μέσα από αυτό το δίκτυο μπορούσαν να κατασκευαστούν νήματα και υφαντά. Τα προϊόντα τα οποία περίσσευαν τα διοχέτευαν στο εξωτερικό, ώστε κι οι ίδιοι, μέσω ανταλλακτικής οικονομίας, να μπορέσουν ν' αποκτήσουν βιομηχανικά αγαθά, κι ό,τι άλλο ενδεχομένως, χρειάζονταν. Παρότι οι μουσουλμάνοι απέφευγαν να ασκήσουν το εμπορικό επάγγελμα, σημαντικά ήταν τα έσοδα από εισφορές των εμπορευομένων και την χρήση οθωμανικών λιμένων από τα διεθνή εμπορικά δίκτυα της εποχής και ιδίως το εμπόριο από και προς την Ασία, ιδίως την Ινδία. Όμως κατά τον 16ο αιώνα οι γεωγραφικές ανακαλύψεις στην Αμερική, οι επαφές των λαών μεταξύ τους, η χρήση νέων εμπορικών δρόμων, και η λήξη των κατακτήσεων, έφεραν την παρακμή της Αυτοκρατορίας των Οθωμανών. Τα κρατικά της έσοδα, προερχόμενα από τους φόρους, μειώθηκαν αισθητά, με ταυτόχρονη και αναμενόμενη υποτίμηση του νομίσματος. Πριν από αυτή, όμως, την εξέλιξη, οι δυτικές χώρες έκαναν συμφωνίες, με τους Οθωμανούς Σουλτάνους, διομολογήσεις¹⁶⁹. Πολλά νέα εμπορικά δίκτυα χρησιμοποίησαν το ατλαντικό εμπόριο και παρέκαμψαν τους οθωμανικούς λιμένες. Τα δίκτυα αυτά μετέφεραν πολύτιμα μέταλλα σε σημαντικές ποσότητες από Αμερική, επιτείνοντας ακόμα περισσότερο την υποτίμηση του οθωμανικού νομίσματος. Επιπλέον το τιμαριωτικό σύστημα βρισκόταν σε παρακμή πλήττοντας τον στρατό, την εσωτερική ασφάλεια και σταθερότητα και την κρατική οικονομία. Τέλος η συντριβή του οθωμανικού στόλου στην ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571, ανέκοψε οριστικά την προς δυσμάς επέκταση των Οθωμανών και απετέλεσε την αφετηρία για την εμπορική κυριαρχία των Άγγλων και Ολλανδών στην Μεσόγειο και όχι μόνο, από τα τέλη του 16ου αιώνα¹⁷⁰.

Διοίκηση, Κοινωνική ζωή και Στράτευμα:

Ο Δούκας μαρτυρεί πως απαραίτητη προϋπόθεση για να γίνει κάποιος σουλτάνος ήταν να κατάγεται από την γενιά του Οτομάν. Αμέσως μετά τον σουλτάνο, το μεγαλύτερο οθωμανικό αξίωμα ήταν αυτό του βεζύρη (ή πασά), τον οποίο

¹⁶⁹Μπουναρτζής, 2018.

¹⁷⁰Κιτσίκης, 2003: 203.

ελληνοπρεπώς οι Βυζαντινοί αποκαλούσαν κατ' αντιστοιχία πατρίκιο και μεσάζοντα¹⁷¹.

Κατά τους τελευταίους αιώνες της Οθωμανικής Περιόδου συχνά οι ιστορικοί έως σήμερα χρησιμοποιούν τον όρο «Πύλη» για να αναφερθούν στο Οθωμανικό Κράτος και ειδικότερα στο διευθυντήριό του. Στον Δούκα έχουμε μια πρωιμότερη σχετική αναφορά, όπου άτομα τα οποία πλαισίωναν τον Σουλτάνο, παρότι αυτός είχε τότε τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο, αποκαλούνταν «Πόρτα»¹⁷². Σε άλλο σημείο του κειμένου του ο Δούκας κατονομάζει τους δύο βεζίρηδες και ως «μεσάζοντες». Αυτούς οποίους διακρίνει από τους σατράπες, τους πιθανότατα μουσουλμάνους ηγεμόνες των οθωμανικών περιφερειών. Επί Μεχεμέτ του Β' βεζίρηδες ήταν ο ευνούχος Σιαχίν και ο Ιμπραήμ, ενώ μαρτυρούνται στο ίδιο σημείο και δύο βεζίρηδες του πατέρα του Μουράτ, οι πασάδες Χαλίλ και Ισάκ. Ο πρώτος διατηρήθηκε ως βεζίρης, ενώ είναι άγνωστη η συνέχεια της πορείας του Ισάκ, πέρα από το ότι επιμελήθηκε την κηδεία του Μουράτ και ότι έκανε σημαντικές φιλανθρωπίες¹⁷³.

Εστιάζοντας στην κοινωνική ζωή των Οθωμανών, δεν θα μπορούσαμε να μην παρατηρήσουμε πως και σε αυτό το πεδίο, καθοριστικό και θεμελιακό ρόλο διαδραμάτιζε η (σουνιτική) ισλαμική παράδοση. Ωστόσο την οθωμανική κοινωνία χαρακτήριζε η πολυσχιδία. Κυρίως, αυτό εδράσθηκε στο ότι την αποτελούσαν τόσο υπήκοοι οι οποίοι ήταν Τούρκοι ή ασπάσθηκαν το Ισλάμ, όσο και μη μουσουλμάνοι. Φυσικά δεν υπήρχε εθνική ομοιογένεια. Εξαιτίας αυτής της διαφορετικής πολιτισμικής πραγματικότητας και ιδιαιτερότητας, δεν ήταν εύκολο οι Οθωμανοί να συμπλέουν και να έχουν, αντίστοιχα, κοινή στοχοθεσία. Όμως η οθωμανική κοινωνία δομήθηκε πέρα από το Ισλάμ και σε μία στρατιωτική, κυρίως, βάση και οργάνωση. Αυτό της έδωσε το προβάδισμα της σταθερότητας, έναντι άλλων δυνάμεων της εποχής. Οι Γαζήδες και οι Σπάχηδες αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος της ισχύος αυτής. Οι Οθωμανοί, είτε ως Τούρκοι, είτε ως Σελτζούκοι, απέκτησαν, συν τω χρόνω, μια σταθερότερη πληθυσμιακή βάση, η οποία έφθασε, στο απόγειο της με τον μαζικό εξισλαμισμό αυτόχθονων χριστιανικών πληθυσμών. Αναλογιζόμενοι, πάραυτα, την προσάρτηση των νέων εδαφών, αλλά και την ενσωμάτωση των διαφορετικών εθνοτήτων, η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρέθηκε μπροστά σε μια νέα

¹⁷¹ «τὸν πρῶτον τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ, ὃν καὶ βεζίρη καὶ πασίαν κατὰ τὴν αὐτῶν καλοῦσι φωνήν, ὄνοϊ Ῥωμαῖοι πατρίκιον καὶ μεσάζοντα λέγουσι», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XXII, 10.

¹⁷² Στο ίδιο, XXIII, 8.

¹⁷³ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XXXIII, 4.

πραγματικότητα με πολλές προκλήσεις, την οποία, πάντως, αντιμετώπισε και αξιοποίησε δυναμικά προς όφελος της. Για τούτο τον λόγο, ο επικεφαλής κάθε ομάδας των Γαζήδων έπρεπε, οπωσδήποτε να βρει τρόπο, ώστε να επανδρώνεται διαρκώς ο οθωμανικός στρατός. Είδαμε στην διήγηση του Δούκα πόσοι σουλτάνοι με την ανάρρηση στο αξίωμά τους διέταξαν την εκτέλεση του αδελφού τους. Η σουλτανική ανασφάλεια απαιτούσε την διασφάλιση της πίστης προς τον σουλτάνο και η επάνδρωση του στρατού, γινόταν με τρόπο ώστε να διασφαλίζεται κατά προτεραιότητα ο σουλτάνος από πραξικοπήματα. Το παιδομάζωμα ήρθε να δώσει μία λύση. Ο θεσμός αυτός της βίαιης απαγωγή παιδιών, αφορούσε υπόδουλες μη μουσουλμανικές οικογένειες της επαρχίας, ώστε να μην υπάρχουν εσωτερικές πιέσεις¹⁷⁴.

Ο θεσμός του παιδομαζώματος φαίνεται πως καθιερώθηκε κατά το δεύτερο ήμισυ του 14^{ου} αιώνα, επί Μουράτ του Α΄ και ειδικότερα μετά την κατάκτηση της Αδριανούπολης το 1361 μ.Χ., ενώ η παλαιότερη αναφερόμενη σχετική μαρτυρία είναι χριστιανική και χρονολογείται το 1395 μ.Χ. Την άποψη αυτή υποστηρίζει ο έγκριτος ιστορικός της οθωμανικής ιστορίας Η. Inalcik, ο οποίος βασίζει την θέση αυτή και στο γεγονός πως κατά την πολιορκία αυτή χρησιμοποιήθηκαν ως στρατιώτες αιχμαλώτους. Ο ίδιος αξιολογεί τον βάρβαρο αυτό θεσμό ως ένα από τα σημαντικά πλεονεκτήματα των Οθωμανών κατά τον επεκτατική τους προσπάθεια, δεδομένου πως από το παιδομάζωμα προήλθε ένας πολύ αξιόλογο μόνιμο στρατιωτικό σώμα. Ήταν αναμενόμενο βέβαια, πως όσο η Αυτοκρατορία αυξανόταν, και επεξέτεινε τη δράση της, τόσο αυξημένη, θα ήταν και η ανάγκη, για ενίσχυση των δυνάμεών της και το παιδομάζωμα συνέβαλε ως προς αυτό¹⁷⁵.

Ένα τέτοιο παιδί, λάμβανε ειδική αγωγή. Μεγάλωνε χωρίς την επίδραση της οικογένειάς του, εξισλαμίζονταν φυσικά και μάθαινε από μικρός να έχει ως καθήκον και προτεραιότητα του την υπεράσπιση του σουλτάνου και κατά δεύτερο λόγο των ισλαμικών αξιών. Διαμόρφωνε πιστούς υπηκόους, με προοπτική να στελεχώσουν ειδικά σώματα και υπηρεσίες στρατιωτικές, διοικητικές, αλλά και ανακτορικές, διασφαλίζοντας εκεί την σουλτανική αφοσίωση. Η τακτική αυτή ήταν συνδεδεμένη αναπόσπαστα, με τον θεσμό της δουλείας προς την Πύλη και αυτός με τη σειρά του προς τον ιερό νόμο, ο οποίος όριζε πως το ένα πέμπτο της πολεμικής λείας,

¹⁷⁴Βλαχόπουλος, 2019.

¹⁷⁵ Αθανασόπουλος, 2021β: 335.

συμπεριλαμβανομένων και των αιχμαλώτων, περιερχόταν στη δικαιοδοσία του σουλτάνου μέσω του μιάμη. Στην περιοχή, όπου επρόκειτο να γίνει παιδομάζωμα, στέλνονταν ένας αξιωματικός των γενιτσάρων, ένας γραφέας και μερικοί συνοδοί γενίτσαροι. Ο *dervirsneagasidi*άλεγε τους πιο ρωμαλέους, ευφυείς και ευπαρουσίαστους νέους, οι οποίοι θα μπορούσαν να υπηρετήσουν κατά τη βούληση και τις επιταγές των. Παράλληλα, όπως, όριζε ο νόμος, οι νέοι αυτοί θα έπρεπε να είναι παιδιά ιερέων και ευγενών. Όσοι από τους ραγιάδες είχαν περισσότερα από ένα παιδιά, έπαιρναν μόνο το ένα, ενώ όσοι ήταν μοναχοπαίδια εξαιρούνταν, ώστε να υπηρετούν τους γονείς τους. Στους εξαιρούμενους εντάσσονταν και οι ορφανοί, σπανοί, κοντοί, πολύ ψηλοί, όπως και οι παντρεμένοι. Με τούτο τον τρόπο, εξασφάλιζαν και την ομοιογένεια, απαραίτητη για το ακριβές και ολοκληρωμένο αποτέλεσμα επίδοσης, υπακοής και πειθαρχίας. Η επεκτατική πολιτική, αλλά και η διατήρηση κύρους και αίγλης, αλλά κυρίως κυριαρχίας, απαιτούσαν ενιαία πολιτική, συχνά χωρίς υπερβολή μαζοποιητική, αλλά και αφομοιωτική. Όσοι, μάλιστα, είχαν μεγάλη προσαρμοστικότητα, μπορούσαν, μετά την παρέλευση δύο ή και περισσότερων ετών, να μεταφερθούν στην Κωνσταντινούπολη, όπου οι συνθήκες ήταν σαφώς, καλύτερες. Εκτός από τα παιδιά τα οποία στρατολογούνταν σε ηλικία 14-18 και 15-20 ετών, υπήρχε και μάζωξη παιδιών, κυρίως 6 έως 10 ετών, με σκοπό να πλαισιώσουν τα σουλτανικά σεράγια, *ιτζ ογλάν*. Συνάμα ο *καριάγα*, ο οποίος ήταν αρχηγός των άσπρων ευνούχων, φερόταν σε αυτά τα παιδιά, με μεγάλη αυστηρότητα, καθώς είχε αναλάβει τους επίλεκτους, και εκείνους οι οποίοι προορίζονταν να στελεχώσουν θέσεις στα παλάτια του Σουλτάνου, όπου οι απαιτήσεις ήταν υψηλότερες. Ως εκ τούτου, διδάσκονταν να μένουν σιωπηλοί και ταπεινοί, με κατεβασμένο το κεφάλι και τα χέρια σταυρωμένα. Ταυτόχρονα έπρεπε να διαβάζουν και να γράφουν, γενικά, αλλά και να γνωρίζουν τα πρώτα στοιχεία του μουσουλμανικού νόμου. Οι σωματικές ασκήσεις, ο χειρισμός του τόξου, της λόγχης, όπως και άλλων οπλικών συστημάτων, αλλά και η ιππασία, ήταν σε μόνιμη βάση η καθημερινότητά τους. Η τελειοποίηση της τουρκικής και η διδασκαλία της αραβικής και περσικής ήταν το επόμενο στάδιο. Μετά από δεκατέσσερα έτη, οι *σαράντα* από τους πιο δυνατούς, έμπαιναν στον *χάζ οντά* (ανακτορικός θάλαμος), και αποκτούν τις πρώτες τους ελευθερίες¹⁷⁶. Ωστόσο οι γενίτσαροι από τον 16^ο αυξήθηκαν ιδιαίτερα, δυσανάλογα σε σχέση με τους *σπαχήδες*, όντας έμμισθοι σε σχέση με αυτούς. Από

¹⁷⁶ Μεταλληνός, 2001: 200; Αθανασόπουλος, 2021β: 335.

επίλεκτο σώμα, έγιναν «μαζικό», φτάνοντας τον 17^ο αιώνα τους 200.000 και σταδιακά λειτουργώντας υπονομευτικά ως προς τον σουλτάνο¹⁷⁷.

Το σώμα των Γενιτσάρων («Γενίτζεροι» κατά Δούκα) είχε συσταθεί προ του Παγιαζήτ, ωστόσο η πρώτη αναφορά στην «Βυζαντινοτουρκική Ιστορία» ανιχνεύεται κατά την συμμετοχή τους στην προαναφερόμενη Μάχη του 1402 μεταξύ Βαγιαζήτ και Ταμερλάνου, στην οποία κατατροπώθηκαν οι οθωμανικές δυνάμεις¹⁷⁸. Ο Δούκας σημειώνει πως το σώμα αυτό συγκροτούνταν από εύρωστους αιχμαλώτους χριστιανούς και ποτέ Τούρκους, τους οποίους αναγορεύουν σε θετούς υιούς του σουλτάνου. Αυτή η τυπική αναγόρευση προφανώς υποδήλωνε την κύρια αποστολή τους που ήταν η προάσπιση του σουλτάνου, πέρα από την συμμετοχή τους στις διάφορες πολεμικές συρράξεις. Αυτό μπορεί να κατανοηθεί εύκολα, καθώς οι Οθωμανοί ηγέτες χρησιμοποιούσαν ανόσιους τρόπους ακόμα και κατά των αδελφών τους και προφανώς ανησυχούσαν και για την δική τους άθεσμη ανατροπή. Η κατάταξη στο σώμα αυτό προϋπέθετε εξισλαμισμό και περιτομή των κατατασσομένων στο σώμα, αλλά και πολλές απολαβές. Έφεραν επί της κεφαλής ως κάλυμμα την καλουμένη «ζαρκολά». Εναλλακτικά ο Δούκας τους καλεί και «αζάπηδες»¹⁷⁹.

Ο Δούκας στηλιτεύει ιδιαίτερα τα μουσουλμανικά ήθη και ιδιαίτερα αυτά των μουσουλμάνων ηγετών. Με αφορμή τον γάμο του Ορχάν με την Θεοδώρα Καντακουζηνού, στηλιτεύει την κοινωνική ηθική τους λέγοντας πως το μουσουλμανικό έθνος γενικότερα είναι ακράτητο, αλαζονικό, ακόλαστο και ακόρεστο καθώς δεν ικανοποιείται από τις ασωτίες στις οποίες προβαίνει. Είναι σε τέτοιο βαθμό ανήθικο, ώστε έρχεται με στιδήποτε σε σεξουαλική συνάφεια, κατά και παρα φύση, με κορίτσια και αγόρια, ακόμα και με ζώα¹⁸⁰.

Με την οθωμανική κατάκτηση, δημιουργήθηκε σταδιακά ένα τμήμα του πληθυσμού μικτού χαρακτήρα, καθώς το αποτελούσαν οι καλούμενοι άνθρωποι μικτής εθνικότητας, Ελλήνων και Τούρκων. Αυτοί προέκυψαν από μικτούς γάμους,

¹⁷⁷ Κιτσίκης, 2003: 205-206.

¹⁷⁸ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XVI, 7. Βλ. και Καραλής, 1997: 171, υπ. 69.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, XXXIII, 9 και XXXVIII, 7. Βλ. και Καραλής, 1997: 513, υπ. 155.

¹⁸⁰ «καὶ γὰρ ἀκράτητον τὸ ἔθνος αὐτὸ καὶ οἰστρομανὲς ὡς οὐδὲ ἐν τῶν πάντων γενῶν, ἀκόλαστον ὑπὲρ πάσας φυλάς καὶ ἀκόρεστον ἀσωτίαις, τοσοῦτον γὰρ πυροῦται, ὅτι καὶ κατὰ φύσιν καὶ παρὰ φύσιν, ἐν θηλείαις, ἐν ἄρρεσιν, ἐνὲν ἀλόγοις ζῴοις ἀδεῶς καὶ ἀκρατῶς μιγνύμενον», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, IX, 1.

εξισλαμισμούς και γενικά την μακρόχρονη συμβίωση Βυζαντινών και Τούρκων. Χαρακτηριστικό αυτών υπήρξαν εξισλαμισμένοι οι οποίοι μιλούσαν ελληνικά, φαινόμενο το οποίο μνημονεύει η Άννα Κομνηνή κατά τον 12^ο αιώνα. Αυτό ασφαλώς υπήρξε ένα φαινόμενο των πρώτων γενεών μετά τις οθωμανικές κατακτήσεις. Ωστόσο εξισλαμισμένοι πληθυσμοί των Οθωμανικών εδαφών που κυρίως μιλούσαν την ελληνική δεν έπαψαν να υπάρχουν, ενώ υπήρξε και το αντίστροφο φαινόμενο, δηλαδή ορθόδοξοι οθωμανικοί πληθυσμοί, οι οποίοι κράτησαν την πίστη τους αλλά έπαψαν να ομιλούν την ελληνική, όπως οι τουρκόφωνοι Καραμαλήδες¹⁸¹.

Σε δικαστικό επίπεδο, είδαμε ήδη πως οι Οθωμανοί απαιτούσαν να υπάρχει στην Κωνσταντινούπολη μουσουλμάνος ιεροδικαστής, καθώς δεν αποδέχονταν ένας κατ' αυτούς πιστός να δικάζεται από απίστευτους. Μία πρακτική που είχαν και οι Οθωμανοί ήταν η τέλεση όρκων μεταξύ τους ή και για συμφωνίες με τους χριστιανούς¹⁸².

4.2. Οι Δυτικοί λαοί

Η Δύση, που μας απασχολεί εδώ, εμπερικλείει, όχι μόνο τη γεωγραφική, αλλά και την πολιτιστική διάσταση. Διακρίνεται, από το Βυζάντιο και την Ανατολή, με μια γραμμή, που διασχίζει την Αδριατική και καταλήγει στη Λιβύη. Η ιδιομορφία αυτής της περιοχής, αλλά και της εν γένει απόπειρας προσέγγισής της, έγκειται και σε μια ακόμη ιδιαίτερη συνιστώσα, αυτής της προέλευσης του Βυζαντινού κράτους. Αυτό προήλθε από τη διαίρεση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, το 395 μ.Χ., σε Δυτικό Ρωμαϊκό Κράτος με πρωτεύουσα τη Ρώμη, και σε Ανατολικό, με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη. Συνάμα, η θέση του Ρωμαϊκού κράτους ευνοούσε την όποια πρόοδο και ανάπτυξη, με το εύκρατο και μεσόθυρο κλίμα, τους ήπιους χειμώνες και τα ξηρά καλοκαίρια. Κι ενώ οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές, προς διατήρηση ισορροπίας και ειρηνικού κλίματος, η αστάθεια στην επικράτειά του ήταν, μάλλον, συνηθέστερο φαινόμενο, όπως προκύπτει λόγω των γεωπολιτικών και όχι μόνο χαρακτηριστικών της¹⁸³.

Έτσι, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δέχθηκε πληθώρα επιθέσεων, κυρίως από γείτονες πληθυσμούς της ηπειρωτικής Ευρώπης. Σε αυτούς, προστέθηκαν, και γερμανικοί

¹⁸¹ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, ΙΧ, 3. Βλ. και Καραλής, 1997: 117, υπ. 52.

¹⁸² Αθανασόπουλος 2021β: 42.

¹⁸³ Κωτούλας, 2014.

λαοί, όπως οι Ούννοι. Μετά, μάλιστα, το 395, με τη διαίρεση της Αυτοκρατορίας, σε Ανατολική και Δυτική, η διαφοροποίηση υπήρξε εμφανής και η κατάρρευση ραγδαία, οδηγώντας στην κατάλυση του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους το 476. Πολλοί θεωρούν πως η πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας επήλθε τυπικά τότε, αφού το Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος με τις έντονες ελληνιστικές επιρροές, το ελληνόφωνο στοιχείο και την ορθόδοξη θεολογία η οποία το χαρακτήρισε, ήταν κάτι το ουσιαστικά διαφορετικό και ως ονομάζονταν «βασίλειο Ρωμαίων»¹⁸⁴. Το μεταναστευτικό, ρεύμα, που δημιουργήθηκε, έκανε το πολιτικό κλίμα ακόμη πιο δυσβάσταχτο. Το ίδιο συνέβη και στην οικονομία, καθώς ο στρατός έπρεπε να συντηρείται επαγγελματικά ώστε ν' αντιμετωπίζει τους πολλαπλούς κινδύνους με αποτελεσματικότητα. Τα δυτικά σύνορα ήταν ευπρόσβλητα, με απότοκο την αποδυνάμωση, και σταδιακή δυτική παρακμή. Οι δυτικές περιοχές δέχθηκαν πολλές επιδρομές από τον 4^ο έως τον 6^ο αιώνα, από Ούννους, Βανδάλους, Γότθους, Λογγοβάρδους κ.ά., ενώ ελάχιστα χρόνια μετά τον θάνατο του Μωάμεθ το 632, Πέρσες και Άραβες επέδραμαν εκεί κατά καιρούς, με πολύ αρνητικά αποτελέσματα¹⁸⁵. Επίσης οι δυτικές περιοχές εξαιτίας της συμπαγέστερης πολιτισμικής λατινικής φυσιογνωμίας τους παρά τα διαφορετικά έθνη τους, κατόρθωσαν να γίνουν μέσο διάδοσης θρησκευτικών συστημάτων, ιδίως του χριστιανισμού. Επιπλέον όταν άρχισε να συρρικνώνεται η ισχύς του κρατικού μηχανισμού, τότε, άρχισαν να αυξάνουν οι επιμέρους χριστιανικές κοινότητες, ως αντίβαρο διατήρησης συνοχής. Η αυτοκρατορία της Ρώμης είχε δύο βασικές εθνοτικές ομάδες, οι οποίες διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο στην πορεία, τη λατινική και την ελληνική, με την πρώτη να κυριαρχεί και την γλώσσα της δεύτερης να υποχωρεί δραματικά μετά τον 3^ο αιώνα¹⁸⁶.

Οι Δυτικοί το 1344 πέτυχαν έμμεσα ένα πολύ σημαντικό πλήγμα εναντίον του Κατακουζηνού. Ενώ ο τελευταίος είχε συνάψει στρατηγική και πολλά υποσχόμενη συμμαχία με τον εμίρη του Αϊδινίου, οι συνασπισμένες παπικές, ενετικές, λατινο-κυπριακές και ιπποτικές της Ρόδου δυνάμεις, κατέλαβαν την Σμύρνη, πλήττοντας το εμιράτο ανεπανόρθωτα¹⁸⁷.

Ο Δούκας σημειώνει για την Γένοβα πως διοικούνταν σύμφωνα με το δημοκρατικό πολίτευμα. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, να μην υπάρχουν μακροχρόνιες διοικήσεις στις

¹⁸⁴Beck, 2009: 17.

¹⁸⁵Καραγιαννόπουλος, 2001: 53; Mango, 2013:16-17 και 32-33;

¹⁸⁶Κωτούλας, 2014; Mango, 2013: 33.

¹⁸⁷ Douglas, 2019: 42.

διάφορες ανά τον κόσμο κτήσεις τους, αλλά να αποστέλλονται διοικητές σε αυτές με ετήσια ή λίγο μεγαλύτερη θητεία. Το αξίωμα του γενουάτη διοικητή καλείται «ποδεστάς» και κάθε ποδεστάς παραχωρεί σύντομα και κατά τακτά διαστήματα το αξίωμά του στον επόμενο. Από τις γενουατικές κτήσεις της αναφέρονται η Χίος, η Φώκαια, η συνοικία του Γαλατά στην Κωνσταντινούπολη, η Αμισός, ή Άμαστρις και η Κάφα¹⁸⁸.

Οι Γενουάτες βρέθηκαν στην μεγαλύτερη ακμή κατά τον 14^ο αιώνα και η κατάκτηση της Χίου κατά το 1346 υπήρξε μία πολύ σημαντική επιτυχία για αυτούς¹⁸⁹. Μια σημαντική μορφή των Γενουατών απετέλεσε ο Φραγκίσκος Γατελούζος και ο Δούκας μαρτυρεί πως (περί το 1354;) απεστάλη από την Γένοβα προς την Κωνσταντινούπολη, σε εποχές όπου οι Γενουάτες άρχισαν να ανησυχούν για το μέλλον της Πόλης και κατά συνέπεια για το δικό τους μέλλον, δεδομένου ότι διατηρούσαν σε πολλά σημεία της πάλαι ποτέ Βυζαντινής Αυτοκρατορίας παροικίες στις οποίες ανέπτυσσαν έντονη εμπορική δραστηριότητα και ιδιαίτερα προσοδοφόρα. Εξαρχής ο Ιωάννης Παλαιολόγος του πρότεινε συμμαχία εναντίον του Καντακουζηνού, αλλά και την αδελφή του Μαρία ως σύζυγο. Με ένα τέχνασμα, ο Γατελούζος κατόρθωσε να ανατρέψει τον Καντακουζηνό, υπέρ του Ιωάννη Παλαιολόγου. ο οποίος ζήτησε την άδεια να αποχωρήσει για να μονάσει στον Άγιον Όρος, όπως και έγινε, αφού εκεί εκάρη ως Βατοπαιδινός μοναχός Ιωάσαφ. Ο γάμος του Φρ. Γατελούζο με την αδερφή του αυτοκράτορα έγινε τελικά το 1355, για τον οποίον και έλαβε ως προίκα την νήσο Λέσβο¹⁹⁰. Οι Γενουάτες είχαν επιτύχει και αυτοί σημαντικά προνόμια στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία, παρότι όχι τόσο σημαντικά όσο αυτά των Βενετών. Ίδρυσαν λοιπόν ειδική συνοικία στην Κωνσταντινούπολη στην περιοχή του Γαλατά την οποία και οχύρωσαν. Εξ ου και ο Δούκας αναφέρει τους Γενουάτες την Κωνσταντινούπολης ως Γενουάτες του Γαλατά¹⁹¹.

Οι διπλωματικοί γάμοι υπήρξαν μια παλαιά βυζαντινή πρακτική. Ωστόσο ιδιαίτερα μετά την απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης κατά το έτος 1261, τέτοιοι γάμοι μεταξύ Βυζαντινών και Δυτικών συμφωνούνταν συχνά. Από τις περιπτώσεις τις οποίες αναφέρει ο Δούκας μνημονεύουμε εδώ τον γάμο του βασιλέα Ιωάννη με την

¹⁸⁸ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXV, 7-8.

¹⁸⁹ Στο ίδιο, II, 5.

¹⁹⁰ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XI, 2-4 και XII, 5. Βλ. και Καραλής, 1997: 129, υπ. 55 και 135, υπ. 57.

¹⁹¹ Στο ίδιο, XII, 2.

Σοφία την Μομφερατική το 1421, παρότι δεν κράτησε για πολλά χρόνια με αποτέλεσμα να χωρίσουν και η Σοφία να επιστρέψει τον Αύγουστο του 1426 στην Ιταλία¹⁹².

Ο Δούκας μαρτυρεί την συμμετοχή στρατευμάτων από πολλά δυτικά έθνη κατά την Σταυροφορία της Νικοπόλεως το 1396. Συγκεκριμένα πέρα από τους Ούγγρους μαρτυρούνται δυνάμεις από την Φλάνδρα με επικεφαλής τον βασιλιά της, πολλοί Εγγλέζοι, Γάλλοι και Ιταλοί και μεταξύ αυτών πολλοί ευγενείς¹⁹³.

Φυσικά η παρουσία των Δυτικών στα βυζαντινά εδάφη προϋπέθετε και την οικοδόμηση σημαντικών δομών προς ενίσχυση των σχετικών κτήσεων. Ωστόσο οι Δυτικοί εκτός από το να ανοικοδομούν μνημειακά κτίσματα για λογαριασμό τους, αναλάμβαναν λόγω της σημαντικής τεχνογνωσίας τους και την ανοικοδόμηση σημαντικών οχυρωματικών έργων προς τρίτους, όπως οι Οθωμανοί. Μία τέτοια περίπτωση ήταν ο αρχιτέκτονας ο Γενουάτης Σαλγρούζο ντε Νέγκρο, ο οποίος κατασκεύασε οχυρωματικό πύργο για λογαριασμό του Μουσουλμάν¹⁹⁴.

Θρησκεία

Η Δύση πριν τον εκχριστιανισμό της αποτελούσε θρησκευτικά ένα μωσαϊκό από εθνικές θρησκείες, με κυριότερες την λατινική και αρχαιοελληνική, οι οποίες επηρέαζαν τα κατά τόπους εθνικά πάνθεα και παραδόσεις. Πέραν αυτών υπήρχαν σε διάφορες πόλεις ιουδαϊκές κοινότητες. Ο χριστιανισμός άρχισε να διαδίδεται κυρίως από τον απ. Παύλο, ο οποίος σε κάποιες περιόδους του επισκέφθηκε την Δύση ελεύθερος, αλλά και οδηγήθηκε δέσμιος στην Ρώμη. Κατά την χριστιανική παράδοση οι απ. Παύλος και Πέτρος μαρτύρησαν στην Ρώμη επί Νέρωνος. Η διάδοση του χριστιανισμού αρχικά βρήκε σημαντική αντίδραση από Ιουδαίους, οι οποίοι σε θρησκευτικό επίπεδο και κάτω από την ρωμαϊκή παραχώρηση του δικαιώματος της εθναρχίας προς τον Ιουδαίο αρχιερέα, μπορούσαν σε όλο το εύρος της αυτοκρατορίας να καταγγέλλουν κάποιον ως αιρετικό κατά την ιουδαϊκή θεολογία και να απαιτούν την προσαγωγή του πίσω στα Ιεροσόλυμα. Αυτό είχε γίνει και με τον απ. Παύλο, ο οποίος προσήχθη στα Ιεροσόλυμα και την τότε πολιτική πρωτεύουσα της Καισάρειας της του Φιλίππου. Γνωρίζουμε ανάλογα για εντάσεις μεταξύ χριστιανών και Ιουδαίων

¹⁹² Στο ίδιο, XX, 5-6. Βλ. και Καραλής, 1997: 225, υπ. 79.

¹⁹³ Στο ίδιο, XIII, 5.

¹⁹⁴ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XIX, 2.

στην Ρώμη επί Κλαυδίου. Στην πορεία ο χριστιανισμός συνέχισε να διαδίδεται, αλλά γνωρίζοντας κατά καιρούς πολλούς διωγμούς, από τον 1^ο αιώνα έως το 310 περίπου. Στα χρόνια του Μ. Κωνσταντίνου, υπήρχε ένα αξιόλογο ποσοστό χριστιανών στην Δύση, όμως οι εθνικοί αποτελούσαν μία δυσανάλογη πλειοψηφία. Αν υπολογίσουμε όμως την πλειοψηφία τους στην Ανατολή, προσέγγιζαν το 40% της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας¹⁹⁵.

Παρά την πολιτική παρακμή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στην Δύση, ειδικά η Ρώμη αναδείχθηκε μέσα από την αναβάθμιση της εκκλησιαστικής της θέσης, όντας το μοναδικό πατριαρχείο της Δύσης, εξέλιξη η οποία προέκυψε μέσα από τις αποφάσεις οικουμενικών συνόδων από το 325 έως το 451. Βέβαια μέσα από ανάλογες συνοδικές αποφάσεις, η Κωνσταντινούπολη εξελίχθηκε στο κορυφαίο πατριαρχείο της Ανατολής, εξέλιξη την οποία δρομολόγησε η πολιτική ιδιότητα της ως Νέα Ρώμη. Έτσι αναγνωρίζονταν στην Κωνσταντινούπολη ίσα πρεσβεία τιμής με την Ρώμη. Ωστόσο κατά την ίδια περίοδο και ενώ πλέον ο χριστιανισμός διαδίδονταν με ραγδαίους ρυθμούς, αυτό δεν σήμαινε και το ότι μεταδίδονταν η ορθοδοξία. Το γεγονός πως γοτθικά φύλα είχαν ασπασθεί τον χριστιανισμό από αρειανούς επισκόπους, συνέβαλε καθοριστικά στην για αρκετούς αιώνες διάδοση του αρειανισμού, καθώς γοτθικά φύλα κυριαρχούσαν σε πολλές περιοχές της Ευρώπης πραγματοποιώντας εκτεταμένες επιδρομές και λεηλασίες έως την εποχή του Ιουστινιανού (527-565). Σε κάποιες περιπτώσεις ο αρειανισμός επιβίωσε στην Δύση έως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα¹⁹⁶.

Σε κάθε περίπτωση η θρησκεία στην Δύση με την διάδοση του χριστιανισμού και την ανάπτυξη του συνοδικού συστήματος, χαρακτηρίστηκε από την ιδιαίτερη λατινική χριστιανική παράδοση και την έξαρση της τιμής του Πάπα και της Εκκλησίας της Ρώμης, γεγονός το οποίο επηρέασε με πολλούς τρόπους την Δύση. Τα στοιχεία αυτά, τα οποία διαδόθηκαν σε σημαντικό βαθμό μέσω των χριστιανικών ιεραποστολών ακόμα και στα πιο απομονωμένα μέρη όπως η Βρετανία, διαμόρφωσαν καθοριστικά τον θρησκευτικό-εκκλησιαστικό χαρακτήρα της Δύσης, παρά τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Έτσι ο χριστιανισμός της Δύσης διέπονταν από την λατινοσύνη (χαρακτηριστική εδώ είναι η προσέγγιση της λατινικής γλώσσας ως ιερής) και η παποσύνη. Το πρωτείο του Πάπα, υπαρκτό ως θέση ήδη επί Πάπα Καλλίστου (155-

¹⁹⁵ Φειδάς, 1994: 45-50, 114-133 και 319-336.

¹⁹⁶ Φειδάς, 1994: 367-370, 457, 541-542 και 656; Πορτελάνος, 2001: 62 και 68.

222) και η ανάλογη θεώρηση της Ρώμης δεν έπαυε να προτάσσεται, ακόμα και σε πολιτικό επίπεδο κατά τις σχέσεις των Δυτικών με τους Ανατολικούς, με αποκορύφωμα τον 9ο αιώνα¹⁹⁷. Συχνά δημιουργούνταν εντάσεις και ενίοτε οξύτερες κρίσεις, όπως η κατά το έτος 800 στέψη του Καρλομάγνου σε αυτοκράτορα των Ρωμαίων από τον πάπα Λέοντα τον Γ'. Να σημειωθεί πως ήδη από το 756 είχε ιδρυθεί το Παπικό Κράτος¹⁹⁸.

Πολιτικά γεγονότα και συγκεκριμένα αυτά τα οποία σημάδεψαν τις Σταυροφορίες, ήταν εκείνα τα οποία έδωσαν το έναυσμα για ακόμη μεγαλύτερη κρίση στη Δύση. Η διαμάχη Καθολικών και Ορθοδόξων έγινε ακόμη πιο έντονη, όταν ο πάπας Σέργιος ο Δ', πρόσθεσε στο Σύμβολο της Πίστεως το filioque στις αρχές του 11^{ου} αιώνα. Σχίσματα εκκλησιαστικά είχαν συμβεί διάφορα κατά τις σχέσεις της Δυτικής και Ανατολικής Εκκλησίας. Ωστόσο αυτό του 1054 υπήρξε οριστικό και διατηρείται έως σήμερα παρά τις κατά καιρούς προσεγγίσεις. Τότε μία τριμελής αντιπροσωπεία, υποτίθεται απεσταλμένη υπό του Πάπα Λεόντιου του Θ', προκάλεσε, πρώτα αρχικά επεισόδια στην Κωνσταντινούπολη, με υβριστικούς λόγους έξω από τον ναό της Αγίας Σοφίας. Όμως κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας, ο Καρδινάλιος Ουμπέρτος, άφησε, πάνω στην Αγία Τράπεζα έγγραφο, με οποία αναθεματίζονταν ο πατριάρχης Κωνσταντίνος Μιχαήλ Κηρουλάριος και οι ορθόδοξοι ως αιρετικοί¹⁹⁹.

Σε αυτό το σημείο έχει μεγάλη σημασία να επισημάνουμε τις βασικές δογματικές θέσεις των Καθολικών. Η πρώτη βασική είναι το δόγμα του filioque, κατά το οποίο οι καθολικοί υποστηρίζουν πως στην Αγία Τριάδα το Άγιο Πνεύμα εκπορεύεται και εκ του Υιού, εφόσον αυτός είναι ομοούσιος με τον Πατέρα. Αυτή η θέση βέβαια έρχεται σε αντίθεση με την Καινή Διαθήκη, όπου ο Χριστός ξεκάθαρα αποκαλύπτει πως το Άγιο Πνεύμα μόνο εκ του Πατρός εκπορεύεται και αυτό επικυρώθηκε κατά το Σύμβολο της Πίστεως κατά την Α' και Β' Οικουμενική Σύνοδο. Οι Καθολικοί επίσης υποστηρίζουν από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, πως ο Πάπας έχει το αλάθητο στις αποφάσεις του. Αυτό, βέβαια εκτός από αντίθετο με την Αγία Γραφή, θέτει τον Πάπα ως θεό, ίσο με τον Χριστό. Όμως κατά την βιβλική και ορθόδοξη παράδοση, μόνο ο Χριστός συνιστά την κεφαλή της Εκκλησίας. Μεταξύ των δύο Εκκλησιών παρατηρούνται και μικρότερες διαφοροποιήσεις. Οι Καθολικοί π.χ. επέβαλαν στους

¹⁹⁷ Πορτελάνος, 2001: 49 και 57-61.

¹⁹⁸ Στο ίδιο, 68.

¹⁹⁹ Πορτελάνος, 2001: 80-82.

κληρικούς την υποχρεωτική αγαμία. Όμως κατά την χριστιανική παράδοση ανέκαθεν ο κλήρος μπορούσε να είναι και έγγαμος ή άγαμος επιλέγοντας ελεύθερα. Μια άλλη διαφοροποίηση είναι η περί καθαρτηρίου πυρός διδασκαλία των Καθολικών, ατεκμηρίωτη στην εκκλησιαστική παράδοση. Σε αυτά προστίθεται και η αξιομισθία των Αγίων, την οποία ούτε η Αγία Γραφή, αλλά ούτε και η εκκλησιαστική παράδοση μαρτυρούν. Στα παραπάνω εδράζεται και η πρακτική της έκδοσης εγγράφων συγχώρεσης, τα γνωστά παπικά συγχωροχάρτια, μη αποδεκτά στους Ορθοδόξους. Η συγχώρεση και η μετάνοια είναι ατομική και προσωπική υπόθεση, ενώ συγχώρεση αμαρτιών μπορεί να δοθεί μέσα από τα μυστήρια της εξομολογήσεως και του ευχελαίου και την συμμετοχή στην Θεία Λειτουργία. Η κάθε ψυχή διαγράφει τη δική της διαδρομή και πορεία, αιτούμενη άφεση αμαρτιών. Στους Καθολικούς επίσης αναπτύχθηκε η διδασκαλία της μαριολατρίας, υποστηρίζοντας μάλιστα πως η Θεοτόκος ανελήφθη στους ουρανούς χωρίς να πεθάνει. Τέλος ως προς τις λειτουργικές διαφοροποιήσεις μπορούν να αναφερθούν η τέλεση του βαπτίσματος με ράντισμα και όχι βύθιση του βαπτιζόμενου και πολλά άλλα²⁰⁰.

Η πολύ σημαντική για τις σχέσεις Ορθοδόξων και Ρωμαιοκαθολικών και με δεδομένο πολιτικό διακύβευμα Σύνοδος της Φερράρας-Φλωρεντίας καταλαμβάνει ορισμένες σελίδες στο έργο του Δούκα. και διαφορές Ρωμαιοκαθολικών με Ορθοδόξους. Η Σύνοδος συγκλήθηκε ως Οικουμενική Σύνοδος την περίοδο 1438-1439 με σκοπό την Ένωση των Εκκλησιών κατά τον τρόπο που επιθυμούσαν οι Ρωμαιοκαθολικοί, προϋπόθεση απαραίτητη για να συνδράμουν οι Δυτικοί και κυρίως οι Ιταλοί υπέρ των Βυζαντινών με τις ευλογίες του Παπά της Ρώμης. Οι προετοιμασίες της ξεκίνησαν από το 1437, με την τότε άφιξη στην Βενετία του αυτοκράτορα Ιωάννη και του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως στην Ιταλία καθώς και των συνοδών τους. Στην πορεία μετέβησαν από την Βενετία προς την Φερράρα οδικώς. Η συμμετοχή των Ελλήνων στην Σύνοδο κυμάνθηκε από 650 έως 700 άτομα (επίσκοποι, ιερείς, μοναχοί κ.ά.). Επικεφαλής των Ορθοδόξων υπήρξε ο λόγιος Μάρκος, μητροπολίτης Εφέσου, δεδομένου ότι ο πατριάρχης ήταν φιλενωτικός, ενώ προεξάρχων των Δυτικών ήταν ο λόγιος επίσης καρδινάλιος Ιουλιανός. Σημαντική παρουσία στην Σύνοδο είχε ο ορθόδοξος τότε Βησσαρίων (αργότερα εγκαταστάθηκε στην Ιταλία και έγινε καθολικός καρδινάλιος), ενώ εκ μέρους της συγκλήτου παρευρέθηκαν οι Γεώργιος-Γεμιστός Πλήθων, Γεώργιος Σχολάριος και Ι. Αργυρόπουλος, όλοι σημαντικές

²⁰⁰Beck, 2009: 256-258; Πορτελάνος, 2001: 56-59, 79-82 και 90-91.

προσωπικότητες και πολυμαθείς. Η Σύνοδος έγινε αρχικά στην Φερράρα και αργότερα οι εργασίες τις μεταφέρθηκαν στην Φλωρεντία. Η Σύνοδος αποδέχθηκε την λατινική αίρεση του filioque, πλην του Μάρκου Εφέσου. Ωστόσο αφού δεν υπέγραψε ο Μάρκος, δεδομένου ότι υπήρξε μεγάλη προσωπικότητα των Ορθοδόξων και τον εκτιμούσαν σε μεγάλο βαθμό οι Ορθόδοξοι, η επιστροφή των Βυζαντινών στην πατρίδα, παρά την συνοδική συμφωνία, δεν κατόρθωσε τίποτα σημαντικό ουσιαστικά, πολύ περισσότερο που μετά το πέρας της Συνόδου πέθανε ο φιλενωτικός πατριάρχης Ιωσήφ ο Β΄ (1416-1439). Οι κάτοικοι των βυζαντινών πόλεων και ειδικά της Κωνσταντινούπολης επιφύλαξαν ιδιαίτερα αρνητική υποδοχή προς τους επισκόπους οι οποίοι ψήφισαν την ένωση, άλλοι εκ των οποίων επικαλέστηκαν φόβο, ενώ άλλοι χρηματίστηκαν²⁰¹.

Παρά την συμφωνία, η πλειοψηφία των Ορθοδόξων δεν αποδέχθηκε την ένωση των Εκκλησιών, είτε για λόγους αμιγώς θρησκευτικούς, είτε γιατί έτρεφε για τους Δυτικούς αρνητικά συναισθήματα. Είχαν βιώσει πολλά από το 1204 και μέσα σε αυτά και την οικονομική και ναυτική κυριαρχία Ιταλικών πόλεων στον βυζαντινό κόσμο και πρώτιστα της Βενετίας μέσα στην ίδια την Κωνσταντινούπολη. Έτσι πολλοί φιλενωτικοί επίσκοποι είχαν ήδη ασπαστεί τον Ρωμαιοκαθολικισμό και είχαν εγκατασταθεί στην Δύση, όπως οι Βησσαρίων και Ισίδωρος Κιέβου, που αμφότεροι είχαν γίνει καρδινάλιοι. Ο Ισίδωρος, πλέον ως καρδινάλιος Πολωνίας, κατέφθασε το 1452 στην Κωνσταντινούπολη, εγκαινιάζοντας έναν νέο γύρο συνομιλιών προς επίτευξη μίας ένωσης και στην πράξη, καθώς διαφαίνονταν πως ο Μεχεμέτ θα επιχειρήσει να κατακτήσει την Πόλη. Ο Δούκας υπήρξε φιλενωτικός και αποκαλούσε τους Ορθόδοξους «σχισματικούς», οι οποίοι είχαν ως κύριο εκπρόσωπο τον Γεώργιο Σχολάριο, ο οποίος έγινε ανθενωτικός στην πορεία, ενώ εκάρη μοναχός με το όνομα Γεννάδιος. Πολέμησε τόσο την εκκλησιαστική ένωση, όσο και την δυτική βοήθεια, ως πράξη ασέβειας που δεν είχαν ανάγκη οι Βυζαντινοί. Αργότερα έγινε ο πρώτος πατριάρχης μετά την Άλωση του 1453²⁰².

Κοινωνία

²⁰¹ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXI, 1-9. Βλ. και Καραλής, 1997: 411, υπ. 108-109, 413, υπ. 110, 415, υπ. 111, 417, υπ. 112-115 και 419, υπ. 116-117.

²⁰² «Την γὰρ Λατίνων οὔτε βοήθειαν, οὔτε τὴν ἔνωσιν χρῆζομεν», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXXVI, 4. Βλ. και Καραλής, 1997: 483, υπ. 141 και 142.

Σημαντικοί δείκτες αξιολόγησης στην δυτική κοινωνία και ιδιαίτερα στη Ρώμη, αποτελούσε η καταγωγή και η οικονομική κατάσταση. Στην ρωμαϊκή κοινωνία, η τάξη των συγκλητικών αποτελούσα βασικός κοινωνικό πυρήνα. Εάν μια οικογένεια ανήκε σε αυτήν, τότε για τουλάχιστον τρεις γενεές τα μέλη της ανήκαν στην τάξη των συγκλητικών. Για τούτο τον λόγο, εφηρμόζετο μία πάγια πολιτική προς ενίσχυση των οικονομικά ασθενέστερων συγκλητικών, ώστε να διατηρήσουν τη θέση τους. Το αν οι κάτοικοι της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ήταν ελεύθεροι ή δούλοι συνιστούσε και αυτό ένα επιπλέον κριτήριο. Σημειώνεται πως ότι οι κάτοικοι των ελληνικών πόλεων οι οποίοι δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, δεν μπορούσαν ν' αναλάβουν αξιώματα. Οι ατομικές ικανότητες και επιδόσεις, αποτελούσαν ένα επιπλέον κριτήριο για τις υπηρεσίες απέναντι στον αυτοκράτορα, οι οποίες επείχαν σημαντικό ρόλο για την κοινωνική θέση. Η προσωπική αξία και η μόρφωση ήταν ένα ακόμη βασικό κριτήριο, το οποίο σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες, έδινε το κριτήριο της κοινωνικής θέσης. Κραταιά υπήρξε κατά τον Μεσαίωνα η διάκριση της δυτικής και φεουδαρχικής κοινωνίας σε κληρικούς, ευγενείς και αγρότες. Έτσι διαμορφώνονταν ένα τριμερές ταξικό υπόβαθρο των δυτικών εθνών, τα οποία υπάγονταν σε ένα νοητό *Corpus Christianorum*, υπό την ευλογία της ηγεμονικής και επεκτατικής ποιμαντικής της Εκκλησίας της Ρώμης. Η ιδιοκτησία της γης συνιστούσε το πιο βασικό οικονομικό στοιχείο, ενώ η ένταξη στην αριστοκρατική τάξη προϋπέθετε μια σειρά από κριτήρια. Η κληρονομικότητα ήταν ο βασικός άξονας, ο οποίος διαμόρφωνε μία σειρά από παραμέτρους και συνιστώσες²⁰³.

Οι Δυτικοί είχαν δημιουργήσει αξιόλογες κοινότητες στις πόλεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, με βάση το εμπόριο, την σταδιακή ναυτική κυριαρχία τους και μετά από τις διάφορες εκστρατείες τους, με αποκορύφωμα την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1204. Φυσικά αυτό οδήγησε σε δημιουργία πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Παρότι Ορθόδοξοι και Καθολικοί δεν διατηρούσαν τις καλύτερες σχέσεις μεταξύ τους, αποφεύγοντας μάλιστα τους μικτούς γάμους, ωστόσο τέτοια φαινόμενα δεν αποφεύχθηκαν τελείως. Ο Δούκας μαρτυρεί τις κοινότητες των Γασμούλων, ένα μικτό γένος το οποίο δημιουργήθηκε από τους μικτούς γάμους μεταξύ Ελληνίδων και Δυτικών, κυρίως Ιταλών²⁰⁴.

²⁰³ LeGoff, 1993: 355-356. Βλ. και Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, χ.χ: 1.

²⁰⁴ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXIV, 1-2. Βλ. και Καραλής, 1997: 291, υπ. 91.

Ο στρατός:

Οι κατά τόπους δυτικοί στρατοί εξελίχθηκαν μέσα από τις στάχτες του ρωμαϊκού στρατού, ο οποίος για πολλούς αιώνες υπήρξε ο ισχυρότερος παγκοσμίως. Οι Ρωμαίοι στην στρατιωτική τους οργάνωση στηρίχθηκαν στους Έλληνες, οι οποίοι υπήρξαν η βασική έμπνευσή τους στον τομέα αυτό. Οι λεγεώνες και τα αποκεντρωμένα ανά την αυτοκρατορία οχυρά, υπήρξαν βασικά χαρακτηριστικά της οργάνωσης του ρωμαϊκού στρατού. Για την είσοδο στο στράτευμα ηλικιακή προϋπόθεση υπήρξε η συμπλήρωση του 17^{ου} έτους, ενώ κάθε εισερχόμενος στο στράτευμα, υπηρετούσε ως επαγγελματίας για 25 έτη. Κάθε λεγεώνα επανδρώνονταν με 4.000 έως 6.000 στρατιώτες, ενώ δούλοι δεν επιτρεπόταν να στρατολογηθούν. Κατά τον 2^ο αιώνα μ.Χ., η οικονομική ύφεση που ταλάνισε την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, επέφερε σημαντικές και αρνητικές συνέπειες και στον ρωμαϊκό στρατό. Λίγες νικηφόρες εκστρατείες υπήρξαν μεταχριστιανικά για τους Ρωμαίους και είναι άξιες λόγου, όπως αυτές του Τραϊανού, αλλά αυτές του εκ των τετραρχών Γαλερίου, λίγο πριν την αναγνώριση του χριστιανισμού. Ο Μάρκος Αυρήλιος πέθανε το 180 μ.Χ. κατά την αναχαίτιση μίας επιδρομής βαρβαρικών φύλων, τα οποία όλο και περισσότερο επιχειρούσαν να εισβάλουν στην νότια του Ίστρου – Δούναβη ρωμαϊκή επικράτεια. Οι εισβολές αυτές πολλαπλασιάστηκαν κατά τον 3^ο αιώνα και σε μεγάλο βαθμό αντιμετωπίστηκαν διπλωματικά, με την αναγνώριση βαρβαρικών φύλων ως ομόσπονδων με τους Ρωμαίους. Σε μία σχετική εξέλιξη, ο Καρακάλλας αναγνώρισε σε όλους τους ελεύθερους κατοίκους της αυτοκρατορίας το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη, με ότι αυτό συνεπάγεται για τον στρατό. Η κρατική παρακμή της Δύσης συνεχίστηκε και μετά την επικράτηση του Χριστιανισμού. Η Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία υπήρξε βραχύβια και το 476 καταλύθηκε²⁰⁵.

Η Δύση επανέκαμψε πολιτικά και στρατιωτικά με την ανάδυση και εξάπλωση των Φράγκων και με εμβληματικό ηγέτη τον Καρλομάγνο. Καθοριστική ήταν και τότε η διάσταση της οργάνωσης του στρατού με βάση την δυνατότητα υποστήριξης του. Π.χ., το 751 επί του Φράγκου Πιπίνου, ο φραγκικός στρατός συγκεντρώνονταν τον Μάιο, ώστε να μπορεί η πλούσια βλάστηση της εποχής να θρέφει το ιππικό. Κατά τον 8^ο και 9^ο αιώνα, κομβικής σημασίας για τον δυτικό στρατό υπήρξε η συγκρότηση της δυτικής αριστοκρατίας ως μίας άριστης στρατιωτικής τάξης και των μελών της ως

²⁰⁵LeGoff, 1993: 18-19 και 36.

ιπότες / miles. Από τον 10^ο-11^ο αιώνα και μετά, η στρατιωτική εξέλιξη ενισχύθηκε από το φαινόμενο των δυτικών εκστρατειών και επιδρομών: Σταυροφορίες προς τους Αγίους Τόπους, επιδρομές Σκανδιναβών από βορά, Νορμανδών προς την Μεσόγειο και την Δυτική Ελλάδα. Η ίδρυση και λειτουργία ιπποτικών ταγμάτων, τα μισθοφορικά σώματα και η σχέση του άρχοντος ευγενούς προς τον υποτελή λαό, όπου ο πρώτος προστατεύει και ο δεύτερος ενισχύει με στρατιώτες και χρήματα τον στρατό του πρώτου, χαρακτηρίζει σε πολλές περιπτώσεις τα δυτικά στρατιωτικά σώματα. Οι φεουδαρχικοί στρατοί εξήραν το ιππικό στοιχείο υποτιμώντας το πεζικό (όχι μόνο για λόγους τακτικούς αλλά και για λόγους ταξικούς). Ενίοτε, ένα στράτευμα μπορούσε να έχει ηγέτη, στρατιωτικό ή πνευματικό, έναν επίσκοπό ή εν τέλει τον Πάπα. Αποκορύφωμα των σταυροφορικών σωμάτων που επανδρώνονταν με στρατιώτες και βοηθητικούς από διάφορα δυτικά έθνη και ευγενείς οίκους, ήταν η κομβική για την αποξένωση του Βυζαντίου προς την Δύση, Άλωση του 1204, από τα στρατεύματα της Δ΄ Σταυροφορίας²⁰⁶.

Οικονομία: Το Δυτικό εμπόριο από τις ιταλικές πόλεις-κράτη στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία:

Αυτό το οποίο έχει σημασία να επισημάνουμε σε επίπεδο δυτικής οικονομίας ως προς την Βυζαντινή Αυτοκρατορία, είναι το γεγονός πως σταδιακά οι Δυτικοί και συγκεκριμένα οι ιταλικές πόλεις-κράτη με αρχή την Βενετία, απέκτησαν τεράστια δύναμη σε ναυτικό επίπεδο, εκμεταλλευόμενες προνόμια ατελείας ή ελάχιστης φορολόγησης στα κέρδη τα οποία προέκυπταν από τις εμπορικές δραστηριότητές τους σε βυζαντινούς λιμένες. Αυτά τα προνόμια παραχωρούσε η Κωνσταντινούπολη, με την έκδοση σχετικών χρυσοβούλων και σταδιακά έπληξαν καθοριστικά τα κρατικά ταμεία. Όσες φορές επιχειρήθηκε η κατάργηση ή αναδιαπραγμάτευση, η Κωνσταντινούπολη απειλήθηκε ευθέως με πόλεμο ή και επλήγη όντως. Αυτή η κατάσταση, οδήγησε την αυτοκρατορία σε οικονομική κατάρρευση, πέρα από το γεγονός πως πολλές πόλεις της αυτοκρατορίας είχαν δεχθεί την εγκατάσταση παροικιών εμπόρων από τις προνομιούχες ιταλικές πόλεις. Οι Βενετοί πέτυχαν αρχικά την παραχώρηση τέτοιων προνομίων το 991 επί δόγηδος Πέτρου Β΄, ενώ το αργότερο από το 1075 είχαν ανεξαρτητοποιηθεί από την Κωνσταντινούπολη. Προνόμια ανάλογα παραχωρήθηκαν επίσης σε αυτούς το 1082, 1126, 1148, 1179,

²⁰⁶LeGoff, 1993: 63-69, 96, 104,133, 199, 254, 357 και 393-394.

1187, 1191, 1198, αλλά και μετά την απελευθέρωση του 1261²⁰⁷. Εκτός της Βενετίας όπως αναφέραμε και άλλες ιταλικές πόλεις δραστηριοποιήθηκαν εμπορικά στους βυζαντινούς λιμένες με ανάλογα αλλά μικρότερα των Βενετών προνόμια. Οι Πιζάτες κατόρθωσαν ανάλογες συμφωνίες προνομίων το 1111 και 1136. Οι Γενουάτες πάλι, κέρδισαν αρχικά προνόμια το 1055, ενώ χαρακτηριστική ήταν η συνοικία τους στο Γαλατά, τα εσωτερικά τείχη της οποίας κατέστρεψαν οι Οθωμανοί μετά την άλωση του 1453²⁰⁸. Συγκεφαλαιώνοντας εδώ, η δυτική οικονομία από τον 9^ο αιώνα και έως την άλωση του 1453, πέρα από την εκμετάλλευση των λατινικών κρατιδίων τα οποία προέκυψαν από τις σταυροφορίες, στηρίχθηκε κυρίως στον έλεγχο του διεθνούς εμπορίου μέσα από προνομιακές αυτοκρατορικές παραχωρήσεις προς ιταλικές πόλεις για άσκηση εμπορίου στους βυζαντινούς λιμένες. Η εμπορική δραστηριότητα επέτρεψε σε ορισμένες περιπτώσεις την αναβάθμιση της ακμάζουσας πόλης σε κράτος, όπως συνέβη στην Ιταλία (με κορυφαίο παράδειγμα την Βενετία), αλλά και την Γερμανία. Χώρες όπως αυτές οι δύο, στις οποίες λειτούργησε για αιώνες η πολιτειακή μορφή της πόλης-κράτους ή των κρατιδίων γενικότερα, ήταν και αυτές οι οποίες οψιμότερα από τις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες απέκτησαν μία κρατική ενότητα²⁰⁹.

²⁰⁷Nicol, 2004:66-70, 91-93, 112-116, 121, 127 και 134-163.

²⁰⁸Nicol, 2004: 109-116 και 130-131; Jeffrey και Mango, 2006: 399-400.

²⁰⁹LeGoff, 1993: 411-412.

4.3. *Οι Βαλκανικοί λαοί*

Στην Χερσόνησο του Αίμου ή Βαλκανική, πέρα από φύλα γηγενή και μη, ελληνικά, θρακικά, λατινικά, εκλατινισμένα (όπως π.χ. στην Δακία) κ.ά., τα οποία υπήρχαν ήδη από την αρχαιότητα, εμφανίσθηκαν και εγκαταστάθηκαν κατά τους πρώτους βυζαντινούς αιώνες διάφοροι λαοί, ιδίως Βούλγαροι (ταταρικής καταγωγής) και Σλάβοι (Σέρβοι και Κροάτες). Σημαντική επίσης υπήρξε και η παρουσία των Αλβανών, Βλάχων και Ρουμάνων. Οι περισσότεροι από τους προαναφερόμενους λαούς, σήμερα εκπροσωπούνται από ομώνυμα κράτη. Ειδικά οι Σλάβοι των Βαλκανίων τίθενται στην κατηγορία των Νοτίων Σλάβων. Η κάθοδος αυτών των λαών, ειρηνική ή δια εισβολής, συντελέστηκε σε διάφορες περιόδους. Αφετηρία της δυναμικής παρουσίας τους θεωρείται το μεταίχμιο ανάμεσα στο τέλος της Ύστερης Αρχαιότητας και της αρχής των Μέσων Χρόνων, κατά τον 6^ο και 7^ο αιώνα. Αυτή η περίοδος υπήρξε σημείο αναφοράς για τις σλαβικές εγκαταστάσεις²¹⁰. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί, πως και πριν από αυτήν την περίοδο, τέτοιοι λαοί είχαν εμφανισθεί στην ευρύτερη περιοχή, όπως φανερώνει η πρωιμότετη εισβολή βουλγαρικών φύλων κατά το έτος 493²¹¹.

Στον Προκόπιο και πριν το 551, μαρτυρούνται οι Σκλαβινοί και οι Άντες, φύλα τα οποία θεωρούνται συγγενικά, αλλά πάντως δεν ταυτίζονται. Ήταν εγκατεστημένοι κοντά στα βόρεια βυζαντινά σύνορα, οι μεν Σκλαβινοί λίγο έξω από αυτά, στα βόρεια του ποταμού Ίστρου (Δουνάβεως), ενώ οι Άντες, εντός αυτών και στα νότια του ίδιου ποταμού, ως υπόσπονδοι. Έχει υποστηριχθεί πως οι πρώτοι ήταν όντως Νότιοι Σλάβοι, ενώ οι δεύτεροι Δυτικοί²¹². Οι Βούλγαροι και οι Σκλαβινοί κατά τον 6^ο αιώνα και έως τον 7^ο, βρέθηκαν υπό την επικυριαρχία των Αβάρων. Οι Άβαροι δεν είχαν επεκτείνει την κυριαρχία τους στη νότια πλευρά του Δούναβη, και επιτυχώς είχαν αντιμετωπιστεί από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες. Τη συγκεκριμένη περίοδο, οι Σκλαβινοί, διενεργούσαν ληστρικές επιδρομές στις βυζαντινές περιοχές, είτε υπό την ηγεσία των Αβάρων, είτε αυτόνομα. Μάλιστα κατά το έτος 586, μια μεγάλη αβαροσλαβική δύναμη πολιορκήσε την Θεσσαλονίκη, η αποτροπή της οποίας αποδόθηκε στην παρέμβαση του Αγίου Δημητρίου. Το κύριο γνώρισμα αυτής της περιόδου, αφορά, στις σκλαβηνίες, τους σλαβικούς θύλακες δηλαδή. Οι επιδρομές

²¹⁰Μουστάκας, 2015: 24. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, 1992: 8.

²¹¹Mango, 2013: 33.

²¹²Μουστάκας, 2015: 24.

των Σλάβων και η δημιουργία εγκαταστάσεων τους σε πολλές περιοχές, συνέπεσε με την περίοδο όπου η αυτοκρατορία βρίσκονταν σε πολυετή πόλεμο με τους Πέρσες. Φύλα σλαβικά εγκαταστάθηκαν μεταξύ Θεσσαλονίκης και Βεροίας, στα Πιέρια, την Ανατολική Μακεδονία, την Μαγνησία, την Κεντρική και Δυτική Ελλάδα, αλλά και νότια έως την Λακωνία. Γενικότερα οι Σλάβοι εγκαταστάθηκαν σε πολλά σημεία της Πελοποννήσου και εδραιώθηκαν εκεί έως και τις αρχές του 9^{ου} αιώνα. Οι αυτοκράτορες σταδιακά υπέταξαν τις σκλαβηνίες, ενσωματώνοντας αυτές στο βυζαντινό κράτος και τα βυζαντινά Θέματα. Αντίστοιχα οι ηγέτες των σκλαβινιών, Σλάβοι ή μη, εξελίχθηκαν σε βυζαντινούς αξιωματούχους²¹³.

Βέβαια οι Σλάβοι στα βορειότερα, ήταν πολλοί περισσότεροι σε αριθμό από αυτούς των σκλαβινιών. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές επιβεβαιώνουν την ύπαρξη σημαντικών πρώιμων σλαβικών οικισμών στη Βαλκανική. Ήδη κατά τον 7^ο αιώνα, είχαν πλέον παγιωθεί αρκετές σλαβικές και βουλγαρικές κατακτήσεις, με την δημιουργία μόνιμων και εκτεταμένων πληθυσμιακών εγκαταστάσεων. Από τότε π.χ., Σέρβοι και Κροάτες μαρτυρούνται στις περιοχές όπου και σήμερα εκτείνονται τα κράτη τους²¹⁴. Κατά τον ίδιο αιώνα οι Βυζαντινοί έδωσαν σημαντικές μάχες στην «Σκλαβηνία», όπως αποκαλούνταν περιοχές της Θράκης με μεγάλους σλαβικούς πληθυσμούς, ειδικά στην Σκυθία και Κάτω Μοισία. Επί Κώνστα του Β΄, 5.000 Σλάβοι μεταφέρθηκαν στην Μικρά Ασία και εντάχθηκαν στα εκεί βυζαντινά στρατεύματα. Αυτή η τακτική εφαρμόστηκε πιο έντονα από τον Ιουστινιανό τον Β΄ κατά το έτος 688, ενισχύοντας ιδιαίτερα στρατιωτικές μονάδες στην περιοχή της Βιθυνίας. Κατά τα μέσα του 8^{ου} αιώνα, μαρτυρείται επίσης η εγκατάσταση Σλάβων στην Βιθυνία και μάλιστα 208.000 συνολικά. Ως προς την Ελλάδα, έως και τον 9^ο αιώνα ένα μεγάλο ποσοστό των Σλάβων είχαν εξελληνιστεί. Έναν αιώνα μετά, κατά τον 10^ο αιώνα, οι Βούλγαροι στα βόρεια είχαν αντίστοιχα εκσλαβιστεί. Στα βορειοδυτικά, τις δαλματικές περιοχές και σήμερα κροατικές, τις κατέκτησαν κάποια στιγμή οι Άβαροι, ενώ σλαβικές εγκαταστάσεις υπήρξαν εκεί το αργότερο κατά την περίοδο 610-620. Κατά καιρούς, τμήματα και πόλεις της Δαλματίας διέπονταν από μία χαλαρή βυζαντινή επικυριαρχία, περίπου έως τα χρόνια όπου την περιοχή κατέκτησε ο Καρλομάγνος. Βέβαια, στην πραγματικότητα η βυζαντινή παρουσία εκεί ήταν τυπική²¹⁵.

²¹³Μουστάκας, 2015: 30-37 και 44.

²¹⁴Beck, 2009: 402; Mango, 2013: 33 και 36.

²¹⁵Μουστάκας, 2015: 41, 45 και 50.

4.3.1. Οι Σέρβοι

Ο Δούκας χρησιμοποιεί ενίοτε για τους Σέρβους το όνομα «Τριβαλλοί», κατά την πρακτική πολλών Βυζαντινών συγγραφέων να αναφέρονται σε σύγχρονά τους έθνη με ονομασίες αρχαίων εθνών που προϋπήρξαν αυτών στις ίδιες περιοχές. Η θεώρηση του Δούκα ως προς τα υπόλοιπα χριστιανικά έθνη επηρεάζεται από την αντίληψη της επικρατούσας τότε θεώρησης που πρέσβευε την υπεροχή της Νέας Ρώμης–Ρωμανίας ως προορισμένου έθνους ώστε να επιτελεί συγκεκριμένο θρησκευτικό ρόλο επί της γης. Σημείο αναφοράς αυτής της θεώρησης που συνέδεε την θεία εύνοια προς την αυτοκρατορική και πολιτική εξουσία τίθονταν ο Μ. Κωνσταντίνος, με προφανή επίκληση το αναφερόμενο όραμα του «εν τούτω νίκα» πριν την νίκη του επί του Μαξεντίου το 312 μ.Χ. Ο Δούκας σχολιάζει, πως είναι ουσιαστικά νομοτελειακό να αναδεικνύεται το ασθενές και το ασήμαντο, εννοώντας τους Σέρβους, όταν ταπεινώνεται το ισχυρό και το σημαντικό, δηλαδή οι Βυζαντινοί. Ανάλογα πιστεύει για τα έθνη που κατοικούν στην ευρύτερη περιοχή και μέσα σε αυτά εννοεί και τους Σέρβους, πως δεν έχουν νόμιμη κατοχή των εδαφών τους. Θεωρούσε προφανώς την εγκατάστασή τους σε αυτά ως μία αυτοκρατορική οικονομία και παραχώρηση, όπου σε κάθε περίπτωση οι Βυζαντινοί διατηρούν μία υψηλή πολιτική εποπτεία και κυριότητα, αλλά και εκκλησιαστική μέσω της επιρροής του Οικουμενικού Πατριαρχείου²¹⁶.

Στους Σέρβους το ανώτατο αξίωμα, αντίστοιχο του βασιλέα, ήταν αυτό του κράλη. Από πλευράς Δούκα, ο πρώτος κράλης στον οποίο κάνει αναφορά, είναι ο Λάζαρος (1371-1389), υιός του λογοθέτη Χρεμπελιάνοβιτς και ιδρυτής του οίκου των Λαζάρεβιτς²¹⁷. Ωστόσο αργότερα κάνει μνεία του παλαιότερου και σημαντικού κράλη Στεφάνου Δουσάν (1331-1355)²¹⁸.

Τον Λάζαρο διαδέχθηκε ο υιός του Στέφανος Λαζάρεβιτς. Αυτός ανακηρύχθηκε κράλης αμέσως μετά την εκτέλεση του πατέρα του κατά την Μάχη του Κοσσυφοπεδίου το 1389. Δεδομένου όμως πως υπήρξε όμηρος του Παγιαζήτ έως και την αιχμαλωσία του από τον Ταμερλάνο το 1402, μόνο τότε μπόρεσε να αναλάβει τα

²¹⁶ Αρβελέρ, 1988, 57. Βλ. και Αθανασόπουλος, 2021β: 88-89 και 123-124.

²¹⁷ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, ΙΙΙ, 1. Βλ. και Καραλής, 1997: 81, υπ. 32-34.

²¹⁸ Στο ίδιο, VI, 3. Βλ. και Καραλής, 1997: 99, υπ. 47.

καθήκοντά του ως κράλης και αφού κατάφερε να διαφύγει από τα ταμερλανικά στρατεύματα²¹⁹.

Σημαντικές είναι και οι αναφορές του Δούκα για τους Σέρβους κατά την εποχή που σουλτάνος ήταν ο Μουράτ. Το 1435 και αφού πέθανε ο κράλης Στέφανος, ο Μουράτ δέχθηκε να νυμφευθεί την Μαρία Μπράνκοβιτς, προσβλέποντας στο να λάβει σημαντικό μέρος των εδαφών της Σερβίας ως προίκα. Οι Σέρβοι τότε διέβλεψαν πως πιθανότατα εκείνη την περίοδο ο Μουράτ θα τους κατακτούσε και οδηγήθηκαν στην λύση αυτή. Ο γάμος τους, ένας ακόμα διπλωματικός γάμος για τους σουλτάνους, τελέστηκε στις 4 Σεπτεμβρίου του 1435. Αυτό πάντως δεν εμπόδισε τον Μουράτ από το να πολιορκήσει ανεπιτυχώς το Βελιγράδι το 1440²²⁰.

4.3.2. Οι Βλάχοι και ο βοεβόδας Vlad Τερεζ

Από τους θεωρούμενους ως «ελάσσονες»βαλκανικούς λαούς(με βάση την ισχύ τους κατά τους μέσους και ύστερους βυζαντινούς αιώνες), σημαντικότεροι θεωρούνται οι Βλάχοι και Αλβανοί. Πρέπει να αποσαφηνιστεί εδώ, πως το εθνικό «Βλάχος» είναι ονομασία την οποία χρησιμοποιούν τρίτοι προς αυτούς. Οι ίδιοι οι Βλάχοι επί της ουσίας αυτοπροσδιορίζονταν ως Ρωμαίοι, αφού παραφθορά του συγκεκριμένου όρου αποτελεί η ονομασία «Αρμάνοι» που χρησιμοποιούσαν. Μάλιστα δεδομένου πως αφού ως «Ρωμανία» καλούνταν η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, είναι πιθανό πως ο όρος «Αρμάνοι» είναι ανάλογος του κατά Δούκα «Ρωμαίοι», καθώς έτσι αποκαλεί ο συγγραφέας μας τους Βυζαντινούς, εννοώντας όχι τους «Ρωμαίους - Λατίνους», αλλά τους υποκείμενους στην Νέα Ρώμη, δηλαδή την Κωνσταντινούπολη. Συνεπώς ούτε ο όρος «Αρμάνοι» μας προσφέρει κάποιο αδιαμφισβήτητο εθνοτικό στοιχείο των Βλάχων. Ίσως μόνο να απηχεί τις στρατιωτικές ικανότητές τους, καθώς οι Βλάχοι είτε υπηρέτησαν ως στρατιώτες στην Ρωμαϊκή και Βυζαντινή Αυτοκρατορία, είτε πέτυχαν νίκες ως αυτόνομοι, με τρόπο που σκορπούσε τον τρόμο, όπως θα δούμε και αργότερα στις περιγραφές του Δούκα για τον Βλάντ. Γενικά με τον όρο «Βλάχοι» μνημονεύονται στις πηγές ορεσίβιες και ασχολούμενες με την κτηνοτροφία βαλκανικές φυλές, πιθανότατα αυτόχθονες, οι οποίες εκλατινίσθηκαν στα ρωμαϊκά χρόνια.Εξαιτίας του κλειστού και μετακινούμενου τρόπου ζωής τους, διατήρησαν ως γλώσσα μία λατινογενή διάλεκτο και διαμόρφωσαν μία ιδιαίτερη

²¹⁹ Στο ίδιο, IV, 1-2. Βλ. και Καραλής, 1997: 85, υπ. 38.

²²⁰ Στο ίδιο, XXX, 1-2. Βλ. και Καραλής, 1997: 399, υπ. 104 και 409, υπ. 107.

πολιτισμική κουλτούρα. Για το αν πριν τον εκλατινισμό τους αποτελούσαν ελληνικά, ρωμαϊκά ή ξένα αμφοτέρων εθνοτικά φύλα, δεν υπάρχουν, ουσιαστικά, διαθέσιμα ικανά τεκμήρια. Ωστόσο και κατά την μελέτη των παλαιότερων διαθέσιμων για αυτούς πηγών, βυζαντινών και λοιπών μεσαιωνικών, δεν κατορθώνεται ο επακριβής προσδιορισμός του πραγματικού εθνοτικού τους χαρακτήρα. Έως τον 19^ο αιώνα, οι Βλάχοι κατατάσσονταν συνήθως από τους ερευνητές ως εκλατινισμένο φύλο των λαών που ζούσαν βόρεια της Αρχαίας Μακεδονίας, όπως οι Δάκες και Θράκες ή θεωρούνταν κατάλοιπα Ρωμαίων. Μετά τον 19^ο αιώνα, οπότε ιδρύθηκαν νέα κράτη, έγιναν εθνικοαπελευθερωτικοί αγώνες και γενικά εθνικά κινήματα, ιστορικοί οι οποίοι εξυπηρετούσαν τα εθνικά τους συμφέροντα τους, τους κατέταξαν ως Ρουμάνους ή ενίοτε κατάλοιπα Ιταλών. Δεδομένο είναι πως οι ίδιοι οι Βλάχοι δεν ανέπτυξαν σε γραπτή μορφή την γλώσσα τους και κατά κανόνα δεν ταύτιζαν εαυτούς με τους Ρουμάνους. Αλλά και μεταξύ των σημαντικών Ρουμάνων ιστορικών, υπάρχουν ορισμένοι που τους θεωρούν πέρα από εκλατινισθέντες, ως προερχόμενους από την Μακεδονία και την Θράκη. Πολλοί Βλάχοι έγραψαν βιβλία στα ελληνικά και έκαναν μεγάλες δωρεές υπέρ του Ελληνισμού, της Επανάστασης και τέλος του ελληνικού κράτους, όταν αυτό κατορθώθηκε να ιδρυθεί το 1830²²¹.

Ανατρέχοντας σε παλαιότερες πηγές και πριν αναφερθούμε στην ίδια την μαρτυρία του Δούκα, γνωρίζουμε από τον Πλούταρχο (50-120 μ.Χ.) πως σχεδόν το σύνολο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στα χρόνια του, μιλούσε σε κάποιο βαθμό την λατινική, παρά την οποία επιμέρους πατρώα γλώσσα. Πρόγονοι των σημερινών Βλάχων, επάνδρωσαν την εκ Μακεδονίας καλούμενη 5^η λεγεώνα «Τσίντσι» επί Καρακάλλα και έλαβαν το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη. Αυτό βέβαια δεν κατοχυρώνει απαραίτητα την ελληνική τους καταγωγή, παρά δίνει ένα επίκεντρο της αρχαίας κατοίκησής τους στα όρια της πολυεθνικής και διευρυμένης στα ρωμαϊκά χρόνια Μακεδονίας. Επί Αρκαδίου (395-408), σε μεγάλο βαθμό οι κάτοικοι της Βαλκανικής πλην παραλίων ήταν εκλατινισμένοι, ενώ ανάλογες μαρτυρίες παρέχουν για τον 6^ο αιώνα οι Ιωάννης Λυδός και Θεοφύλακτος Σιμμοκάτης, ενώ ο Προκόπιος μαρτυρεί τοπωνύμια σε πρώιμη βλάχικη διάλεκτο. Οι Σλάβοι δεδομένα αποκαλούσαν τους λατινοφώνους της Βαλκανικής *Wlaschi*, ενώ το «Βλάχοι» απαντά μεταξύ των βυζαντινών κειμένων στον Κεδρηνό κατά τα τέλη του 10^{ου} αιώνα. Άλλες φορές υποστηρίζεται πως συνιστούν εκλατινισμένους Έλληνες, ενώ σε άλλες πως πρόκειται

²²¹ Μέρτζος, 2010: 11-14.

για δίγλωσσους οι οποίοι ομιλούν την ελληνική, αλλά δεν αποτελούν ελληνικό φύλο. Δεδομένο είναι πως η διάλεκτός τους είναι λατινογενής, ενώ ο τρόπος ζωής τους διαμόρφωσε μία ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα. Η Άλωση του 1204 θα βρει τους Βλάχους να έχουν μία μεγάλη διασπορά στον βαλκανικό χώρο, από την πάλαι ποτέ Δακία (σημ. Ρουμανία), έως την Κεντρική Ελλάδα, την ίδια στιγμή που η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε διαιρεθεί σε λατινικά βασίλεια. Η παρουσία των Βλάχων στα ορεινά της Κεντρικής Ελλάδας ήταν πλέον έντονη, σε βαθμό που η Θεσσαλία καλούνταν εναλλακτικά και ως «Μεγάλη Βλαχία». Παράλληλα στην Στερεά Ελλάδα η Αιτωλοακαρνανία κλήθηκε «Μικρά Βλαχία», οπότε η επελθούσα οθωμανική κατάκτηση στα χρόνια του Δούκα, προσέδωσε στον τόπο το όνομα «Κουτσοβλαχία» και στους εκεί Βλάχους το προσωνύμιο «Κουτσόβλαχοι». Στον ελλαδικό χώρο, η κύρια επικράτεια στην οποία οι Βλάχοι ζούσαν και δραστηριοποιούνταν ήταν αυτή των ορεινών περιοχών μεταξύ Δυτικής Μακεδονίας και Θεσσαλίας. Το 1159 ο ραββί Βενιαμίν, μαρτυρεί Βλάχους στην περιοχή της Λαμίας, το ευρύτερο όνομα της περιοχής ως «Βλαχία», τον ανένταχτο και ανυπότακτο τρόπο ζωής τους, καθώς και τις πολεμικές ικανότητές τους. Πολύ βορειότερα, στην περιοχή της σημερινής Ρουμανίας, οι Βλάχοι είχαν αποκτήσει ήδη στα βυζαντινά χρόνια κρατικές υποστάσεις. Τουλάχιστον δύο βλαχικές ηγεμονίες ιδρύθηκαν στην Μολδοβλαχία κατά τα τέλη του 13^{ου} αιώνα. Ωστόσο κατά τον 15^ο αιώνα, αναγκάστηκαν να γίνουν φόρου υποτελείς στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πρέπει εδώ να σημειωθεί, πως παρά την μεγάλη βλαχική παρουσία στην Μολδοβλαχία, πολλοί σύγχρονοι ιστορικοί και μεταξύ αυτών και Ρουμάνοι, δεν θεωρούν κοιτίδα τους την παραδουνάβια περιοχή, κάτι που, πάντως, πίστευε κατά τον 11^ο αιώνα ο Ιωάννης Κεκαυμένος²²².

Στο έργο του Δούκα γίνονται αρκετές αναφορές στην Βλαχία. Η πρώτη χρονικά αναφορά σε αυτήν αφορά την περίοδο του βοεβόδα Μιρτσιέ του πρεσβυτέρου (1386-1418). Αναφέρει πως πολυάριθμα έθνη ζούσαν στην περιοχή του μεγάλου ποταμού Ίστρου / Δουνάβεως, ενώ Βλάχοι υπήρχαν και στις περιοχές πέραν αυτού του ποταμού. Ειδικότερα ως «Βλαχία» δεν εννοούνταν τμήματα του Ελλαδικού, αλλά η νότια περιοχή της σημ. Ρουμανίας, μεταξύ της Τρανσυλβανίας και του ποταμού Δούναβη. Πρέσβεις των Βλάχων αναφέρονται σε ορισμένα σημεία του έργου, όπως με αφορμή τις ενθρονίσεις των Μεχμέτ / Μωάμεθ του Α' (1413-1421) Μουράτ του Β' (1421-1451), αλλά και το 1424 εκ μέρους του βοεβόδα Ντάνου. Γνωρίζουμε

²²² Μουστάκας, 2015: 86-88; Μέρτζος, Ν., 2010: 14-22.

επίσης πως ο Μεχεμέτ εκστράτευσε το 1416 κατά της Βλαχίας και κατέστρεψε μεγάλο τμήμα της, εξαιτίας της στήριξης που παρείχαν στον Μουσταφά, ο οποίος τότε είχε συμμαχήσει με τον Τζινεήτ εναντίον του. Ο Βλάχοι ενίοτε συνέδραμαν οθωμανικές δυνάμεις, ενώ η Βλαχία συχνά αποτελούσε περιοχή καταφυγής Οθωμανών, οι οποίοι προσπαθούσαν να επιβιώσουν κατά την εσωτερική αντιπαλότητα και εκκαθαρίσεις μεταξύ των Οθωμανών δελφίνων του σουλτανικού θρόνου²²³.

Ο Χαλκοκονδύλης, ένας άλλος ιστορικός της Άλωσης, αναφέρει για τους Βλάχους πως είναι έθνος αρχαιότατο και μέγιστο (προφανώς εννοεί σε επίπεδο γεωγραφικής εξάπλωσης), του οποίου δεν γνωρίζουμε την κοιτίδα. Κατ' αυτών, οι φυλές των Βλάχων προερχόμενες από μία αρχική κοιτίδα διεσπάρησαν σε πολλά μέρη, από τον ποταμό Δούναβη έως το ακρωτήριο Ταίναρο, αλλά διατήρησαν κάποια κοινά στοιχεία στα ήθη και την γλώσσα. ²²⁴.

Την περίοδο λίγο πριν την πτώση της Θεσσαλονίκης το έτος 1430, η δράση ενός ανώνυμου νόθου υιού του πρώην βοεβόδα Μίλτζου, ο οποίος υπηρετούσε ως βυζαντινός στρατιωτικός στην Κωνσταντινούπολη, υπήρξε η αφετηρία της οργάνωσης ενός αριθμού Βλάχων στρατιωτικών οι οποίοι επίσης υπηρετούσαν στον βυζαντινό στρατό. Αυτοί μετέβησαν τότε στην Βλαχία και οργάνωσαν εκεί κινήματα με σκοπό την κατάκτηση της εξουσίας στην περιοχή. Η περίοδος αυτή στην Βλαχία χαρακτηρίζεται από μεγάλη διοικητική αστάθεια. Η τύχη του ανδρός αυτού ήταν να σκοτωθεί από τον Ντάνο τον Β', ο οποίος στην συνέχεια κυριάρχησε και ανέλαβε για 5^η φορά βοεβόδας στην Βλαχία (1427-1432;). Το πρώτο πράγμα που φρόντισε ήταν να έρθει σε συνεννόηση με τον τότε σουλτάνο Μουράτ. Αφού κατέβαλλε τον ετήσιο φόρο υποτέλειας, του επιτράπηκε να ηγεμονεύει στην Βλαχία²²⁵.

Το 1435-36, τον Ντάνο ανέτρεψε ο Vlad Dracul / Βλάντ ο Β' ο Δραγούλιος (=πανούργος), πατέρας του Βλάντ Τεπέζ, για τον οποίο γίνεται ιδιαίτερος λόγος στην συνέχεια. Αποκεφάλισε τον Ντάνο, ενώ στην συνέχεια νίκησε και σκότωσε και τον αδελφό του εκτελεσθέντος, ο οποίος εκστράτευσε εναντίον του με την βοήθεια του

²²³Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XIX, 1, XX, 1-2, XXII, 3, 6-7, XXIII, 8, XXVII, 4, XXVIII, 10-12 και XXIX, 3-4. Βλ. και Καραλής, 1997: 205, υπ. 74-75.

²²⁴Αθανασόπουλος, 2021β: 165.

²²⁵«κατ' έτος τέλος και είχε παντοίαν ανάπαυσιν», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XXIX, 8.

σουλτάνου. Ο Βλάντ ο Β΄ υπήρξε σύμμαχος του σουλτάνου Μουράτ, ωστόσο οι Οθωμανοί τον θεωρούσαν αναξιόπιστο και υπήρξαν καχύποπτοι μαζί του. Μετά το 1439 και την κατάκτηση του Σμεδρόβου φυλακίστηκε για ένα χρονικό διάστημα και μετά, κατόπιν όρκων και συμφωνιών, του επιτράπηκε να επιστρέψει στην Βλαχία²²⁶.

Ο περιώνυμος βοεβόδας των Βλάχων Βλάντ Γ΄ ο Τεπές / Vlad Țepeș ή «Βλάχος» ή επί το γνωστότερο «Δράκουλας», είναι από τους ηγέτες των βαλκανικών λαών που μαρτυρείται στο έργο του Δούκα. Ο Βλάντ γεννήθηκε το 1431 στην Σιγκχισοάρα της Τρανσυλβανίας, περιοχής όπου οι εκεί Βλάχοι και ευρύτερα οι κάτοικοι της είχαν στενές σχέσεις με την Ουγγαρία ή κατέχονταν από Ούγγρους. Ηγεμόνευσε στην Μολδοβλαχία στα χρόνια του Μωάμεθ / Μεχμέτ Β΄ του Πορθητή και συγκεκριμένα τρεις φορές (1448, 1456-1462 και 1476). Όταν δολοφονήθηκαν ο πατέρας του και ο μεγάλος του αδερφός, αυτός γλύτωσε καθώς μαζί με τον μικρό του αδελφό κρατούνταν κατά την πάγια οθωμανική πρακτική ως όμηροι-εγγυητές σε οθωμανικά εδάφη. Το 1448 οι Βλάχοι επιτέθηκαν κατά των Οθωμανών, αλλά ο Βλάντ επέδραμε με οθωμανική υποστήριξη κατά της Βλαχίας, καταλαμβάνοντάς την για λίγους μήνες. Στα χρόνια μετά την Άλωση, ανέλαβε την ηγεμονία στην περιοχή το 1456, όμως σταθεροποίησε την εξουσία του μόλις το έτος 1460. Ωστόσο κατά το 1462, δέχθηκε μήνυμα από τον Μεχμέτ / Μωάμεθ τον Β΄ μέσω αποκρισιάριου. Σε αυτό ο σουλτάνος απαιτούσε να παρουσιασθεί στον σουλτάνο και να τον προσκυνήσει. Κατά την προαναφερόμενη οθωμανική πρακτική, έπρεπε να φέρει μαζί και να παραδώσει τα πέντε παιδιά του ως εγγύηση της υποταγής του. Ο Βλάντ αρνήθηκε τόσο να προσέλθει ο ίδιος προς τον σουλτάνο και πολύ περισσότερο να δεχθεί την παράδοση των παιδιών του. Δέχθηκε πάντως να καταβάλει τον ετήσιο φόρο υποτέλειας, ο οποίος ανέρχονταν στα 10.000 χρυσά. Η πρώτη σουλτανική αντίδραση ήταν να αποστείλει νέα πρεσβεία προς τον Βλάντ, ώστε να παραλάβει τον φόρο υποτέλειας. Όμως τελικά την αποστολή ανέμενε αντί για την είσπραξη του φόρου, το φρικτό μαρτύριο του παλουκώματος²²⁷. Εδώ πρέπει να πούμε, πως ο Βλάντ και πριν την οθωμανική εισβολή εφάρμοζε την βάρβαρη εκτέλεση του ανασκολοπισμού και ιδιαίτερα προς αιχμαλώτους αντιπάλους. Ο Δούκας, ως πολιτισμένος και κάτοχος σημαντικής παιδείας, ήταν ιδιαίτερα φορτισμένος σε περιγραφές άγριων εκτελέσεων και η περίπτωση των αντίστοιχων του Βλάντ δεν απετέλεσαν εξαίρεση. Ο Βλάντ

²²⁶ Στο ίδιο, XXIX, 8-9 και XXX, 5.

²²⁷ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XLV, 20. Βλ. και Καραλής, 1997: 643, υπ. 219.

διέθετε άφθονο θάρρος ή θράσος και δεν έμεινε μόνο εκεί. Παρότι είχε να κάνει με την θρυλική κατακτητή της Κωνσταντινούπολης, εισέβαλε στην περιοχή της Δύστρας και αιχμαλώτισε ικανό αριθμό ανθρώπων, για τους οποίους διέταξε, επίσης, να παλουκωθούν²²⁸.

Η στάση του όπως ήταν φυσικά απαντήθηκε με οθωμανικές εκστρατείες. Η πρώτη επίθεση την οποία υπέστη τότε ο Βλάντ ήταν από τον Χαμζά, έναν τοπικό ηγεμόνα προσκείμενο στους Οθωμανούς. Αυτός εισέβαλε στην Βλαχία με δύναμη 10.000 ανδρών. Ωστόσο έχασε την μάχη. Όπως ορθά παρατήρησε ο Δούκας, τυχεροί υπήρξαν όσοι έπεσαν στο πεδίο της μάχης. Τους αιχμαλώτους ανέμενε το τρομερό παλούκωμα και μέσα σε αυτούς ήταν και ο Χαμζά. Το άγγελμα της εκτέλεσης των Οθωμανών απεσταλμένων, αλλά και η ήττα του Χαμζά και όσα επακολούθησαν με τους αιχμαλώτους, έφερε σκοτοδίνη και ζάλη στον σουλτάνο. Θεώρησε πως δεν του έμενε άλλη λύση παρά να εισβάλει ο ίδιος κατά του Βλάντ και να τον τιμωρήσει παραδειγματικά. Μεσ αφετηρία την Αδριανούπολη, εκστράτευσε προς τον ποταμό Δούναβη την άνοιξη του 1462 και εκεί στρατοπέδευσε συγκεντρώνοντας μία δύναμη 150.000 ανδρών. Ο Βλάντ, κατά την συνήθεια των Βλάχων να διαφεντεύουν περιοχές με ρουμάνια και κλεισούρες, οδήγησε τον δικό του στρατό σε τέτοια στρατηγικά σημεία και γενικά περιοχές φυσικά καλυπτόμενες από δάση και δένδρα εγκαταλείποντας τα πεδινά. Αντίστοιχα οδήγησε τα ζώα προς τα σύνορα της Μολδοβλαχίας και τους Αλανούς και Ούγγρους (προς Τρανσυλβανία). Ο σουλτάνος περνώντας τον Δούναβη και αφού προχώρησε επί επτά ημέρες σχεδόν δεν συνάντησε άνθρωπο, ούτε ζώα και γενικά είδη που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τροφή του στρατεύματος. Ήταν φανερό πως ο Βλάντ ως ηγεμόνας και στρατηλάτης, εκτός από άγρια ένστικτα και απάνθρωπες πρακτικές, ήταν ικανότατος στην στρατηγική τακτική. Ο σουλτάνος κατά την εκστρατεία του βρέθηκε ξαφνικά στο πεδίο όπου είχαν παλουκωθεί ο Χαμζά και οι άνδρες του, τους οποίους και έντρομος αντίκρουσε. Οχυρώθηκε στο ίδιο σημείο σκάβοντας οχυρωματικές τάφρους. Τελικά όμως αυτό δεν απέτρεψε την εκεί οθωμανική ήττα. Ο Βλάντ επιτέθηκε πριν ξημερώσει κατά του οθωμανικού στρατοπέδου, σκότωσε επιτόπου πολλούς, ενώ λόγω του σκότους και της σύγχυσης, πολλοί Οθωμανοί σφαγιάστηκαν μεταξύ τους. Μετά την επιδρομή τους οι Βλάχοι, προσέφυγαν στα μαντριά τους με αποτέλεσμα να

²²⁸ «εἶτα περάσας σὺν δυνάμει, κατέδραμεν ἐν τοῖς μέρεσι Δίστρας καὶ πολὺν λαὸν συρφετώδη λαβὼν, ἐν Βλαχίᾳ. περάσας, πάντα τὸν αὐτὸν θάνατον τῶν πάλων», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XLV, 20.

μην μπορούν να τους βρουν οι Οθωμανοί. Γρήγορα ο Μεχμέτ ο Β΄ παρέλαβε τον διασωθέντα στρατό του και πήρε ταπεινωμένος τον δρόμο για την Αδριανούπολη, αφού διήλθε και πάλι τον ποταμό Δούναβη. Η διήγηση αυτή του Δούκα, είναι από τις τελευταίες του έργου του, με τελευταία την Οθωμανική εκστρατεία κατά των Λατίνων στο Β. Αιγαίο, με αρχή τον Σεπτέμβριο του 1462 την διοικούμενη από τον Ν. Γατελούζο Λέσβο²²⁹.

4.3.3. Οι Αλβανοί

Πολύ λίγες είναι οι αναφορές του Δούκα ως προς τους Αλβανούς. Για τους Αλβανούς έχει υποστηριχθεί τόσο η άποψη πως δεν είναι γηγενές βαλκανικό φύλο, όσο και το ότι είναι γηγενείς Ιλλυριοί ή μη εκλατινισμένοι Δάκες. Δεν είναι απολύτως ξεκαθαρισμένο τότε ακριβώς ο όρος «Αλβανός» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά με εθνοτική σημασία. Βέβαιο πάντως είναι πως ο όρος «Αρβανίτης» μνημονεύεται για πρώτη φορά στον Μ. Ατταλιάτη το 1078/79²³⁰. Στον Δούκα τον όρο χρησιμοποιεί ως εθνικό αυτοπροσδιορισμό ο Αβδουλάχ, ένας εξισλαμισμένος μουσουλμάνος του Νυμφαίου, ο οποίος ήταν γαμπρός του Τζινεήτ²³¹. Ο Δούκας χρησιμοποιεί και τον όρο «Αλβανίτες», χωρίς να είναι απόλυτα ξεκαθαρισμένο αν αυτοί ταυτίζονται με τους Αλβανούς²³².

Ο Δούκας τόνιζε πως οι Αλβανοί ήταν έθνος πολυάριθμο. Συχνά εξισλαμισμένοι Αλβανοί ανήλθαν σε σημαντικά έως ύπατα αξιώματα. Έτσι και επί του Μουράτ, το αξίωμα του βεζύρη ασκούσε ο Αλβανός Παγιαζήτ²³³. Φαίνεται πως για τους εξισλαμισμούς των Αλβανών συνέβαλαν καθοριστικά τα πολλά οθωμανικά πλήγματα εναντίον τους, τα οποία πραγματοποιήθηκαν κατεξοχήν με ξαφνικές επιδρομές και λεηλασίες²³⁴.

²²⁹ «ὁ δὲ τύραννος ἐγερθεὶς κατησχυμένος καὶ περὰσας τὸν Δούναβιν ἤκεν εἰς Ἀδριανούπολιν», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XLV, 22.

²³⁰ Μουστάκας, 2015: 88-90.

²³¹ Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, XXI, 3.

²³² Στο ἴδιο, VI, 2-3.

²³³ Στο ἴδιο, XXII, 9.

²³⁴ Στο ἴδιο, XXIII, 8.

4.3.4. Η θρησκεία στους Βαλκανικούς λαούς

Για τους Σκλαβηνούς και τους Άντες ο Προκόπιος αναφέρει πως πίστευαν στο θεό της αστραπής, ο οποίος πιθανότατα ταυτίζεται με τον Perun. Επίσης λάτρευαν ποτάμιες νύμφες και άλλες ελάσσονες θεότητες, προφέροντας θυσίες ζώων²³⁵. Εκχριστιανισμοί των Σλάβων σε περιορισμένο βαθμό συντελέστηκαν το αργότερο από τον 7^ο αιώνα. Ωστόσο έως τον πρώιμο 9^ο αιώνα, οι ιεραποστολές δεν είχε λάβει ιδιαίτερα μεγάλη έκταση. Αντίθετα η ιεραποστολή των αδελφών Κωνσταντίνου-Κυρίλλου (πεθ. το 869) και Μεθοδίου (πεθ. το 885) και η δημιουργία, τότε, του αρχικού σλαβονικού αλφαβήτου, υπήρξε ένα ιστορικό γεγονός μείζονος σημασίας²³⁶. Βέβαια η ιεραποστολή των Κυρίλλου και Μεθοδίου, υλοποιήθηκε έως ένα βαθμό. Στην ευρύτερη περιοχή της Αχρίδος, αλλά και σε ορισμένες περιοχές της Αλβανίας και της Δυτικής Μακεδονίας, το ιεραποστολικό έργο ολοκληρώθηκε από τους μαθητές τους, Κλήμη και Ναούμ. Σημαντική για τον εκχριστιανισμό της Βουλγαρίας υπήρξε η περίοδος 864-870, επί ηγεμονίας του Βόριδος όπου όμως με αφορμή την διαμάχη για την εκκλησιαστική δικαιοδοσία της περιοχής, Ρώμη και Κωνσταντινούπολη οδηγήθηκαν σε ένα προσωρινό σχίσμα²³⁷.

Ένα άλλο φαινόμενο το οποίο αρκετά πρώιμα παρατηρήθηκε, ήταν αυτό των «διπλωματικών» γάμων. Βυζαντινές πριγκίπισσες δίνονταν ως νύμφες στους Σλάβους βασιλείς ή και το αντίστροφο, μια πρακτική η οποία το αργότερο ασκήθηκε από το 927 και εφαρμόστηκε προς ηγεμόνες κρατών τα οποία ήταν εχθρικά ή ήταν ζητούμενο για την Βυζαντινή Αυτοκρατορία η συμμαχία τους. Τέτοιοι γάμοι τελέστηκαν πολλοί, συνδέοντας βασιλικούς και γενικά ευγενείς οίκους του Βυζαντίου με οίκους βαλκανικών λαών και όχι μόνο, όπως ουγγρικών, ακόμα και οθωμανικών, έως και την άλωση του 1453²³⁸. Στην Σερβία και την Δαλματία, χριστιανικές ιεραποστολές είχε πραγματοποιηθεί από δυτικούς κατά τον 7^ο αιώνα με παρότρυνση του Ηρακλείου. Δεδομένο πάντως είναι, πως στην Δαλματία κατά τον 9^ο αιώνα και αφού αποτινάχθηκε ο φραγκικός ζυγός της, είχε συντελεσθεί σε μεγάλο βαθμό ο εκχριστιανισμός των Κροατών²³⁹.

²³⁵ Μουστάκας, 2015: 25.

²³⁶ Shepard, 2006: 314-318.

²³⁷ Μουστάκας, 2015: 74-77.

²³⁸ Shepard, 2006: 319-335.

²³⁹ Μουστάκας, 2015: 41, 45, 50, 60-64.

Ο εκχριστιανισμός, επίσης, των Σλάβων, αλλά και η επιρροή του Βυζαντινού πολιτισμού, άμβλυνε εν μέρει πολλές διαφορές. Ωστόσο αυτοί οι λαοί, με τις πολλαπλές επιθέσεις κατά του βυζαντινού κράτους, δημιουργούσαν τακτικά πολλαπλά προβλήματα. Σημαντικές εισβολές των Σλάβων και Βουλγάρων συνέχισαν να πραγματοποιούνται για πολλούς αιώνες μετά τον εκχριστιανισμό. Από την άλλη, οι Βυζαντινοί ακόμα και σε περιόδους όπου κυριάρχησαν βόρεια κατακτώντας βουλγαρικές περιοχές, όπως στις αρχές του 11^{ου} αιώνα, δεν επιχείρησαν πλέον εκεί να τους εξελληνίσουν, ούτε να επιβάλουν ως λειτουργική γλώσσα την ελληνική, όπως οι Δυτικοί την λατινική. Εξάλλου απεσταλμένοι των Βυζαντινών ήταν οι δημιουργοί του σλαβικού αλφαβήτου. Μάλιστα παρά την τότε βυζαντινή επικράτηση επί των Βουλγάρων, ιδρύθηκε το 1018 η Αρχιεπισκοπή Αχρίδος²⁴⁰.

Οικονομία:

Για την οικονομία των πρώτων Σλάβων έχουμε συγκεχυμένες πληροφορίες. Παραδίδεται πως οι μεν Σκλαβινοί ήταν κατά κανόνα θηρευτές, ενώ αντίθετα οι καλούμενοι «Φυσωνίτες» δεν έτρωγαν κρέας²⁴¹. Όμως αυτό αν ίσχυσε, δεν είναι βέβαιο ότι διατηρήθηκε. Έτσι νεότερες προσεγγίσεις θεωρούν πως ασκούσαν γεωργοκτηνοτροφικές δραστηριότητες και πραγματοποιούσαν ανταλλαγές²⁴². Οι Πρωτο-Βούλγαροι, ήταν αρχικά νομαδικός λαός. Για ορισμένες σλαβικές φυλές γνωρίζουμε πως καλλιεργούσαν συστηματικά δημητριακά. Τέτοιοι ήταν οι Βελεγεζήτες, οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι στην Μαγνησία και εφοδίαζαν με σιτάρι την Θεσσαλονίκη. Οι Κροάτες από την άλλη ασκούσαν μεταξύ άλλων θαλάσσιο εμπόριο. Οι Βλάχοι είχαν ως κύριο πεδίο βιοπορισμού την κτηνοτροφία και δευτερευόντως το εμπόριο, ενώ οι Αλβανοί την κτηνοτροφία και την γεωργία. Σε γενικές γραμμές οι βαλκανικοί λαοί, ιδίως όταν συγκρότησαν τα κράτη τους, αναπτύχθηκαν οικονομικά σε διάφορους τομείς, ενώ ορισμένοι χρησιμοποιούσαν τους πλωτούς ποταμούς για τις εμπορικές δραστηριότητές τους²⁴³.

²⁴⁰Mango, 2013: 40-41, 63.

²⁴¹Μουστάκας, 2015: 26.

²⁴² Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, 1992: 33-36.

²⁴³Μουστάκας, 2015: 43-44, 63 και 88-89.

Κοινωνική ζωή:

Οι πρώτοι Σλάβοι δεν φαίνεται να είχαν οργανωμένους πολιτικούς θεσμούς και ιδίως ένα έντονο μοναρχικό σύστημα ηγεσίας. Ωστόσο φαίνεται πως έως το 578 άρχισαν να αποκτούν ηγεμόνες, έστω και αν συνηθίζουν να τους σκοτώνουν συχνά. Τουλάχιστον οι Σκλαβινοί περιγράφονται ως φύλο δύσκολο στο να αποδεχθεί να άρχεται από κάποιον. Αγνοούμε πάντως σε αυτό το πρώιμο στάδιο το πώς προέκυπτε η ανάδειξη ενός αρχηγού, αν υπήρχε εκλογή ή κληρονομική διαδοχή. Κατά τον 8^ο αιώνα έχει υποστηριχθεί πως είχε αναπτυχθεί μία πρωτο-βουλγαρική αριστοκρατία και ένας αριθμός από εξέχουσες φατρίες. Αντίστοιχα την ίδια περίοδο οι Κροάτες διοικούνται από δούκα ή βοάνο. Οι Αλβανοί από την πλευρά τους οργανώνονταν κατά φατρίες²⁴⁴.

Οι βαλκανικοί λαοί απέκτησαν κρατικές υποστάσεις άλλες φορές πρώιμα και άλλες αρκετά όψιμα. Βουλγαρικό κράτος μαρτυρείται για πρώτη φορά τον 7^ο αιώνα, σερβικό και συγκεκριμένα αυτό της Ράσκιας κατά τον 9^ο αιώνα. Κροατικό απαντά ίσως από τα τέλη του 8^{ου} αιώνα, αλλά δεδομένα αναγνωρίζει ένα τέτοιο κράτος ο Πάπας το 879. Αλβανικό κράτος, δηλαδή αυτό της Κροίας, είχαμε κατά τον 12^ο αιώνα, ενώ αρκετά αργά απέκτησαν κράτος οι Ρουμάνοι, καθώς αυτό συνέβη μόλις κατά τον 14^ο αιώνα. Ύπατος τίτλος στους Σέρβους ήταν ο κράλης, ενώ στους Βουλγάρους ο χάνος και αργότερα ο τσάρος. Σταδιακά η επέκταση της οθωμανικής κυριαρχίας κατέλυσε πλην εξαιρέσεων τα βαλκανικά κράτη, με αποτέλεσμα είτε να προσαρτηθούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, είτε να εκπέσουν σε καθεστώς φόρου υποτελείας²⁴⁵.

Στράτευμα:

Για τους πρώιμους Σλάβους γνωρίζουμε πως πολεμούσαν πεζοί, έκαναν χρήση ακοντίων και μικρών ασπίδων, αλλά όχι θωράκων. Άλλες φορές γίνεται λόγος για επιδρομή μικρών στρατευμάτων, αλλά το 578 μαρτυρείται μία σλαβική εισβολή ενός στρατεύματος 100.000 ανδρών. Κατά την δεκαετία του 580 υπήρξαν σημαντικές Αβαροσλαβικές επιδρομές και μία από τις πόλεις που πολιορκήθηκε τότε ήταν η Θεσσαλονίκη, κάτι το οποίο επαναλήφθηκε το 605 και 615. Μάλιστα οι Αβαροσλάβοι συνέπραξαν το 626 με τους Άραβες κατά την αποτυχημένη πολιορκία

²⁴⁴Στο ίδιο: 24, 27-28, 51, 62 και 89.

²⁴⁵ Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, 1992: 8; Μουστάκας, 2015: 62.

της Κωνσταντινούπολης. Για τους Κροάτες γνωρίζουμε πως διατηρούσαν σημαντικούς αριθμούς στρατιωτών και ιππικού, ενώ διέθεταν μονάδες ναυτικού²⁴⁶.

Γενικότερα τα σλαβικά και ευρύτερα τα βαλκανικά έθνη, συχνά συγκρούστηκαν με την Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ενώ ενίοτε δημιούργησαν δυναστικές συγγένειες και συμμαχίες. Ωστόσο διαχρονικά ο κοινός ορθόδοξος πολιτισμικός παράγοντας αποτέλεσε και αποτελεί μία βάση συζήτησης και σύγκλισης έως σήμερα.

²⁴⁶Μουστάκας, 2015: 26-27, 29-31 και 62.

4.4. Ο Ταμερλάνος μέσα από την οπτική του Δούκα (Μιχαήλ)

Η πρώτη αναφορά του Δούκα για τον Ταμερλάνο (1336-1405), περιβόητου χάνου της Μογγολίας, αφορά την πληροφορία η οποία μεταφέρθηκε προς τον Βαγιαζήτ και αφορούσε την εκστρατεία του Ταμερλάνου / Τεμήρ-χαν κατά της Δαμασκού και της Αρμενίας (1401). Το γεγονός αυτό προκάλεσε μεγάλη ανησυχία στον σουλτάνο, ο οποίος συγκάλεσε δυνάμεις από Ανατολή και Δύση στην Προύσα. Ο Ταμερλάνος είχε κάψει και εξανδραποδίσει την Δαμασκό, ενώ είχε καταστρέψει το Χαλέπι. Κατά την ίδια περίοδο, οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης ικέτευαν στις προσευχές τους τον Θεό ώστε να έχει ο Βαγιαζήτ άλλη πολεμική έγνοια, ώστε να γλυτώσουν αυτοί²⁴⁷.

Άμεσα, από τις πρώτες αναφορές για τον Ταμερλάνο αντιλαμβανόμαστε πως πρόκειται για έναν από τους πιο αιμοσταγείς και βάρβαρους ηγέτες που γνώρισε η ανθρωπότητα, ως προς τους τρόπους συμπεριφοράς και τις πρακτικές του ως κατακτητής. Προχώρησε τότε σε γενική σφαγή των κατοίκων του Αρσυγγάν, ενώ αφού κατέσκαψε τα θεμέλια της Σεβάστειας για να την κατακτήσει, θανάτωσε με απίστευτα βασανιστήρια πολλούς κατοίκους της²⁴⁸.

Κατά την άνοιξη του 1402, το εκστρατευτικό σώμα του Ταμερλάνου κατέστρεψε φρούρια του Κιμμερίου Βοσπόρου της Κριμαίας και εισέβαλε μετά την Αρμενία στην Καππαδοκία και Γαλατία, στρατοπεδεύοντας κοντά στην Άγκυρα. Ο Βαγιαζήτ με το στρατό του, τον οποίο συνέδραμε και σώμα υπό τον Σέρβο πρίγκηπα Στέφανο Λαζάρεβιτς και τον υιό του, κινήθηκε προς πολεμική συνάντηση με τον στρατό του Ταμερλάνου. Η Μάχη της Άγκυρας πραγματοποιήθηκε τελικά στις 28 Ιουλίου του 1402 και είχε αρνητική έκβαση για τους Οθωμανούς που έχασαν και τον Βαγιαζήτ, ο οποίος συνελήφθη. Βασικό σημείο για την έκβαση της μάχης ήταν η μετακίνηση του στρατεύματος του Βαγιαζήτ να κληθεί πριν την μάχη, οδηγούμενος σε μέρος όπου υπήρχε έλλειψη νερού, κατάσταση την οποία επιδείνωσε και το προχωρημένο θέρος το οποίο μείωνε κατά πολύ τα υδάτινα διαθέσιμα. Ήδη πριν την μάχη, 5.000 περίπου Οθωμανοί είχαν πεθάνει από αφυδάτωση, σε αντίθεση με τον στρατό του

²⁴⁷Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XV, 6-7.

²⁴⁸«ὁ δὲ Ταμῆρ χάν ἐκέλευσε πάντας τοὺς προύχοντας τῆς πόλεως συναθροῖσαι εἰς ἓν καὶ προστάξας λάκκους ὀρύγειν ὡς τάφους· μεγέθει· καὶ δεσμεῖν αὐτοὺςδεσμὸν, ὃν οὐκ' ἔσοφίσατο τίς τῶν τυράννων. τὸν γὰρ αὐχένα ὑποκλίναντες καὶ ἐν μέσῳ τῶν σκελῶν ὠθήσαντες, ἄχρις ἢ ῥῖν τοῦδυστυχοῦς ἐκείνου ὁποίου ἄρα καὶ εἶη, καταντήσει ἐν τῷ πρῶκτῳ», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XV, 6.

Ταμερλάνου, ο οποίος λόγω καλύτερης θέσης και τακτικής, δεν αντιμετώπισε πρόβλημα²⁴⁹.

Σε όλη την διάρκεια των προετοιμασιών για την μάχη και κατά την διεξαγωγή της, διαφάνηκαν, παρά τα πολλά μειονεκτήματα του ως άνθρωπος, οι πολεμικές αρετές του Ταμερλάνου. Διακρίνονταν από εξαιρετική πολεμική τακτική, στοιχείο το οποίο είχε διαφανεί και πριν την μάχη της Αγκύρας. Διέθετε επίσης ηγετικές ικανότητες και ο ίδιος ήταν που με τους πύρινους λόγους του εμπύχωσε τον στρατό του και σε αυτόν τον λόγο διαφάνηκε ένα ενδιαφέρον για τον πολιτισμό. Να σημειωθεί πως άλλες πηγές στα θετικά του Ταμερλάνου τονίζουν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για τις τέχνες και τα γράμματα. Στον λόγο του λοιπόν πριν την μάχη, εμφανίστηκε ως διάδοχος της ασιατικής δόξας, θέτοντας τον εαυτό του ως διάδοχο των αρχαίων Περσών οι οποίοι είχαν καταλάβει την Μικρά Ασία κατά την αρχαιότητα. Εξήρε τους Έλληνες για τα πνευματικά τους χαρίσματα και τις πολεμικές αρετές τους, τους οποίους στην Μικρά Ασία αρχικά οι Πέρσες είχαν κερδίσει. Και αν οι Μικρασιάτες Έλληνες που τότε έχασαν από τους Ασιάτες Πέρσες ήταν τόσο αξιόλογοι, ο Ταμερλάνος χαρακτήρισε τους Οθωμανούς ένα νόθο και βαρβαρικό φύλο, πολύ πιο εύκολο να κερδηθεί από τους αρχαίους Έλληνες²⁵⁰. Έτσι παρατηρείται μία κάποια έφεση του Ταμερλάνου στο να διακρίνει τον πολιτισμένο από τον απολίτιστο, έστω και αν οι ίδιες οι πολεμικές πρακτικές του ήταν όχι μόνο βάρβαρες αλλά και ανήκουστα απάνθρωπες²⁵¹.

Κατά την μάχη της Αγκύρας, ενώ ο Ταμερλάνος διέταξε τα στρατεύματά του να περικυκλώσουν τον Βαγιαζήτ αθόρυβα, την ίδια στιγμή ο σουλτάνος έβλεπε σημαντικά τμήματα και στελέχη του στρατού του να αυτομολούν, προσχωρώντας στον εχθρό. Ο Σέρβος πρίγκηπας Στέφανος, μετά από ορισμένες επιθέσεις και βλέποντας πως επέρχεται περικύκλωση, μίλησε με τον Βαγιαζήτ και τελικά κατόρθωσε να διαφύγει από το πεδίο της μάχης, λαμβάνοντας μαζί και σώζοντας τελικά, τον Μουσουλμάν (ή Σουλεϊμάν), υιό του σουλτάνου, καταφεύγοντας στην

²⁴⁹Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XVI, 1-2.

²⁵⁰Στο ίδιο, XVI, 4.

²⁵¹ «Οἴδατε ἀκριβῶς τὴν Ξέρξου καὶ Ἀρταξέρξου καθ' Ἑλλήνων ἐπανάστασιν, Ἑλλήνων λέγω τῶν ἡμιθέων ἡρώων ἀνδρῶν. Οὗτοι γάρ οἱ μιζοβάρβαροι Τοῦρκοι», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XVI, 4.

Προύσα. Ο ίδιος ο Παγιαζήτ παρέμεινε στο κέντρο της μάχης πάνω σε ένα λοφίσκο, μαζί με περίπου 10.000 Γενιτσάρους²⁵².

Η μάχη τέλειωσε ουσιαστικά με την περικύκλωση και παράδοση των εναπομεινάντων τμημάτων του Βαγιαζήτ. Έτσι δόθηκε εντολή για κατάπαυση των εχθροπραξιών. Ο Δούκας αποκαλεί συχνά «Σκύθες» τα συνοδεύοντα τον Ταμερλάνο τουρκμενικά μογγολικά και ταταρικά φύλα (υπαινίσσοντας ασφαλώς τον βαρβαρικό χαρακτήρα της κουλτούρας και των πρακτικών τους). Μας παραδίδει ένα έθιμο τους, το οποίο θεωρούσαν αρχαίο, προγονικό και θείο, το οποίο και εφάρμοζαν στους αιχμαλώτους. Για μία σειρά από φύλα τα οποία υπέτασσαν στις μάχες και με τα οποία θεωρούσαν πως είχαν πολιτισμικές συγγένειες, όπως τους Βυζαντινούς - Ρωμαίους, ορισμένα θρακικά φύλα και τους Πέρσες, συνήθιζαν να μην τους εκτελούν μετά την λήξη της μάχης. Επίσης δεν τους πωλούσαν ως δούλους, αλλά μόνο συνήθιζαν να τους παίρνουν τα προσωπικά τους είδη και έτσι έφταναν τελικά να τους ξεγυμνώνουν! Έχει ενδιαφέρον για την αξιοπιστία του κειμένου, καθώς ξενίζει το γεγονός ότι ο Ταμερλάνος έκανε αναφορά στους Πέρσες και τον Ξέρξη, το γεγονός πως αφού αιχμαλώτισε τον Βαγιαζήτ, τον περιέφερε σαν ζωντανό λάφυρο. Η πρακτική αυτή θυμίζει τους Ρωμαίους και την διαπόμπευση των τελευταίων Μακεδόνων βασιλέων. Έτσι αναρωτιόμαστε εάν τέτοια στοιχεία στην ομιλία του Ταμερλάνου είναι αληθινά, ή υπήρξαν αυθαίρετες προσθήκες του Δούκα. Όμως ειδικά αυτός ο τρόπος διαπόμπευσης, δεν αποκλείεται να διαδόθηκε από τους Ρωμαίους στην Μέση Ανατολή και τελικά να γενικεύθηκε από εκεί στα ασιατικά φύλα. Ας δούμε όμως ειδικότερα την συμπεριφορά του Ταμερλάνου προς τον Βαγιαζήτ. Αρχικά του ζήτησαν να παραδοθεί κατεβαίνοντας από το άλογο του. Στην συνέχεια τον μετέφεραν πάνω σε ένα μικρότερο άλογο παρουσιάζοντάς τον στον Ταμερλάνο. Ο Δούκας μας μαρτυρεί πως όταν ο τελευταίος ενημερώθηκε για την σύλληψη του σουλτάνου, προτίμησε να συνεχίζει να παίζει μέσα στην σκηνή του σκάκι, υποκρινόμενος ότι του ήταν εκείνη την στιγμή αδιάφορο το γεγονός. Πιθανότατα αυτό δείχνει πως δεν ήθελε να φανερώνει τι πραγματικά βούλεται να κάνει και τι αισθάνεται. Ωστόσο άμεσα γνωστοποίησε στον Βαγιαζήτ πως δεν θα τον σκότωνε, τονίζοντάς του πως αυτός δεν είναι ίδιος στις πρακτικές με αυτόν. Από την διήγηση του Δούκα γνωρίζουμε πως έμειναν λίγες ημέρες στο σημείο της μάχης και πως περιέφερε τον αιχμάλωτο σουλτάνο αρχικά έως την Άγκυρα, η οποία

²⁵²Στο ίδιο, XVI, 5-7.

ληλατήθηκε και έπειτα στην πόλη Κοτυάειον, η οποία αποτελούσε τότε την μητρόπολη της Φρυγίας²⁵³.

Εδώ πρέπει να σημειωθεί πως αρχικά ο Βαγιαζήτ ήταν χωρίς δεσμά μέσα στην σκηνή του, όταν όμως επιχειρήθηκε από Τούρκους η απόδρασή του, από τότε ήταν συνεχώς σιδηροδέσμιος²⁵⁴. Ο Δούκας κατά την περιγραφή του μαρτυρεί πως η ήπια συμπεριφορά του απέναντι στους ηττημένους κατά την μάχη στρατιώτες, πιθανότατα λόγω πολιτισμικής συγγένειας, αλλά και προς τον Βαγιαζήτ, δεν επαναλήφθηκε στην συνέχεια της εκστρατείας και κατά τις πολιορκίες. Έτσι ο Ταμερλάνος στην πορεία κατέκτησε και λεηλάτησε πολλές πόλεις της Μικράς Ασίας, όπως την Προύσα, την Νίκαια, την Νικομήδεια, το Αδραμύτιον, την Ασσό, Πέργαμο, Μαγνησία, Σάρδεις, Φιλαδέλφεια και την Αττάλεια. Ασκούσε παράλληλα πολλά βασανιστήρια και μεταξύ αυτών να σκοτώνει ανθρώπους θάβοντάς τους ζωντανούς, καταδικάζοντάς τους σε ασιτία ή παραδίδοντάς τους στην φωτιά²⁵⁵. Ειδικά για τους «Σκύθες» του, ο Δούκας σημειώνει πως ένα βασικό χαρακτηριστικό τους ήταν πως εκστράτευαν πολύ γρήγορα χωρίς να διστάζουν, καθώς αδιαφορούσαν για την προσωπική τους ζωή, θυμίζοντας ατρόμητα θηρία²⁵⁶.

Στιγμές φρίκης από τις πρακτικές του Ταμερλάνου βίωσαν οι κάτοικοι της Σμύρνης, η οποία τότε ελέγχονταν από Ιππότες. Η πόλη επίσης διατηρούσε ενετική παροικία διοικούμενη από βάλιο, γεγονός το οποίο συνέβαινε σε πολλές βυζαντινές και πρώην βυζαντινές πόλεις, εξαιτίας των βυζαντινών προνομίων τα οποία είχαν παραχωρηθεί κατά καιρούς και ανανεώνονταν περιοδικά. Ο Ταμερλάνος έδωσε εντολή μετά την κατάληψη της Σμύρνης να εκτελέσουν με αποκεφαλισμό τους χίλιους περίπου αιχμαλώτους οι οποίοι ήταν συγκεντρωμένοι, μεταξύ των οποίων πολλά γυναικόπαιδα. Μάλιστα μετά την εκτέλεση έχτισε ένα πύργο και χρησιμοποίησε τις κεφαλές των αποκεφαλισμένων αιχμαλώτων ως «οικοδομικό» υλικό, με τα πρόσωπα να στρέφονται προς την εξωτερική επιφάνεια του πύργου, προκαλώντας τρόμο και απέχθεια. Να σημειωθεί πως η πόλη σκάφθηκε εκ θεμελίων²⁵⁷.

²⁵³Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XVI, 8-12.

²⁵⁴ «έκτοτε οὖν ἐγένετο μεγάλη φυλακή εἰς αὐτὸν· καὶ σιδηροὶ κλοιοὶ καὶ χειροπέδες διὰ τῆς νυκτὸς», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XVI, 12.

²⁵⁵Στο ίδιο, XVII, 1-2.

²⁵⁶ «καὶ ὁ τούτων μεῖζον τὸ τελείως ἀφειδεῖν ἐαυτῶν καὶ κατὰ πρόσωπον δίκην ἀγρίων θηρῶν ἀπαντᾶν εἰς τὰς μάχας», Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XVII, 3.

²⁵⁷Στο ίδιο, XVII, 3-4.

Ορισμένες από τις πόλεις οι οποίες δεν βρέθηκαν στο διάβα του, οθωμανοκρατούμενες, βυζαντινές και λατινοκρατούμενες, έσπευσαν να δηλώσουν υποταγή συνάπτοντας συνθήκη με τον Ταμερλάνο, όπως η Νέα και Παλαιά Φώκαια. Σε μία μάλιστα περίπτωση, διοικητές για να επιτύχουν την σωτηρία τους φιλοξένησαν τον εγγονό του Ταμερλάνου. Ο Ταμερλάνος πάντως, αφού ερήμωσε την Μικρά Ασία, σκόπευε να επιστρέψει στην πατρίδα του από την πόλη της Εφέσου. Έτσι διέταξε γενική συγκέντρωση των διοικητών εκεί. Φυσικά σε όλη αυτή την πορεία τα στρατεύματα του μετέφεραν τον Βαγιαζήτ. Οι πληροφορίες για τα της μεταφοράς και του τέλους του Βαγιαζήτ είναι συγκεκριμένες στις πηγές. Κατά τον Δούκα ο Βαγιαζήτ πέθανε όταν το στράτευμα του Ταμερλάνου επιστρέφοντας προς Κεντρική Ασία και αφού συνάντησε έναν πολύ βαρύ χειμώνα, έφτασε στην Σαλουταρία της Φρυγίας ή τουρκιστί Καράσαρ. Ο Δούκας σημειώνει πως φήμες υποστήριζαν πως ο Βαγιαζήτ πέθανε ως αυτόχειρας (9 Μαρτίου του 1403). Αντίθετα ο σκοπός του Ταμερλάνου ήταν να τον διαπομπεύσει ζωντανό στην Περσία, στην οποία κατέφτασε τελικά μετά από ένα χρόνο, καθώς παρέμεινε για κάποιο χρονικό διάστημα στις περιοχές της Αρμενίας. Λίγο πριν ξεψυχήσει ο Βαγιαζήτ εξόρκισε τον Ταμερλάνο να οδηγήσει το σκηνώμα του στην Προύσα και τον ήδη οικοδομημένο τάφο του, επιθυμία την οποία εξετέλεσε²⁵⁸.

²⁵⁸Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*, XVII, 5-7.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ερευνητική προσέγγιση του Βυζαντίου κατά τους τελευταίους αιώνες έως και σήμερα, έχει διέλθει από πολλές διακυμάνσεις. Ένα χαρακτηριστικό της πραγματικότητας των προσεγγίσεων του, αποτελεί η ίδια η ονομασία του. Όσο το συγκεκριμένο κράτος υπήρχε, δεν αποκλήθηκε ποτέ «Βυζάντιο», έναν όρο ο οποίος επικράτησε ως κρατικό δηλωτικό μόλις από τον 16^ο αιώνα και μετά. Ήταν τέτοιος ο διχασμός Δυτικών και Ανατολικών για αιώνες, αλλά και το εκκοσμικευμένο πνεύμα της νεωτερικότητας μετά την Γαλλική Επανάσταση, αρνητικό προς κάθε τι θρησκευτικό, το οποίο συνέβαλλε καθοριστικά στον να μην αποκαλείται η Κωνσταντινούπολη ποτέ στην βιβλιογραφία ως «Νέα Ρώμη», ούτε το βυζαντινό κράτος ως «βασίλειο Ρωμαίων» ή «Ρωμανία». Ο ίδιος ο επικρατών τίτλος «Βυζάντιο», όντας το όνομα της πόλης όταν ιδρύθηκε από τους Μεγαρείς, χρησιμοποιήθηκε ως ένα βαθμό από πλευράς Δυτικών, καθώς μπορούσε να διαφοροποιεί το βυζαντινό κράτος από το αρχαίο ρωμαϊκό και την λατινική πολιτισμικότητα από την ελληνική ή ελληνιστική και την ρωμαιοκαθολική ομολογία, από την ορθόδοξη. Εξάλλου στο αποκορύφωμα της ομολογιακής διαμάχης Δυτικών και Ανατολικών, συχνά ο όρος «Γραικοί / Ελλήνων» χρησιμοποιήθηκε υποτιμητικά, ώστε να μεμφθεί έναν αιρετικό χαρακτήρα των Ορθοδόξων. Ούτως ή άλλως, ο όρος «Έλληνες» κατά τα ρωμαϊκά χρόνια είχε κυρίως θρησκευτική και όχι εθνική σημασία και κατ' επέκταση συχνά αρνητική έννοια σε χριστιανικό πλαίσιο. Σχετικό με τα παραπάνω είναι και η παρατήρηση του Mango, πως ούτε το «Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία», όνομα το οποίο είχε το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας από το 395 έως το 476 δεν κατόρθωσε τελικά να επικρατήσει στην διεθνή βιβλιογραφία. Έως και τον 19^ο αιώνα, η αναζήτηση πανανθρώπινων αξιών στην αρχαιότητα και όχι στην χριστιανική θρησκεία, αναβάθμισε την σημασία της αρχαιότητας, αλλά ενίσχυσε την υποβάθμιση της σημασία του Βυζαντίου. Τον ίδιο όμως αιώνα, η έξαρση των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων συνέτεινε στην αύξηση του διεθνούς ενδιαφέροντος για μεσαιωνικές σπουδές, οπότε επανεξετάσθηκε θετικότερα η ιστορική και πολιτισμική σημασία του Βυζαντίου γενικότερα και ως προς το σήμερα.

Για να αντιληφθούμε το μετα-Βυζάντιο, είναι αναγκαίο στο να ανατρέξουμε στα κείμενα της «Βυζαντινοτουρκικής Ιστορίας» του Δούκα και ειδικά μετά το 1324 και τον γενάρχη των Οθωμανών Αταμάν ή Οσμάν. Στα σχετικά κεφάλαια, ο

αναγνώστης αντιλαμβάνεται τον έντονο πολυπολιτισμικό χαρακτήρα των πάλαι ποτέ βυζαντινών περιοχών στα ύστερα βυζαντινά χρόνια, δεδομένης της συρρίκνωσης του βυζαντινού κράτους από την προέλαση των Οθωμανών, την ναυτική και οικονομική κυριαρχία των Ιταλίδων πόλεων-κρατών και ειδικά της Βενετίας και της καθόδου και εδραίωσης των βαλκανικών λαών. Το Βυζάντιο λίγο πριν καταλυθεί οριστικά το 1453 και λίγο αργότερα και τα τελευταία δεσποτάτα-θύλακές του, ήταν βαθιά διχασμένο εσωτερικά σε ενωτικούς και ανθενωτικούς, όντας σε μεγάλη διάσταση με την Δύση για λόγους θρησκευτικούς, οικονομικούς και ιστορικούς (βλ. Άλωση του 1204). Οι Ρωμιοί αναρωτιόταν αν η επικείμενη Άλωση της Πόλης σηματοδοτούσε τα επερχόμενα έσχατα, βλέποντας τον οθωμανικό στρατό του απίστου Μεχεμέτ να σφίγγει ασφυκτικά τον πολιορκητικό κλοιό και όταν τελικά επικράτησε, τις ακραίες λεηλασίες ναών και εστιών και φυσικά βεβηλώσεις κάθε είδους. Η επόμενη μέρα της Άλωσης, σηματοδοτούσε όπως και κάθε γεωπολιτική αλλαγή ή διαδοχή νέου ηγεμόνα τότε, έναν επαναπροσδιορισμό των σχέσεων των διαφόρων λαών οι οποίοι υπήρχαν ή δραστηριοποιούνταν στην ευρύτερη περιοχή: Οθωμανών, Ελλήνων-Ρωμιών, Δυτικών και Βαλκάνιων. Πλην των κατακτημένων Ρωμιών, όλοι οι ηγέτες των άλλων λαών της περιοχής, έσπευσαν να προσκομίσουν δώρα στον Μεχεμέτ Β΄ τον Πορθητή. Έτσι επιχείρησαν έντρομοι να εξασφαλίσουν την εδαφική τους ακεραιότητα (σε καθεστώς ανεξαρτησίας ή αυτονομίας) και να διασφαλίσουν ή περισώσουν τα οικονομικά τους συμφέροντα στην περιοχή. Σε θρησκευτικό επίπεδο, άλλοι θα προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να διαφυλάξουν την πίστη τους, άλλοι θα εξισλαμίζονταν εντός της οθωμανικής επικράτειας και άλλοι θα ασπάζονταν τον ρωμαιοκαθολικισμό, εγκαθιστάμενοι σε λατινοκρατούμενες περιοχές. Σε επίπεδο πολιτισμού και τέχνης, είναι γνωστό πως η επιρροή του Βυζαντίου υπήρξε μεγάλη, πολύ πριν την πρώτη Άλωση του 1204. Αλλά και μετά από αυτήν, πολλοί αρχαίοι ελληνικοί κώδικες και λόγοι βρέθηκαν στην Δύση, συμβάλλοντας καθοριστικά στην δυτική εκπαίδευση. Σε τέτοιους, μαζί με μεταφράσεις αραβικών βιβλίων φυσικού και μαθηματικού χαρακτήρα, βασίστηκε η διδασκαλία των θετικών επιστημών στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια του 13^{ου} αιώνα. Αυτό επηρέασε ήδη την πρόιμη Αναγέννηση του 13^{ου} αιώνα. Ωστόσο διαδραμάτισε και τον δικό της καθοριστικό ρόλο στην κορύφωση της Αναγέννησης στον 15^ο και τις αρχές του 16^{ου} αιώνα, όταν ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες πριν την Άλωση του 1453, λόγοι και έργα τέχνης και λογοτεχνίας, κατέληγαν με εντονότερους ρυθμούς στην Δύση. Χαρακτηριστική εδώ είναι η περίπτωση του καρδινάλιου Βησσαρίωνος. Εν τέλει, ο νέος κόσμος ο

οποίος προέκυψε μεταβυζαντινά, ενισχύθηκε καθοριστικά από την αναγκαστική εξωστρέφεια των Βυζαντινών εξαιτίας της οθωμανικής απειλής, αλλά και την έντονη παρουσία των δυτικών εμπορικών παροικιών στις βυζαντινές πόλεις. Όμως ένα νέο μεταβυζαντινό ζητούμενο, το οποίο για λίγα χρόνια μετά την Άλωση κάλυψε ο Δούκας ως ιστορικός, είναι η κατάληξη των επερχόμενων συγκρούσεων. Οι Οθωμανοί από την Άλωση του 1453 και έως το 1669 και την κατάκτηση της Κρήτης το 1669, δεν έπαψαν να συμπεριφέρονται γεωπολιτικά ως έθνος του οποίου ο πυρήνας ήταν ισλαμικός και διέπονταν από την ισλαμική θεώρηση του «Οίκου του Ισλάμ», επιθυμώντας να εντάξουν σε αυτόν όσες περισσότερες χώρες «απίστων» μπορούσαν. Στην πορεία έπληξαν σταδιακά αλλά καθοριστικά την κυριαρχία των Βενετών και κατέκτησαν τους περισσότερους βαλκανικούς λαούς, σε μερικές περιπτώσεις ελάχιστα χρόνια μετά την Άλωση. Ωστόσο παρακμάζοντας οικονομικά και οργανωτικά δεν μπόρεσαν ν' ανταπεξέλθουν μετά τον 16^ο αιώνα στην τεχνολογική ανωτερότητα των Δυτικών, ούτε να αντιμετωπίσουν το εμπόριο των Άγγλων και Ολλανδών στην Μεσόγειο και τον Ατλαντικό. Παράλληλα η οθωμανική κατάκτηση των βαλκανικών λαών, σήμανε την σταδιακή παρακμή και κατάργηση των βαλκανικών πατριαρχείων, καθιστώντας το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως τον μόνο προ-βυζαντινό θεσμό ο οποίος στην πράξη επιβίωσε και αναγνωρίζονταν από τους Οθωμανούς, αντιπροσωπεύοντας ως άλλη εθναρχία όλους τους ορθόδοξους βαλκανικούς λαούς.

Αξιολογώντας προσωπικά την γραφίδα του Δούκα, ενεργήσαμε κατά την εργασία και στοχεύσαμε ώστε να αναδείξουμε από την «Βυζαντινοτουρκική Ιστορία» την χρονική εκείνη περίοδο από την άνοδο των Οθωμανών μετά το 1300 έως τα πρώτα χρόνια μετά την Άλωση. Ο Δούκας από την πλευρά του, έχοντας υπόψιν την εσχατολογική προσέγγιση της ιστορίας, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τον Ευσέβιο Καισαρείας, περιγράφει άλλοτε πιο ψύχραιμα και άλλοτε βιωματικά και συναισθηματικά όλη αυτή την άνοδο των Οθωμανών έως και την πτώση της Νέας Ρώμης, μέσα σε κλίμα γενικής ληλασίας και βεβήλωσης. Στο ίδιο πλαίσιο χρησιμοποιεί ενίοτε την αλληγορία. Ωστόσο δεν ασπάζεται, ως πιο ρεαλιστής, την τότε θεώρηση πως ο χριστιανικός κόσμος ήταν προ των εσχάτων, παρότι ορισμένες φορές παραλληλίζει τις καταστροφές των χριστιανών και της Κωνσταντινούπολης με εσχατολογικά βιβλικά χωρία. Προτιμούσε σαφέστερα την ενωτική «τιάρα», από την υποδούλωση στους μουσουλμάνους Οθωμανούς. Ενδεχομένως να προσπάθησε να

ευαισθητοποιήσει τους Δυτικούς, οι οποίοι όχι μόνο για λόγους θεολογικούς, αλλά κυρίως γιατί ήδη πριν τον 12^ο αιώνα διατηρούσαν σημαντικές παροικίες στις περισσότερες βυζαντινές πόλεις, εξαιτίας των μεγάλων εμπορικών τους προνομίων. Είχαν συνεπώς λόγους αλλά και ιστορικό υπόβαθρο, ώστε ενδεχομένως να οργανώσουν μία ακόμα σταυροφορία, αυτή την φορά κατά των Οθωμανών. Όμως ειδικά κατά τον 15^ο και λιγότερο κατά τον 16^ο αιώνα, οι Οθωμανοί αποτελούσαν έναν από τους σημαντικότερους στρατούς της εποχής, σχεδόν ένας ανυπέρβλητος αντίπαλος. Έτσι το κείμενο του Δούκα ιδωμένο από ρεαλιστική σκοπιά, φαντάζει σαν ένας αποχαιρετισμός στην Ρωμανία και μία καταγραφή των μεγάλων τότε γεγονότων, ώστε να μην πέσει η μνήμη της Κωνσταντινούπολης στην λήθη.

Η συμβολή του έργου του Δούκα δεν περιορίζεται σε βυζαντινό επίπεδο, αλλά εκτείνεται και σε παγκόσμιο. Από την θέση του γραμματέα του Γενουάτη ποδεστά Αντόρνο, γνώριζε προσωπικά πολλά από τα διπλωματικά δεδομένα, αφού ο ίδιος μετείχε στις διπλωματικές διεργασίες συντάσσοντας τις σχετικές επιστολές. Το έργο του δεν συνιστά ένα «Χρονικό της Αλώσεως», αλλά μία Ιστορία η οποία καλύπτοντας πολλούς αιώνες, περιλαμβάνει και την Άλωση, αλλά και συνεχίζει να καλύπτει γεγονότα και μετά το 1453, έως και το 1462. Ως διπλωμάτης και γνώστης της τουρκικής, βρέθηκε συχνά στην πρώτη γραμμή γεγονότων της εποχής του και τα οποία αφορούσαν διάφορους λαούς και όχι μόνο την διαμάχη των Οθωμανών με τους Βυζαντινούς. Από την άλλη βέβαια, η σχέση του με τους Γενουάτες τον επηρέασε εκ των πραγμάτων στο να είναι φιλενωτικός. Μάλιστα μετά την Άλωση, το έργο του γνώρισε αρκετές εκδόσεις και μεταφράσεις, όχι μόνο στα λατινικά, αλλά και στα γερμανικά, ρωσικά και αγγλικά, διευκολύνοντας την διάδοση του διεθνώς.

Αποτιμώντας το έργο του, δεν μπορούμε να μην σταθούμε στην δραματικότητα, τον αυθορμητισμό και την διάθεση να καταγράψει γρήγορα, όσο περισσότερα γεγονότα μπορεί. Ο δραματικός χαρακτήρας του είναι δικαιολογημένος, τόσο γιατί περιγράφει γεγονότα τραγικά για την παγκόσμια ιστορία, αλλά και προσωπικά για το γένος και την θρησκεία του. Μην λησμονούμε πως ο οθωμανικός επεκτατισμός ήταν ιδεολογικά ένας πόλεμος μεταξύ του Ισλάμ και των άλλων θρησκειών οι οποίες βρέθηκαν στο διάβα και το σπαθί των Οθωμανών. Η βιασύνη από την άλλη δικαιολογείται, καθώς το έργο δεν περιορίζεται στην Άλωση, αλλά εκτείνεται σε πολλούς αιώνες ιστορίας. Υπό αυτήν την έννοια αποτελεί το πλέον ιδιαίτερο

χριστιανικό έργο για την πρώιμη οθωμανική ιστορία και διακρίνεται από τα σωζόμενα Χρονικά της Αλώσεως.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΥΡΙΕΣ ΠΗΓΕΣ:

Μιχαήλ Δούκας.*Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*.PG 157, 749Α-1166Β.

Καραλής, Β. (1997),*(Μιχαήλ) Δούκας. Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*. Αθήνα: Κανάκη.

ΒΟΗΘΗΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Αθανασόπουλος, Μ. Π. 2021α, *Η Παλαιολόγεια ιστοριογραφία κατά την Παλαιολόγεια Περίοδο*. Αθήνα: Ηρόδοτος.

Του ιδίου, Μ. Π. 2021β, *Οι απόψεις των ιστορικών της άλωσης για την ιστορία. [Μιχαήλ] Δούκας, Μιχαήλ Κριτόβουλος, Γεώργιος Σφραντζής, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης*. Αθήνα: Ηρόδοτος.

Αρβελέρ-Γλύκατση, Ε. 2012,*Γιατί το Βυζάντιο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Της ίδιας, 1988, *Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*. Αθήνα: Εκδ. Ψυχογιός.

Beck, H.-G. 2009,*Η Βυζαντινή χιλιετία*,μτφρ. Δ. Κούρτοβικ. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Γιαννουλάτος, Αν. 2006,*Ισλάμ. Θρησκευολογική επισκόπηση*. Αθήνα: Ακρίτας.

Γκαρά, Ε. και Τζεδόπουλος, Γ. 2015,*Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην οθωμανική αυτοκρατορία. Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυναμικές* [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Douglas, A. H. 2019,*Η ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*. Αθήνα: Εκδ. Καρδαμίτσα - Ινστιτούτο Βιβλίου.

Inalcik, H. & Quateart, D. 2008,*Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1300-1600, τ. Α'-Β'*. Αθήνα: Εκδ. Αλεξάνδρεια.

Inalcik, H. 2008,*Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκκολάκης. Αθήνα: Εκδ. Αλεξάνδρεια.

Καρπόζηλος Απ. Δ. 2015, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*. τ. Δ' (13ος-15ος αιώνας). Αθήνα: Εκδ. Κανάκη.

Kafadar, K. 2008,*Ανάμεσα σε δύο κόσμους. Η κατασκευή του Οθωμανικού Κράτους*, μτφρ. Α. Αναστασόπουλος. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Κιτσίκης, Δ. 2003,*Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1280-1924*.Αθήνα: Εστία.

- Köprülü, M. 2001, *Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Σ. Παπαγεωργίου. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.
- Κωτούλας, Ι. 2014, «Συγκριτική τυπολογία Σινικής και Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας», *Νέα Εστία*, 1864, σσ. 610-651.
- Le Goff. J. 1993, *Ο πολιτισμός της μεσαιωνικής Δύσης*, μτφρ. Ρ. Μπενβενίστε. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Mango, C. 2013, *Βυζάντιο: Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, μτφρ. Δ. Τσουγκαράκης. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Τραπέζης της Ελλάδος.
- Μέρτζος, Ν. 2010, *Οι Αρμάνοι Βλάχοι*. Θεσσαλονίκη: Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών, 2010.
- Μεταλληνός, Γ. 2001, «Τουρκοκρατία-Το “Γένος των Ορθοδόξων” στην Οθωμανική Αυτοκρατορία». Στο *Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*, Τόμος Β΄, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση*. Πάτρα: ΕΑΠ, σσ. 153-218.
- Μουστάκας, Κ. 2015, *Ιστορία των Μεσαιωνικών Βαλκανίων* [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Nicol, D. M. 2004, *Βυζάντιο και Βενετία*, μτφρ. Ζ. Α. Μουτσοπούλου. Αθήνα: Εκδ. Παπαδήμα.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ. 1992, *Οι Βαλκανικοί λαοί κατά τους Μέσους Χρόνους*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Παπαζώτος, Θ. 2003, *Οδοιπορικό στην Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Βέροια: Ναοί - Τέχνη - Ιστορία*. Αθήνα: ΥΠ.ΠΟ. / Τ.Α.Π.
- Παυλακούδης, Δ. 2012, *Σύντομες “Εκφράσεις” πόλεων στα κείμενα των ιστορικών της Αλώσεως (15^{ος} αιώ. μ.Χ.)*. Μεταπτυχιακή διατριβή: Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας Μεσαιωνικής Ελληνικής Φιλολογίας ΑΠΘ.
- Πορτελάνος, Στ. 2001, «Το Σχίσμα Ρώμης-Κωνσταντινούπολης και η πολεμική αντιπαράθεση Ορθοδοξίας και Ρωμαιοκαθολικισμού». Στο *Ορθοδοξία ως Κληρονομιά*, Τόμος Β΄, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση*. Πάτρα: ΕΑΠ, σσ. 47-100.
- Sugar, P. F. 1994, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την Οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, τ. Α΄, μτφρ. Π. Χρ. Μπαλουξή. Αθήνα: Εκδ. Σμίλη.
- Φειδάς, Β. 1994, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τόμοι Α-Γ. Αθήνα: ι.έ.

Δικτυογραφία:

Γκαρά, Ε., 2014. «Το πρώιμο Οθωμανικό Κράτος». Στο *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1300-1839*, Ενότητα 3. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ιστορίας και Ανθρωπολογίας. Διαθέσιμο στο: https://eclass.aegean.gr/modules/document/file.php/SA181/Othomanike_Autokratoria_Enotita_3. [Ανακτήθηκε: 12 Αυγούστου 2021].

Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού. 2021, «Ρωμαϊκή Περίοδος: “Η κοινωνική θέση”». Διαθέσιμο στο: <http://www.ime.gr/chronos/07/gr/society/index10.html> [Ανακτήθηκε: 12 Αυγούστου 2021].